

MIROŚŁAW RUCKI
GRZEGORZ KRAWIEC

DYLEMATY INTERAKCJI MIĘDZYKULTUROWEJ

UNIwersytet
RADOMSKI

MIROSŁAW RUCKI
GRZEGORZ KRAWIEC

DYLEMATY INTERAKCJI MIĘDZYKULTUROWEJ

Recenzenci:

dr Sandra Warzywniak, UAM

prof. dr hab. inż. Wojciech Żurowski, URad.

Skład komputerowy:

Mirosław Rucki

Projekt okładki:

Robert Bondarowicz

Copyright © by Grzegorz Krawiec, Mirosław Rucki

Copyright © by Uniwersytet Radomski

im. Kazimierza Pułaskiego (Wydawnictwo 2025)

26-600 Radom, ul. Malczewskiego 29

www.uniwersytetradom.pl, e-mail:wydawnictwo@urad.edu.pl

ISBN 978-83-68172-40-9

Wszelkie prawa zastrzeżone. Nieautoryzowane rozpowszechnianie całości bądź fragmentów niniejszej publikacji w jakiegokolwiek postaci jest zabronione. Wykonywanie kopii metodami: kserograficzną, fotograficzną, a także kopiowanie na nośnikach: filmowym, magnetycznym lub innym powoduje naruszenie praw autorskich do niniejszej publikacji.

Autorzy dołożyli wszelkich starań, by zawarte w tej książce informacje były kompletne i rzetelne. Nie biorą jednak żadnej odpowiedzialności za ich wykorzystanie ani za związane z tym ewentualne naruszenie praw autorskich lub patentowych. Autorzy nie ponosi również żadnej odpowiedzialności za ewentualne szkody wynikłe z wykorzystania informacji zawartych w książce.

Wyd. 1

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
1. PIERWSZE KONTAKTY MIĘDZYNARODOWE	15
1.1. Początki państwowości asyryjskiej.....	15
1.2. Relacje społeczne	19
1.3. Interakcje międzykulturowe i związane z nimi dylematy	20
1.4. Podsumowanie	22
Literatura.....	22
2. TWORZENIE IMPERIUM.....	25
2.1. Początki ekspansji	25
2.2. Rozbudowa imperium	25
2.3. Interakcje międzykulturowe w imperium środkowoasyryjskim	31
2.4. Podsumowanie	33
Literatura.....	34
3. ŚWIATOWA DOMINACJA	37
3.1. Odrodzenie imperium Asyryjskiego	37
3.2. Interakcje międzykulturowe	47
3.2.1. Unifikacja imperium	48
3.2.2. Przymusowe migracje.....	50
3.2.3. Nowy język państwowy.....	52
3.3. Upadek imperium Asyryjskiego	53
3.4. Zagadnienia kulturowe i związane z nimi dylematy	53
Literatura.....	55
4. DOMINACJA BABILONU	59
4.1. Imperium Neobabilońskie.....	59
4.2. Interakcje międzykulturowe w imperium Neobabilońskim.....	61
4.3. Tożsamość asyryjsko-babilońska	64
4.3.1. Tożsamość religijna	64
4.3.2. Tożsamość kulturowa	65

4.3.3. Działalność naukowa	66
4.3.4. Osiągnięcia cywilizacyjne	66
4.4. Podsumowanie	67
Literatura	67
5. IMPERIUM PERSKIE	71
5.1. Upadek Babilonu	71
5.2. Polityka narodowościowa Persów	72
5.3. Pozycja Asyryjczyków w imperium Persów	75
5.4. Osiągnięcia cywilizacyjne	76
5.5. Podsumowanie	77
Literatura	77
6. HELLENIZACJA	79
6.1. Podboje Aleksandra Wielkiego	79
6.2. Imperium Seleucydów	81
6.2.1. Sytuacja językowa	82
6.2.2. Ważniejsze miasta	82
6.2.3. Prześladowania religijne i synkretyzm	83
6.2.4. Upadek imperium Seleucydów	85
6.3. Imperium Partów	85
6.3.1. Rządy Arsacydów	85
6.3.2. Autonomiczne regiony	85
6.3.3. Sytuacja kulturowa w państwie Partów	87
6.4. Podsumowanie	88
Literatura	90
7. CZASY RZYMSKIE	93
7.1. Ekspansja Rzymu	93
7.2. Nowa tożsamość Asyryjczyków	95
7.2.1. Wydarzenie przełomowe dla tożsamości Asyryjczyków	95
7.2.2. Rozwój chrześcijaństwa na Wschodzie	96
7.2.3. Ułatwienia w przyjęciu chrześcijaństwa	97
7.2.4. Odnowiona tożsamość	100
7.3. Zmagania o tożsamość wobec ekspansji Rzymu	102
7.4. Zagadnienia kulturowe i związane z nimi dylematy	105
Literatura	106
8. ASYRYJCZYCY W I-IV W.	109
8.1. Faza legendarna rozwoju chrześcijaństwa wśród Asyryjczyków	109
8.1.1. Legenda o Mędrcach ze Wschodu	110

8.1.2. Legenda o królu Abgarze	110
8.1.3. Legenda o Mar Marim	111
8.1.4. Legenda o św. Tekli	112
8.2. Rozwój wspólnot asyryjskich w II-III w.	113
8.3. Wydarzenia przełomowe dla Asyryjczyków w IV w.	114
8.3.1. Tworzenie Kościoła Powszechnego	114
8.3.2. Prześladowania z powodu wiary	116
8.4. Interakcje międzykulturowe Asyryjczyków w II-IV w.	118
8.4.1. Wymuszone migracje	118
8.4.2. Wpływ żydowskiej nauki i metodologii	119
8.4.3. Początki monastycyzmu i edukacji syriackiej	121
8.4.4. Wpływy liturgiczne	123
8.5. Podsumowanie	123
Literatura	125
9. ASYRYJCZYCY W V-XII W.	129
9.1. Wydarzenia przełomowe dla Asyryjczyków w V-XII w.	129
9.1.1. Usamodzielnienie Kościoła Perskiego	129
9.1.2. Podział na Kościoły „jakobicki” i „nestoriański”	130
9.1.3. Dominacja islamu	132
9.2. Status mniejszości w krajach muzułmańskich	134
9.3. Wkład Asyryjczyków w rozwój cywilizacji	136
9.3.1. Kalifat	136
9.3.2. Wpływ na Europę	139
9.3.3. Misje w Azji	141
9.4. Dylematy interakcji międzykulturowych w nowych warunkach	143
Literatura	144
10. ZNISZCZENIE CYWILIZACJI ASYRYJCZYKÓW I ROZPROSZENIE PO ŚWIECIE	149
10.1. Tamerlan oraz Mamelucy	149
10.2. Imperium Osmańskie	150
10.3. Zagłada w Turcji	153
10.4. Uchodźstwo i strategie integracji	155
10.5. Obecna sytuacja Asyryjczyków na Bliskim Wschodzie	158
10.5.1. Sytuacja w Turcji	159
10.5.2. Sytuacja w Syrii	160
10.5.3. Sytuacja w Iraku	161
10.5.4. Sytuacja w Iranie	163
10.5.5. Sytuacja w Libanie	164
10.6. Osiągnięcia Asyryjczyków na Zachodzie	165

10.7. Podsumowanie.....	168
Literatura	169
ZAKOŃCZENIE I WNIOSKI	175
Streszczenie / Summary	178

WSTĘP

Procesy komunikacji międzyosobowej, nawiązywanie wzajemnych relacji, budowanie więzi i struktur społecznych oraz różnicowanie wartości to podstawowe procesy zachodzące w każdym społeczeństwie (Sułkowski, 2017). Po II wojnie światowej wieloetniczna i wielokulturowa Polska przekształciła się w dość jednolity kraj pod względem narodowym i religijnym (Rykała, 2014). Na skutek uniformizacji kultury w czasach PRL-u (Dunaeva, 2011), w tym poprzez masmedia i system edukacji, takie elementy kultury jak język, wartości, wzorce zachowania społecznego itp. uległy ujednoliceniu. W warunkach „żelaznej kurtyny” interakcje międzykulturowe Polaków były znacznie ograniczone (Pick, 2016).

Od początku lat 90. XX w. na całym świecie obserwuje się drastyczny wzrost liczby interakcji międzykulturowych z powodu wzrostu mobilności produktów, usług, pracy, a także przemian globalizacyjnych i informacyjnych (Mughan & O’Shea, 2012). Bezpośrednie inwestycje zagraniczne, emigracja i imigracja zarobkowa, turystyka oraz komunikacja elektroniczna – to wszystko ogromnie wzrosło po upadku muru Berlińskiego. Wszelkie organizacje stają się wielokulturowe, co stwarza konieczność poznawania i uwzględniania różnic kulturowych w życiu codziennym i zawodowym. Stąd powstaje konieczność stawiania sobie pytań o własną wrażliwość międzykulturową oraz sprawność w czasie interakcji z ludźmi z innych kultur (Korczyński & Majerek, 2021). Z jednej strony potrzebujemy większej otwartości i kompetencji międzykulturowych, z drugiej zaś procesy globalizacyjne budzą niepokój w społeczeństwach w kontekście zachowania własnej tożsamości m.in. w odniesieniu do kwestii religijnych, kulturowych czy narodowych (Szumera, 2015). Analiza tych zjawisk pozwala lepiej zrozumieć wyzwania związane z zachowaniem tożsamości w coraz bardziej zglobalizowanym świecie, a także dostarcza praktycznych wskazówek, jak radzić sobie z różnicami kulturowymi w codziennym życiu i pracy.

Dlatego też uznaliśmy za słuszne omówić problemy i dylematy interakcji międzykulturowej na przykładzie Asyryjczyków, jednego z najstarszych narodów Bliskiego Wschodu, który zachowywał i rozwijał swoją tożsamość na przestrzeni 5 500 lat. W ciągu kilkudziesięciu wieków burzliwej historii naród ten przeszedł trudną drogę od światowej dominacji politycznej poprzez utratę państwowości i dominację kulturową aż do prześladowań, rozproszenia i zaniku, jak pokazano schematycznie na ryc. 1 i 2.

Panowanie \ wieki	XX	XVIII	XVI	XIV	XII	X	VIII	VI	IV	II
staroasyryjskie	ok. 2025–1750 p.n.e.									
Hammurabi, Huryci										
średnioasyryjskie				ok. 1375–935 p.n.e.						
nowoasyryjskie							934–612 p.n.e.			
Babilonia								626–539		
Persja									539–333	
Grecy										
Partowie										
Autonomiczne prowincje asyryjskie										Osro- ene Nuha dra
Dominujące języki	sumeryjski	"post-sumeryjski" (martwy język liturgii i sztuki)				język aramejski			aramejski i grecki	
	język akadyjski									

Ryc. 1. Warunki funkcjonowania Asyryjczyków (XX-I ww. przed Chr.)

Wiek (po Chr.)	I	III	V	VII	IX	XI	XIII	XV	XVII	XIX	
Dominujące języki	języki aramejski i grecki			języki aramejski i arabski			język arabski				
Autonomiczne prowincje asyryjskie	Adiabene										
	Osroene										
	Nuhadra	Asuristan (226-637)									
	Hatra										
Kościoły	Patriarchat Antiocheński										
									Maronicki (unicki)		Syrjaccy katolicki (unicki)
	Kościoł Wschodu (osobno od 410)										
								Chaldejski (unicki)			
Zagrożenia		Masakry w Persji		okupacja muzułmańska		islamizacja		systematyczna eksterminacja			
Osiągnięcia		rozwit życia monastycznego, uniwersytetów i misji									

Ryc. 2. Warunki funkcjonowania Asyryjczyków (I–XX ww. n.e.)

Śledząc długofalowe skutki pewnych postaw i działań Asyryjczyków na przestrzeni 55 wieków, możemy dzisiaj wyciągać wnioski dotyczące naszych własnych interakcji międzykulturowych i ich możliwych skutków w bliższej i dalszej przyszłości.

Każda interakcja międzykulturowa dotyczy zachowań ludzkich, m.in. werbalnej i niewerbalnej komunikacji, które mają miejsce w wyniku podejmowania wspólnych działań przez ludzi, należących do różnych kultur (Spencer-Oatey & Franklin, 2012). Nie ma jednak jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, co obejmuje pojęcie „interakcja międzykulturowa”. Spencer-Oatey i Franklin wyrażają opinię, że można mówić o interakcji międzykulturowej wówczas, gdy wpływ różnic kulturowych jest zauważalny dla obu stron, biorących udział w sytuacji komunikacyjnej.

Czym zatem jest kultura?

Literatura przedmiotu wskazuje, że kultura jest zjawiskiem niejednorodnym i tak złożonym, że nie można jej zamknąć w jednej teorii czy jednej definicji. Na podstawie przeglądu 257 różnych definicji kultury można wyodrębnić sześć typów lub grup, akcentujących sześć różnych aspektów (Włodarczyk, 2003):

- **Definicje nominalistyczne** (opisowo-numeratywne, opisowo-wyliczające). Definicje tego typu ograniczają się do wyliczenia elementów składowych kultury.
- **Definicje historyczne**. W definicjach tego typu nacisk jest położony na czynnik tradycji konstytuujący kulturę, element zbiorowego dorobku i procesu dziedziczenia, przekazu doświadczenia.
- **Definicje normatywne** akcentują podporządkowanie osoby normom, wzorom, wartościom, modelom, a także zasadom wartościowania jako elementom kultury związanym z zachowaniami kulturowymi.
- **Definicje psychologiczne**. W nich uwzględnia się psychiczne mechanizmy przyswajania kultury, m.in. procesy uczenia się, wytwarzania nawyków i internalizacji norm, a także podkreśla się wzajemne oddziaływanie kultury i osobowości, a kulturę traktuje się jako aparat przystosowawczy.
- **Definicje strukturalistyczne**. W tej grupie definicja podkreśla się całościowy charakter poszczególnych kultur i wewnętrzne powiązania ich zasadniczych elementów.
- **Definicje genetyczne**. W nich kładzie się nacisk na źródła kultury, na wyjaśnianie pochodzenia kultury, przy czym określa się ją przez przeciwstawienie kultury (jako produktu społecznego współżycia) naturze.

Z punktu widzenia podejmowanych interakcji międzykulturowych bardzo istotne jest określenie celów i przewidywanie konsekwencji każdego aktu komunikacyjnego i każdego działania, w tym konsekwencji długofalowych. Dla potrzeb naszego dyskursu historyczno-geograficznego, w analizie postaw i działań Asyryjczyków zwrócimy uwagę na:

- części składowe kultury, m.in. język, naukę, sztukę itp.,
- czynnik tradycji i przekazu zbiorowego dorobku,
- normy, wartości, zachowania kulturowe,
- czynnik psychologiczny.

Próbując wyodrębnić wspólną treść wielorakich definicji kultury, Rutkowska (2018) zaznacza, że „na kulturę składają się wzory sposobów myślenia, odczuwania i reagowania, nabyte i przekazywane głównie poprzez symbole stanowiące wraz z ich wcieleniami w wytworach ludzkich znamienne osiągnięcia grup ludzkich; zasadniczy trzon kultury stanowią tradycyjne (to znaczy historycznie narosłe i wyselekcjonowane) idee, a szczególnie związane z nimi wartości”.

W celu uzyskania możliwości oddzielenia kultury od biologii w filozofii kultury wskazuje się na wyjątkowo ludzką rzeczywistość „ducha” (Hańderek, 2015). Człowiek bowiem jako istota biologiczna dziedziczy szereg uposażeń, które wspólne są ze zwierzętami, zaczynając od funkcji wegetatywnych, poprzez zmysłowość, a kończąc na możliwościach i zdolnościach asocjacyjnego kojarzenia i pamięci. Jednocześnie obserwuje się wyjątkowość niektórych zachowań typowo ludzkich, m.in. poświęcenie wbrew instynktownym odruchom i potrzebom, samokontrola, a także na cały szereg aktywności. Zachowania te nie przynoszą żadnych korzyści z punktu widzenia doraźnego trwania gatunku. Przyjmuje się zatem, że te właśnie cechy wskazują na ducha, bez którego człowiek wciąż będzie tylko zwierzęciem pośród innych zwierząt. Kultura zatem jest rzeczywistością typowo ludzką (Hańderek, 2015).

Znaczący wpływ na postrzeganie problemu pochodzenia człowieka i jego rozmaitych kultur ma personalizm wyrastający z filozofii chrześcijańskiej, zarówno ten średniowieczny, jak i współczesny. Podejście to nosi radykalnie specyficzny charakter: przyjmuje się na podstawie nauczania chrześcijańskiego, że kondycja ludzka jest wynikiem nie tylko boskiego stworzenia, ale przede wszystkim kreacji człowieka na podobieństwo Boga (Hańderek, 2015). Dla porównania, mitologia egipska dotycząca stworzenia świata traktuje powstanie człowieka z łez boga Ra jako swoisty produkt uboczny (Pinch, 2002), a w wierzeniach religijnych dominujących w Mezopotamii człowiek został stworzony jako siła robocza mająca odciążyć bogów w ich trudnej pracy (Dalley, 1989). Wynika stąd radykalnie różne traktowanie człowieka i wytwarzanej przez niego kultury, które znacząco wpływa na przebieg wzajemnego oddziaływania kultur.

Zdaniem kulturoznawców, w komunikacji międzykulturowej kluczowe jest przede wszystkim rozumienie własnej kultury, a także oczekiwań dotyczących zachowań i sposobu myślenia innych ludzi (Hampden-Turner & Trompenaars, 2002). Myśląc o identyfikacji różnic kulturowych i ocenie ich wpływu na funkcjonowanie wielokulturowego przedsiębiorstwa, Hampden-Turner i Trompenaars wyodrębnili **siedem wymiarów kultury**:

- stosunek do zasad etycznych, prawnych i wynikających z zobowiązań międzyludzkich (uniwersalizm i partykularyzm),
- stosunek do jednostki i grupy (indywidualizm i kolektywizm),
- sposób zachowania (np. powściągliwość i emocjonalność),
- sposób postrzegania świata (wycinkowość i całościowość),
- sposób wyznaczania statusu społecznego (osiąganie i przypisywanie statusu),
- stosunek do czasu (m.in. punktualność),
- a także stosunek do otoczenia.

Według tych autorów, taka klasyfikacja ma pomóc w lepszym rozumieniu własnej kultury i różnic kulturowych oraz w radzeniu sobie z nimi w pracy zawodowej, gdzie konieczna jest sprawna komunikacja (Hampden-Turner & Trompenaars, 2002).

Każda forma interakcji i współdziałania między ludźmi opiera się na procesie komunikacji, który określany jest jako niezbędny element społecznego funkcjonowania człowieka i warunek konieczny istnienia relacji społecznych (Rutkowska, 2018). Najogólniej, **komunikacja** jest „porozumiewaniem się, przekazywaniem myśli, udzielaniem wiadomości, łącznością” (Szymczak, 2002). **Komunikacja międzykulturowa** rozumiana jest natomiast jako wszelkie oddziaływanie między różnymi kulturami, mające na celu nawiązanie kontaktów pomiędzy nimi i wzajemne poznanie (Rutkowska, 2018).

W tym miejscu należy dokonać ważnego rozróżnienia. **Celem komunikacji międzykulturowej** jest wzajemne poznanie i zrozumienie. Brak komunikacji może prowadzić do nieznajomości innych kultur i powstawania napięć, skutkujących konfliktem kultur. Konflikt taki jest jednym z rodzajów wzajemnego oddziaływania, czyli **interakcji międzykulturowej**. Zatem o sposobie oddziaływania **decyduje cel**. Każda kultura ma swój własny system poznawczy, który jest oparty na przeszłości, czyli historii i związanych z nią doświadczeniach. Wpływa to na sposób rozumienia i interpretacji komunikatów, a z powodu różnic zderzenie kulturowe zazwyczaj rodzi sytuacje konfliktowe i opozycje (Rutkowska, 2018). Jednak **postawienie sobie celów komunikacyjnych i ich osiągnięcie** pozwala na uzyskanie korzyści obopólnych dla przedstawicieli różnych kultur.

W tym kontekście opracowano model kompetencji do komunikacji międzykulturowej, w którym wyodrębnia się (Korczyński & Majerek, 2021):

- **świadomość międzykulturową** jako zdolność do zrozumienia podobieństw i różnic kulturowych,
- **wrażliwość międzykulturową** jako zdolność do zrozumienia, doceniania i zaakceptowania różnic kulturowych,
- oraz **sprawność międzykulturową** jako zdolność do osiągania celów komunikacyjnych w czasie interakcji z ludźmi z innych kultur.

Najistotniejsze znaczenie w kompetencji komunikacji międzykulturowej ma **wymiar wrażliwości międzykulturowej**: „zdolność do rozwinięcia pozytywnej emocji w kierunku zrozumienia i docenienia różnic kulturowych, które promują odpowiednie i skuteczne zachowanie w komunikacji międzykulturowej” (Korczyński & Majerek, 2021).

W literaturze przedmiotu wyróżnia się cztery rodzaje (formy) komunikacji międzykulturowej (Rutkowska, 2018):

- **Komunikacja poprzekkulturowa** (ang. *cross-cultural communication*) odbywa się między różnymi grupami wewnątrz jednej kultury narodowej. Dotyczy w głównej mierze różnic, które dzielą wspólnotę narodową na subkultury.
- **Komunikacja pomiędzykulturowa** (ang. *inter-cultural communication*) zachodzi pomiędzy uczestnikami różnych kultur narodowych czy etnicznych. Przykłady: turystyka międzykulturowa czy Unia Europejska. Wewnętrznie jest ona tworem zbudowanym z poszczególnych grup narodowych, kulturowych i etnicznych.
- **Komunikacja międzynarodowa** (ang. *international communication*) polega na komunikowaniu się między sobą instytucje należących do różnych kultur narodowych (np. rządy państw). Głównym jej celem jest wpływ na politykę, obronność i gospodarkę.
- **Komunikacja globalna** (ang. *global communication*) swym zakresem obejmuje najszerszy wymiar komunikacji. Ta forma komunikacji odbywa się przeważnie na poziomie instytucji i jest szczególnym przypadkiem komunikacji międzynarodowej. Nawiązuje do zagadnień konfliktów ideologicznych i interesów ekonomicznych państw.

W każdej z tych form komunikacji decydujące znaczenie odgrywają postawione cele oraz świadomość konsekwencji tych lub innych działań.

Kultury zmieniają się. Zmiana wpisana jest w samą kulturę. Nie ma na świecie kultury, która trwałaby w sposób niezmienny i stabilny. Zmiany te czasami mogą być tak radykalne, że pojawia się pytanie, na ile jeszcze dana kultura jest sobą, a na ile zmieniała się już w inny twór – nową jednostkę kulturową (Hańderek, 2018).

Zmienność kultur jest związana m.in. z następującymi procesami, zachodzącymi wskutek interakcji międzykulturowej (Włodarczyk, 2003):

- **akulturacja** obejmująca następujące procesy:
 - przejmowanie przez jedną grupę elementów kultury innej grupy w procesie kontaktu społecznego;
 - przyswajanie sobie kultury przez dziecko;
 - przeobrażenia kulturowe w jednej społeczności pod wpływem kontaktu z inną bądź w różnych społecznościach, mających ze sobą styczności.

- **inkulturacja**, dotycząca wnoszenia pewnych elementów do pewnej kultury, a równocześnie przyswajanie z niej innych elementów, nie pozostających w sprzeczności z rodzimymi wartościami, normami i wzorami;
- **dekulturacja**, czyli zanik jakichś składników dotychczas żywej kultury w wyniku zetknięcia się ze sobą elementów dwóch lub więcej kultur;
- **enkulturacja** natomiast obejmuje procesy, w wyniku których kultura określonej społeczności przekazywana jest z pokolenia na pokolenie; w procesie tym uczestniczy głównie rodzina, szkoła, kościoły, środki masowego przekazu.

Przebieg komunikacji międzykulturowej oraz powyższych procesów zależy od postaw, wśród których należy wymienić **etnocentryzm** oraz **relatywizm kulturowy**. Włodarczyk (2003) podaje, że „etnocentryzm to przekonanie, że kultura społeczeństwa, do którego się należy, jest lepsza pod każdym względem od innych kultur”, zaś „relatywizm kulturowy to stanowisko, zgodnie z którym każda kultura jest zjawiskiem niepowtarzalnym, jedynym w swoim rodzaju”. Etnocentryzm może być zarówno indywidualny (jednostkowy), przejawiający się w zachowaniach i postawach danej osoby, jak i organizacyjny (instytucjonalny), np. w kontekście działalności przedsiębiorstw i organizacji międzynarodowych (Przytuła, 2013).

W ramach niniejszej monografii na przykładzie historii Asyryjczyków prześledzimy, jak mogą zmieniać się postawy i cele komunikacji międzykulturowej i jak daleko idące zmiany mogą nastąpić w kulturze danej grupy (Krawiec i in., 2025). Zastanowimy się, jak jest możliwe zachowanie i rozwój tożsamości narodowej po utracie państwa, a nawet po zmianie języka oraz religii. Dokonamy oceny stawianych i osiąganych celów podejmowanych przez nich interakcji międzykulturowych w kontekście długofalowych skutków, zauważalnych na przestrzeni 55 wieków w każdej z wymienionych form komunikacji. Jesteśmy przekonani, że każdy czytelnik będzie mógł wyciągnąć dla siebie wnioski, dotyczące współczesnych dylematów interakcji międzykulturowej w sytuacjach komunikacyjnych XXI wieku.

Literatura

- Dalley S.: *Myths from Mesopotamia: creation, the flood, Gilgamesh, and others*. Oxford University Press. Oxford 1989.
- Dunaeva V.: *Badanie kultury w PRL i ZSRR oraz nowe spojrzenie na kulturę w polskiej i rosyjskiej socjologii po przełomie ustrojowym*. „Kultura i Społeczeństwo” rok LV, nr 2–3 (2011), s. 113-129.
- Hańderek J.: *Pojęcia i definicje kultury*. W: P. Mróz (red.), *Filozofia kultury*. UJ. Kraków 2015, s. 23-42.
- Korczyński M., Majerek D.: *Pomiar wrażliwości międzykulturowej w warunkach polskich*. „Edukacja Międzykulturowa” 2/15 (2021), s. 187-203.

- Krawiec G., Rucki M., Abdalla M.: *Dilemmas of intercultural interaction in the context of the transformation of Assyrian identity*. "Humanistic Corpus" 55, 2025, pp. 22–24.
- Mughan T., O'Shea G.: *Intercultural Interaction: A Sense-making Approach*. In: M.M. Guilherme, E. Glaser, M. Méndez-García (Eds.), *The Intercultural Dynamics of Multicultural Working*. Multilingual Matters. Bristol 2012, p. 109–120.
- Pick D.: *Ponad żelazną kurtynę. Kontakty społeczne między PRL i RFN w okresie détente i stanu wojennego*. Instytut Pamięci Narodowej. Warszawa 2016
- Pinch G.: *Egyptian Mythology: A Guide to the Gods, Goddesses, and Traditions of Ancient Egypt*. Oxford University Press. Oxford 2002.
- Przytuła S.: *Etnocentryzm indywidualny i organizacyjny w filiach zagranicznych korporacji w Polsce – wyniki badań*. „Nauki o Zarządzaniu” 2/15, 2013, s. 115–133.
- Rutkowska A.: *Kulturowo-ekonomiczne aspekty komunikacji międzykulturowej*. „Kultura i Wartości” 25 (2018), s. 173–200.
- Rykała A.: *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce z perspektywy geografii politycznej*. „Acta Universitatis Lodzensis – Folia Geographica Socio-Oeconomica” 17 (2014), s. 63–111.
- Spencer-Oatey H., Franklin P.: *Intercultural Interaction* In: C.A. Chapelle (Ed.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. John Wiley & Sons. New York 2012.
- Sułkowski, Ł.: *Understanding Organizational Intercultural Interactions in Corporations*. In: M. Rozkwitalska, Ł. Sułkowski, Magala S. (Eds.), *Intercultural Interactions in the Multicultural Workplace*. Springer. Cham 2017, pp. 3–18.
- Szumera G.: *Globalizacja – szanse i zagrożenia w sferze kultury*. „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i Zarządzanie” 85 (2015), s. 539–555.
- Szymczak M. (red.): *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1–3. PWN. Warszawa 2002.
- Włodarczyk E.: *Kultura*. W: J. Pilch (red. nauk.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, t. II. ŻAK Wydawnictwo Akademickie. Warszawa 2003, s. 950–962.

1. PIERWSZE KONTAKTY MIĘDZYNARODOWE

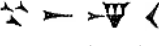
1.1. Początki państwowości asyryjskiej

Nazwa Asyryjczyków i Asyrii (a także później Syrii) pochodzi od imienia bożka Aszura, który był patronem miasta Aszur lub odwrotnie – każde miasto musiało mieć swojego bożka, któremu nadawało imię. Na ryc. 1.1 widnieje starożytna płaskorzeźba ukazująca Aszura w typowej symbolice uskrzydłonego słońca.

Ryc. 1.1. Typowa symbolika bożka Aszura (© public domain)

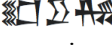
Najstarsze archeologiczne znaleziska dotyczące miasta Aszur są datowane na ok 2600 r. przed Chr. (Lewy, 1971). Nazwa „Aszur” natomiast pojawia się w dokumentach, zapisanych pismem klinowym w języku akadyjskim z XXIV w.

przed Chr., najczęściej w formie (Borger, 1978). Język akadyjski, drugi po sumeryjskim najstarszy język Bliskiego Wschodu, posiada najdłuższą historię piśmiennictwa: najstarsze tabliczki gliniane zapisane w języku akadyjskim datowane są na ok. 2600 r. przed Chr., ostatnie natomiast pochodzą z I w. po Chr. (Streck, 2021). Lokalizacja miasta Aszur na współczesnej mapie północnego Iraku jest pokazana na ryc. 1.2.

Ryc. 1.2. Położenie miasta Aszur na mapie dzisiejszego Iraku

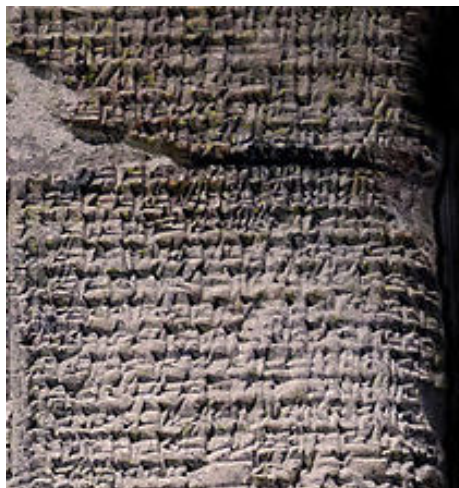
W momencie pojawienia się miasta Aszur region był już w znacznym stopniu zurbanizowany i znajdował się pod panowaniem Sumerów. Stolicą sumeryjskiego państwa było wówczas miasto Kisz, które zostało pierwszą siedzibą królów od czasów potopu, jak podają starożytne kroniki sumeryjskie (Jacobsen, 1939).

Król Sargon (akad. Szarrugi, ok. 2334-2279 przed Chr.) zdobywał sumeryjskie miasta tworząc pierwszą na świecie znaną wielonarodową jednostkę polityczną, nazywaną „imperium”, i zakładając nową dynastię władców (Mark, 2011). Lokalizacja miasta Akad, stolicy imperium, jest dzisiaj nieznana. W okresie 2334–2154 przed Chr. region, w którym znajduje się miasto Aszur, należy do imperium Akadyjskiego, do którego będą nawiązywać wszyscy

następni królowie Mezopotamii, pragnący zachować ciągłość władzy i legitymizować własne panowanie.

W imperium Akadyjskim za panowania króla Naram-Sina (ok. 2254-2218 przed Chr.) miasto Aszur pełniło funkcję ważnego ośrodka administracyjnego w północnej części kraju. Po kilkuset latach panowania Akadyjczyków i Gutyjczyków region ponownie przeszedł pod kontrolę Sumerów pod wodzą króla Ur-Nammu (ok. 2112-2094 przed Chr.), założyciela III Sumeryjskiej Dynastii. W skład nowego imperium wchodziły Babilonia, Mari, Aszur i Elam o łącznej liczbie ludności ok. 5 mln (Bodley, 2017). Siedzibą królów zostało miasto Ur, które według ówczesnych dokumentów miało zostać zaprojektowane osobiście przez Ur-Nammu.

Miasto Ur stanowi dobry przykład rozwoju cywilizacyjnego Mezopotamii tamtych czasów. Wykopaliska ukazują pozostałości pałaców zajmujących do 3 000 m² i ogromnych świątyń, zachowały się nawet takie obiekty jak grobowiec królewski czy brama E-Dublama z czasów III dynastii. W grobowcach odkryto niesamowite bogactwa, wyroby jubilerskie ze złota, srebra, brązu, z kamieni półszlachetnych, pięknie ozdobione instrumenty muzyczne, broń, wyłożone mozaiką obrazy, rzeźby, a także kunsztownie wykonane pieczętki (Woolley, 2025). W 2004 r. przed Chr. Elamici zdobyli Ur, kładąc koniec panowaniu Sumerów. Krótco po upadku królestwa napisano poematy oplakujące upadek miasta Ur i imperium Sumerów. Jeden z takich poematów, zapisany pismem klinowym na glinianej tablicy, jest przechowywany w Musée du Louvre (ryc. 1.3).

Ryc. 1.3. Fragment tabliczki z tekstem w języku sumeryjskim *Lamentacje nad zniszczeniem Ur* (licencja *Par Artiste inconnu – MbztTravail personnel*, CC BY 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=25707734>)

Na tle tych wydarzeń, w 2025 r. przed Chr., w mieście Aszur należącego do jednej z prowincji państwa sumeryjskiego, zaczyna swoje królowanie władca Puzur-Aszur I. W tym czasie miasto liczy ok. 10 tys. mieszkańców, nie ma większego wojska i nie wywiera większego wpływu politycznego na sąsiednie miasta (Veenhof, 2017). Nieco później, w czasach Eriszuma I (ok. 1974-1935 przed Chr.), w mieście Aszur po raz pierwszy w historii zastosowano politykę wolnego handlu, pozostawiając bez ingerencji władz wszelkie inicjatywy handlowe, włącznie z szeroko zakrojonymi transakcjami międzynarodowymi (Lewy, 1971). Nastąpił szybki rozwój gospodarczy miasta, między innymi dzięki rozbudowanej sieci handlowej, którą udało się utworzyć, z udziałem kupców zagranicznych i z regularnymi dostawami towarów. Kolejni królowie podejmują się wznoszenia murów obronnych, rozbudowy świątyń i pałaców, co wymagało nieraz wyburzenia starych budynków oraz poszerzania granic miasta (Veenhof, 2017).

Znaczenie miasta Aszur i jego wpływy na gospodarkę ówczesnego świata potwierdzają duże zbiory tabliczek glinianych dokumentujących działalność tej sieci handlowej. Zbiór 22 tys. takich dokumentów znaleziono w Kültepe, nieopodal miasta Kayseri w Turcji, oddalonego od Aszuru o ponad tysiąc kilometrów. Teksty pochodzące z okresu panowania Sargona (1920-1881 przed Chr.) dokumentują funkcjonowanie najstarszej znanej „spółki” z kapitałem ok. 15 kg złota, zgromadzonym przez licznych inwestorów i przekazanym zaufanym kupcom na 10-12 lat, a także istnienie sieci składającej się z 30 asyryjskich placówek handlowych w Anatolii (tereny dzisiejszej Turcji) i dziesięciu w północnej Mezopotamii (dzisiejszy Irak) (Veenhof, 2017).

Z w/w tabliczek glinianych, datowanych na lata 1895-1835 przed Chr., wynika sporo interesujących wniosków, dotyczących interakcji międzykulturowych. Przede wszystkim, rodziny asyryjskie oraz te należące do różnych grup etnicznych Anatolii, miały swoich członków i kolegów w Aszur, Kanesz i innych asyryjskich miastach regionu, co świadczy o intensywnej migracji, m.in. zarobkowej. Dokumenty pisane pismem klinowym na tabliczkach glinianych były tworzone prawie wyłącznie przez Asyryjczyków, w tym przez kobiety, podczas gdy przedstawiciele innych grup etnicznych Anatolii pojawiają się w dokumentach praktycznie tylko w związku z kontaktami z Asyryjczykami. Jak się okazuje, sporo zawodów wykonywano profesjonalnie, czyli za wynagrodzenie. Oprócz prac administracyjnych, większość dotyczyła handlu i prac z nim związanych: w dokumentach wymieniani są bankierzy, kupcy, przewoźnicy, poganiacze osłów, tragarze, wszelkiego rodzaju agenci. Z branży żywnościowej pojawiają się kucharze, cukiernicy, wytwórcy oliwy, ogrodnicy i pasterze, a także karczmarze – zarówno asyryjscy, jak i należący do innych narodów. Zarówno w Aszur, jak i w Kanesz występują przedstawiciele takich rzemiosł, jak: murarz (*itinnum*), metalurg (*nappāhum*), cieśla (*naggārum*),

wytwórca łuków (*šasinnu*), grawer pieczęci (*parkullu*), garncarz (*pahhāru*) garbarz (*aškāpu*) czy fryzjer (*gallābu*). Niektórzy trudnili się jako sędziowie (*dayyānu*), prawnicy (*rābiṣu*) czy skrybowie (*tupšarru*). Z dokumentów wynika, że osoby te często uczyły się swojego zawodu od ojców, a wykonywali prace zarobkowe poza domem, w różnego rodzaju warsztatach i pomieszczeniach do tego przystosowanych, w budynkach instytucjonalnych lub podróżując. Kobiety zajmowały się przeważnie pracami domowymi, jednak Asyryjki odegrały też znaczącą rolę w handlu międzynarodowym tego okresu (Michel, 2016).

Jednak sukces ekonomiczny spowodował zagrożenie militarne ze strony ościennych krajów i narodów. Ostatecznie miasto Aszur zostało zdobyte przez Amorytów w 1808 r. przed Chr. Kolejne stulecia to wojny, podczas których Aszur zdobywają władcy Esznunny, Elamu, Babilonii, a także Huryci. Na przestrzeni kolejnych wieków są też okresy większej lub mniejszej niezależności.

W tych warunkach ok. 1700 r. przed Chr. Bel-bani zapoczątkował dynastię królów asyryjskich, którzy rządili w mieście Aszur przez tysiąc kolejnych lat, choć początkowo nie były to rządy całkiem niezależne. Dopiero król Aszur-Uballit I (1353-1318 przed Chr.) odzyskał pełną niepodległość polityczną. Następne pokolenia będą słusznie uważać go za prawdziwego twórcę imperium Asyryjskiego (Edzard & von Soden, 2025).

Aszur-Uballit I przybrał tytuł „Wielkiego Króla” i umocnił swoją niezależną pozycję nawiązując partnerstwo z królem Egiptu. Wywołało to oburzenie króla Babilonii, który traktował mało znaczące państewko-miasto Aszur z wysoka. Niemniej jednak właśnie Aszur-Uballit, którego imię nawiązywało do poddaństwa bożkowi Aszurowi, wprowadził po raz pierwszy nazwę Aszur (Asyria) dla całego regionu, dotychczas nazywanego Subartu (Edzard & von Soden, 2025). Nawiązanie do wcześniejszej nazwy „Subartu” pojawi się na przestrzeni dziejów nieraz w opozycji do władzy Asyryjczyków, ale zasadniczo „Asyria” przetrwa w różnych formach aż do XXI w., choćby w nazwie Syryjskiej Republiki Arabskiej (Rollinger, 2006).

1.2. Relacje społeczne

Społeczeństwo Asyrii i nawet samego osobno rozpatrywanego miasta Aszur nie było jednolite kulturowo ani językowo. Niemniej jednak, zasadnicze elementy życia rodzinnego i społecznego na przestrzeni wieków były wspólne dla kultur całej starożytnej Mezopotamii.

Przed wszystkim, rodzinę powszechnie uważano za najważniejszy element stabilności społecznej (Mark, 2022). Na więzach rodzinnych bazowała hierarchia społeczna, dworska, kapłańska. Odpowiedzialność za rodzinę ponosił mężczyzna,

posiadał związaną z tym władzę. Kiedy głowa rodu starzejąc się tracił zdolność zarządzania, przekazywał władzę w rodzinie swojemu synowi. Dotyczyło to wszystkich warstw społecznych, również król mógł abdykować wprowadzając na tron syna. We wspólnotach kapłańskich za „głowę domu” uznawano lokalnego boga, którego władzy wszyscy podlegali. Co najmniej w czasach Sargona Akadyjskiego (2334-2279 przed Chr.) król był uważany nie tylko za głowę własnej rodziny i wszystkich mieszkańców pałacu, ale też za ojca wszystkich swoich poddanych. Model ten został przejęty i rozbudowany również przez sumeryjskiego króla Ur-Nammu (2047-2030 przed Chr.), który dbał o swój wizerunek ojca, odpowiedzialnego za swój naród.

Zazwyczaj „rodzina poszerzona”, w tym dziadkowie, wujkowie, kuzynostwo, mieszkała razem. Patriarchą (głową rodu) był najstarszy żyjący mężczyzna, choć władza i odpowiedzialność w każdej rodzinie należała do młodszych żonatych mężczyzn (ojców rodzin).

Jednym z najważniejszych obowiązków głowy rodziny było to, by zaaranżować odpowiednie małżeństwo dla swoich dzieci. Zazwyczaj uzgadniano warunki między ojcem panny młodej a panem młodym lub jego ojcem. Zawieranie małżeństwa stanowiło ważny akt społeczny i prawny, obwarowany mnóstwem przepisów, które należało wykonać co do litery. Dzieci, urodzone poza legalnie zawartymi małżeństwami były pozbawione ochrony prawnej i nie mogły korzystać ze wszystkich dób danej społeczności.

Takie podejście do małżeństwa i rodziny zapewniało kontynuację rodu i społeczeństwa w przyszłości, co dawało poczucie stabilności i trwałości. Uważano, że więzi rodzinne sięgają poza zasłonę śmierci. Pamięć potomków o swoich przodkach, a także składane za nich ofiary miały zapewnić przyjemniejsze przebywanie w krainie zmarłych. W związku z tym osoby, które umierały bezdzietnie, wypadały bardzo niekorzystnie, a te przekonania, panujące w Mezopotamii III wieku przed Chrystusem, rozpowszechniły się również w starożytnych Egipcie, Grecji i Rzymie (Mark, 2022).

Władza króla opierała się na społeczności miast, kapłanach i arystokracji wiejskiej, która dostarczała mu wojsko i rydwany. Rolnictwo odgrywało znaczącą rolę, na obszarach Asyrii było mniej zależne od irygacji niż w Babilonie. Hodowla koni miała kluczowe znaczenie dla gospodarki, szczególnie dla wojska (Edzard & von Soden, 2025).

1.3. Interakcje międzykulturowe i związane z nimi dylematy

Handel zagraniczny i tworzenie nowych układów międzynarodowych często były powodem dla wojen, co zmuszało władców miasta Aszur do inwestowania w siły zbrojne. Można się pokusić o stwierdzenie, że handel i wojny stanowiły

zasadnicze tło dla interakcji międzykulturowych, w których Asyryjczycy brali udział w początkach swojej państwowości. W świetle procesów przełomu XX i XXI wieków, których jesteśmy uczestnikami, stwierdzenie to pozostaje aktualne również w stosunku do dzisiejszych Polaków.

Można też stwierdzić, że cywilizacja asyryjska wyłoniła się w wyniku interakcji międzykulturowych. Mieszkańcy miasta Aszur należeli do kultury urbanistycznej, będącej w swoistej opozycji do kultur nomadów, a rozwojowi państwa Asyria nieuchronnie towarzyszyło zderzenie tych dwóch obszarów kulturowych.

Jak to zostało krótko opisane powyżej, kultura Asyryjczyków nie powstawała na pustym miejscu, a ich inwencja wiele wносиła do dorobku ówczesnej cywilizacji. Architektura asyryjska nie musiała rozwijać się od zera, brała ona początki w architekturze rozwiniętych krajów Mitanni i Babilonu, pod których władzą Aszur znajdował się przez długi czas. Jednak architekci asyryjscy szybko wykształcili własny charakterystyczny styl. Pałace królewskie często miały kolorowe dekoracje ściennie, przypominające styl *al fresco*, który rozwinął się w Europie dopiero w XV w. n.e.

Podobnie sztuka wytwarzania pieczęci w postaci walców, pozwalających odciskać niewielkie płaskorzeźby z tekstem na tabliczkach glinianych lub w wosku, została zapożyczona od Mitanni, ale następnie rozwijała się kreatywnie już na asyryjskim gruncie. Urzędnicy asyryjscy kształcili się w szkołach, ucząc się asyryjskiego i babilońskiego dialektów języka akadyjskiego. Literatura babilońska nie była jedynie tłumaczona na akadyjski, została ona przetworzona, jakby „zasymilowana” w dialekcie asyryjskim, często ze zmianą formy literackiej.

Te same obserwacje dotyczą również polityki i religii. Ponieważ Huryci, twórcy państwa Mitanni, wywodzący się z Wyżyny Armeńskiej, posiadali potężne wojsko i silne państwo, organizacja życia politycznego i wojskowego Asyryjczyków bazowała na tradycjach huryckich. Nawet słownictwo wojskowe i polityczne było zapożyczane z języka huryckiego i funkcjonowało już jako rodzime w asyryjskim dialekcie języka akadyjskiego. Silne wpływy sumeryjskie natomiast są zauważalne w kultach religijnych Asyrii, szczególnie w kulcie bogini Isztar.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden element interakcji międzykulturowych, zapożyczony od Sumerów i rozwinięty przez liczne pokolenia królów asyryjskich. Mianowicie, w okresie panowania III dynastii z Ur nastąpiła istotna zmiana zwyczajów, dotyczących postępowania z podbitymi narodami. Jeśli wcześniej, m.in. w imperium Akadyjskim, jeńców wojennych z reguły mordowano, a ludność cywilną uprowadzano jako niewolników (często uprzednio pozbawiając ludzi wzroku), to król sumeryjski Szu-Suen (2037-2029 przed Chr.) jako pierwszy w historii dokonał masowego przesiedlenia ludności

cywilnej z podbitego regionu Szimanum do regionu w pobliżu miasta Nippur (Kotlarz, 2021). Śledząc dzieje Asyryjczyków odnotujemy, jak wielką rolę odegrały przesiedlenia podbitych narodów w rozwoju imperium, które w sumie przemieściło co najmniej 4,5 mln osób. Łatwo jest zauważyć, że doprowadzona do perfekcji przez królów asyryjskich polityka masowych deportacji, kontynuowana przez wielu władców, prowadzona jest również dzisiaj, na początku XXI w.

1.4. Podsumowanie

Cywilizacja asyryjska wyłoniła się w wyniku interakcji międzykulturowych, generowanych przez wojny i handel. Asyryjczycy byli zmuszeni do walki o przetrwanie i niepodległość, w wyniku których obrano następujące rozwiązania dylematów interakcji międzykulturowych:

- Pierwszy ważniejszy sukces cywilizacyjny po uzyskaniu niepodległości to międzynarodowa sieć handlowa na skalę ówczesnego świata.
- Osiągnięcie sukcesu i rozwój ekonomiczny ściągnęły agresję ościennych narodów.
- Władza polityczna i ekspansja militarna zapewniły bezpieczeństwo i rozwój.
- Wybrano kierunek dominacji w stosunkach międzynarodowych: tworzenie imperium.
- Rozwijano rolnictwo, wojsko, handel, administrację, naukę, budownictwo.
- W religii zachowano wpływy sumeryjskie, eksponując ciągłość władzy i sukcesję religijno-polityczną.
- W architekturze wykorzystano i rozwinęto dorobek Babilonu i Mitanni.
- W polityce i wojsku wpływy huryckie.
- W handlu własne innowacje w postaci nieznanych wcześniej zasad wolnego handlu.
- Język, literatura i nauka zostały przejęte z tradycji Sumeru i Babilonu, przetworzonej i wzbogaconej.

Znamiennym jest fakt, że wszystkie obce elementy kulturowe zostały przyswojone, przetworzone i dały impuls do rozwoju własnej długotrwałej kultury, nauki i sztuki o światowym znaczeniu.

Literatura

Bodley J.H.: *Cultural Anthropology: Tribes, States, and the Global System*. 6th edition. Rowman & Littlefield. Lanham 2017.

- Borger R., *Assyrisch-babylonische Zeichenliste*. Verlag Butzon & Bercker Kevelaer. Neukirchen-Vluyn 1978.
- Edzard D.O., von Soden W.Th.: *The rise of Assyria*, In: *Encyclopaedia Britannica* <https://www.britannica.com/place/Mesopotamia-historical-region-Asia/The-rise-of-Assyria> (dostęp 31.01.2025)
- Jacobsen Th.: *The Sumerian King List*. University of Chicago Press. Chicago 1939.
- Kotlarz P.: *Początki Państwowości*. Wyd. Kultury Wobec. Gdańsk 2021.
- Lewy H. *Assyria c. 2600–1816 BC*. In: Edwards I.E.S., Gadd C.J., Hammond N.G.L. (Eds.), *The Cambridge Ancient History: Volume I Part 2: Early History of the Middle East*. 3rd edition. Cambridge University Press, Cambridge 1971, pp. 729–770.
- Lewy H.: *Assyria c. 2600–1816 BC*. In: Edwards I.E.S., Gadd C.J., Hammond N.G.L. (Eds.), *The Cambridge Ancient History: Volume I Part 2: Early History of the Middle East*. 3rd edition. Cambridge University Press, Cambridge 1971, pp. 729–770.
- Mark J.: *Akkad and the Akkadian Empire*. In: *World History Encyclopedia* <https://www.worldhistory.org/akkad/> (dostęp 31.01.2025)
- Mark J.: *The Family in Ancient Mesopotamia*. In: *World History Encyclopedia* <https://www.worldhistory.org/article/16/the-family-in-ancient-mesopotamia/> (dostęp 31.01.2025)
- Michel C.: *Women Work, Men are Professionals in the Old Assyrian Archives*. In: Lion B., Michel C. (Eds.), *The Role of Women in Work and Society in the Ancient Near East*. De Gruyter. Boston – Berlin 2016, pp. 193–208.
- Rollinger R.: *The Terms Assyria and Syria Again*. „Journal of Near Eastern Studies” 65/4, 2006, pp. 283–287.
- Streck M.P.: *Akkadian and Cuneiform*. In: Vita J.P. (Ed.). *History of the Akkadian Language*, vol. 1. Brill. Leiden 2021, pp. 3–36.
- Veenhof K.R.: *The Old Assyrian Period (20th–18th century BCE)*. In: Frahm E. (Ed.), *A Companion to Assyria*. John Wiley & Sons. Hoboken 2017.
- Woolley L.: *Ur*. In: *Encyclopaedia Britannica* <https://www.britannica.com/place/Ur> (dostęp 31.01.2025)

2. TWORZENIE IMPERIUM

2.1. Początki ekspansji

Okres, zapoczątkowany przez odzyskanie niepodległości w czasach królowania Aszur-Uballita I (1353-1318 przed Chr.) i trwający do śmierci Aszurdana II w 912 r. przed Chr. jest nazywany okresem środkowoasyryjskim (Frahm, 2017). Cechuje go ekspansja i współzawodnictwo z mocarstwem Babilońskim.

Już syn Aszur-Uballita I, Enlil-nirari (ok. 1326-1318 przed Chr.) podejmował wojny z Babilonią, które po części zakończyły się sukcesem. Kolejny król, Arikden-ili (ok. 1308-1297 przed Chr.) skierował się na zachód, tocząc walki z plemionami semickimi Akhlamu, prowadzącymi koczowniczy tryb życia. W ten sposób grupy narodowościowe, uważane za plemiona proto-aramejskie, zostały włączone do państwa asyryjskiego. Zaczynając od XII w. przed Chr. te grupy należące do kultury nomadów są coraz częściej nazywane w dokumentach mezopotamskich „Aramejczykami” (Van De Mieroop, 2010).

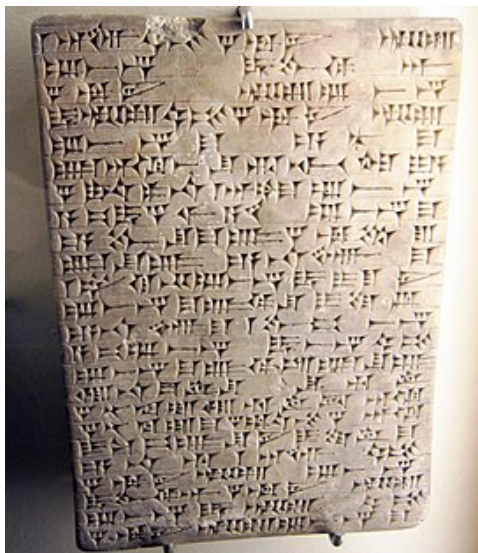
2.2. Rozbudowa imperium

Znaczne poszerzenie terenów, podległych Asyrii, nastąpiło w czasach króla Adad-nirari’ego I (ok. 1295-1264 przed Chr.), który zwyciężył Kassytów oraz kolejnych królów sąsiedniego państwa Mitanni (von Soden & Frye, 2025). Król Adad-nirari I pozostawił liczne inskrypcje, spisane w dialekcie babilońskim; były bardziej rozbudowane niż te tworzone przez jego poprzedników. W tych inskrypcjach zaznaczano, że Adad Nirari I prowadzi te wojny nie z własnej inicjatywy, tylko na polecenie bogów. Ten trend w motywacji do podbojów podtrzymali i rozwijali jego następcy, królowie asyryjscy. Jak zauważymy,

imperia powstające na ruinach Asyrii, nieraz będą się odwoływać do tej koncepcji wszczynania wojen na rozkaz bogów. Ten sam wątek możemy znaleźć również w rosyjskiej propagandzie, dotyczącej agresji przeciwko Ukrainie w lutym 2022 r. (*Duchowni*, 2022).

Król Adad-nirari I zdobywając nowe terytoria, włączył prawie całą Mezopotamię jako prowincję do swego imperium. Co prawda, później utracił część zdobyczy w wyniku najazdu Hetytów, jednak tereny podległe Asyrii za jego panowania się znacznie powiększyły. Do swojego tytułu królewskiego Adad-Nirari I dodał kolejne określenia, nazywając siebie m.in. „Królem wszystkich” (von Soden & Frye, 2025).

Rządy Adad-Nirari’ego I cechują się rozwojem architektury i budownictwa. Należy pamiętać, że szeroko zakrojone projekty budowlane były możliwe do zrealizowania jedynie dzięki silnej scentralizowanej władzy, dobrej organizacji pracy zespołowej oraz pokaźnym środkom finansowym. W przypadku państwa asyryjskiego już w II tysiącleciu przed Chr. możemy mówić o wielokulturowych korporacjach, w których interakcje międzykulturowe były podporządkowane wspólnemu celowi (Hampden-Turner & Trompenaars, 2002). Rozbudowano m.in. świątynie, pałace i fortyfikacje miasta Aszur, a także rozpoczęto wielkie projekty budowlane w prowincjach. Ryc. 2.1 ukazuje odpowiednią inskrypcję o pracach budowlanych w świątyni bożka Aszura.

Ryc. 2.1. Inskrypcja upamiętniająca rozbudowę świątyni Aszura przez Adad-Nirari’ego I (Picture taken by Marcus Cyron CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=1542630>)

W interakcjach międzykulturowych Adad-nirari I wprowadził nowy, bardzo ważny element, który zdecydował o kształcie polityki narodowościowej imperium Asyryjskiego na kolejne wieki i przyczynił się do szybkiego rozwoju gospodarczego. Idąc za przykładem sumeryjskiego króla Szu-Suena, pod którego władzą znajdowała się Asyria w latach 2037-2029 przed Chr., Adad-nirari I zastosował politykę masowych deportacji (Mark, 2018). Trzeba odnotować, że była ona nakierowana raczej na „naturalizację” niż na eksterminację. Okrutnie mordowano tylko tych, którzy podejmowali walkę zbrojną, podczas gdy narody i miasta, poddające się bez walki, były relokowane. W przeciwieństwie do dobrze znanych współcześnie stalinowskich deportacji, gdzie okrucieństwo i złe warunki były normą (Grunwald, 2023), relokacje w imperium Asyryjskim miały na celu raczej zachowanie ich podstawowego dobrostanu, choć wiązały się z trudnościami i cierpieniem przesiedlanych. Ludzi transportowano w grupach całymi rodzinami, nieraz z wykorzystaniem wozów, zapewniając im możliwie najbardziej komfortowe warunki podróży, by na nowe miejsce przybyli w dobrym zdrowiu fizycznym i psychicznym.

Masowe deportacje miały na celu przede wszystkim zapewnienie bezpieczeństwa imperium, gdyż na nowym miejscu, bez domniemanego wsparcia lokalnych bóstw, ludzie nie mieli motywacji do buntu. Poza tym, miejsce nowego zamieszkania dla deportowanych dobierano m.in. według umiejętności, rzemiosła i innych kryteriów użyteczności dla Asyrii. W ten sposób zapewniano „zrównoważony rozwój” całego imperium z wykorzystaniem „kapitału ludzkiego”. Skutek gospodarczy takiej polityki był pozytywny, choć, w odróżnieniu od np. dzisiejszej Unii Europejskiej, nikt się nie pytał podbitego ludu, czy chce on włączyć się do Asyrii lub przenieść się na nowe tereny osiedlenia, niech nawet z lepszymi warunkami do życia. Niemniej jednak, deportowani mieli wszelkie możliwości ku temu, by w nowym miejscu zamieszkania budować dobrobyt i rozwijać państwo Asyryjskie (Mark, 2018). Szybko następowała asymilacja i nowi przybysze byli traktowani przez władze państwowe jako prawowici Asyryjczycy.

Następny król, Salmanasar I (Szulmanu-aszaridu; ok. 1263-1234 przed Chr.), podjął ekspansywne kroki wszczynając wojnę z państwem Uruatru, później nazywanym Urartu (Armenia) (von Soden & Frye, 2025). Inskrypcja królewska przedstawia konflikt zbrojny jako agresję ze strony Uruatru:

W czasie mojego arcykapłaństwa powstały przeciwko mnie krainy Uruatri. Wzniosłem ręce do Aszura i wielkich bogów, zarządziłem zbiórkę moich wojsk. (...) Osiem krain z ich wojskami pokonałem, pięćdziesiąt jeden osad zburzyłem, spaliłem, uprowadziłem ich jeńców i majątek. Wszystkie krainy Uruatri rzuciłem do nóg Aszura, mojego władcy. Ich dzieci zabrałem, wziąłem sobie do usług (Za: Ebeling i in., 1926).

Warto w tym miejscu odnotować, że roczniki królów asyryjskich stanowią najstarsze źródło, wspominające królestwo Urartu, które nie było w stanie powstrzymać agresję asyryjską (Kaspar, 2021). Wynika stąd, że opowiadanie o „powstaniu przeciwko Asyrii” jest zabiegiem propagandowym, stosowanym przez wieki aż do naszych czasów. Powszechnie znana jest „operacja Himmler”, mająca ukazać Polskę jako zagrożenie dla Niemiec i „usprawiedliwić” agresję 1 września 1939 r. (Manvell & Fraenkel, 2007), a rzecznik prasowy prezydenta Rosji oficjalnie nazywa „zagrożenie dla bezpieczeństwa Rosji” jako przyczynę rosyjskiej agresji zbrojnej przeciwko Ukrainie w lutym 2022 r. (Митрохина, 2025). Należy przy tym pamiętać, że wcześniej Ukraina została rozbijona na mocy umowy międzynarodowej, a Rosja, posiadająca broń nuklearną, podjęła się zagwarantowania Ukrainie bezpieczeństwa (*Memorandum*, 1994). Zresztą propaganda rosyjska sama doprowadziła wypowiedzi o domniemanej ukraińskiej agresji do absurdu, czego przykładem są szeroko rozpowszechnione słowa Aleksandra Łukaszenki, wygłoszone na spotkaniu z W. Putinem 11 marca 2022 r.: „Ja wam teraz pokażę, skąd przygotowywano atak na Białoruś” (ros. *А я сейчас вам покажу, откуда на Беларусь готовилось нападение*), która szybko stała się memem (*Ja wam teraz pokażę*, 2025).

Tymczasem po wyniszczeniu i splądrowaniu Uruatru, które w II tysiącleciu przed Chr. przygotowywało domniemany atak na Asyrię, Salmanasar I kontynuował wojny w kierunku północno-zachodnim, znacznie poszerzając granice imperium Asyryjskiego. Dotarł aż do miasta Karkemisz, leżącego przy granicy między dzisiejszą Turcją i Syrią, ponad 700 km od Aszuru. Zdobył to, co pozostało od państwa Mitanni i wcielił jako prowincję do Asyrii. Powszechnie stosował okrucieństwo jako broń psychologiczną. Jego inskrypcje podają, że po zwycięstwie nad armią króla Szattuara i kilku państw, tworzących sojusz przeciwko Asyrii, spalono 10 miast i 180 miejscowości, a 14.000 osób wziętych do niewoli oślepieno (prawdopodobnie, na jedno oko) (Edwards i in., 1975). To zwycięstwo uważa się za najważniejsze wydarzenie w XIII w. przed Chr., gdyż Asyria zyskała kontrolę nad najważniejszymi szlakami handlowymi regionu i wcieliła do swojego państwa duże obszary uprawnych ziem. Babilończycy i Hetyci przez wiele lat usiłowali odzyskać swoją pozycję w regionie, prowadząc „wojnę handlową” przeciwko Asyrii (von Soden & Frye, 2025).

Salmanassar I uruchomił kolejne monumentalne projekty architektoniczne w ważniejszych miastach oraz założył nowe miasto Kalach (Nimrud), które odegrało ogromną rolę w następnych wiekach historii Asyryjczyków. Jego syn Tukulti-Ninurta (ok. 1233-1197) jest znany jako legendarny Ninus w podaniach greckich. Kontynuował dzieła ojca w zakresie budownictwa, m.in. zbudowany przez niego *ziggurat* na cześć bogini Ishtar-Dinitu uważa się za wzór asyryjskiej architektury. Zbudował też nową stolicę Kar-Tukulti-Ninurta na drugim brzegu rzeki Tygrys, naprzeciwko miasta Aszur (*Tukulti*, 2025). Uczynił swoje

imperium potęgą światowego znaczenia, szczególnie w wyniku przejęcia władzy nad Babilonią. Zasadniczo się przyjmuje, że inwazja na Babilonię była niesprowokowaną agresją, mającą na celu podporządkowanie sobie sąsiedniego państwa, a motywacją było bezpośrednie polecenie „bogów nieba i ziemi” (Jakob, 2017).

Swoją władzę zaznaczył m.in. w tytułach królewskich: „król [krainy] Karduniasz, król Sumeru i Akadu, król Siparu i Babilonii, król [krain] Tilmun i Meluhha”, nawiązując do poprzednich władców regionu i sugerując zachowanie ciągłości panowania (Ponchia & Lanfranchi, 2024). Co więcej, na inskrypcji, poświęconej bogini Isztar, Tukulti-Ninurta nazywa siebie królem królów, panem panujących, władcą władców i panem wszystkich (Stone, 2025), jak gdyby nie pozostało już na świecie niepodległych miast i krajów. Odznaczał się szczególnym okrucieństwem, stosując masowe deportacje Hetytów z podbitych wschodnich obszarów Anatolii. Po stłumieniu powstania Babilończyków spłądował ich miasta i świątynie, co raczej uważano za bluźnierstwo i spotkało się z dezaprobatą nawet w samej Asyrii. Prawdopodobnie ten właśnie akt stał się przyczyną morderstwa Tukulti-Ninurty I, zorganizowanego prawdopodobnie przez królewskiego syna lub jednego z przybliżonych króla, a jego nowa stolica Kar-Tukulti-Ninurta została spalona przez rebeliantów (Ponchia & Lanfranchi, 2024; Stone, 2025).

Z perspektywy międzykulturowej godnym odnotowania jest fakt, że Tukulti-Ninurta I był zainteresowany zachowaniem kultury i wiedzy podbitych narodów, w związku z czym starannie dobierał grupy zawodowe do deportacji. Szczególnie pisarzy i innych wykształconych ludzi przemieszczał do wielkich miast i zatrudniał do tworzenia księgozbiorów i dokumentacji państwowej. Należy zauważyć, że właśnie ten król zapoczątkował tradycję kolekcjonowania książek (w postaci tabliczek glinianych zapisanych pismem klinowym) w bibliotece królewskiej. Zbiory tabliczek były tworzone już wcześniej, np. w mieście Mari na pograniczu dzisiejszej Syrii i Iraku odnaleziono archiwum, zawierający ponad 25 000 dokumentów, w tym ok. 3000 listów, w większości o charakterze administracyjnym, ekonomicznym i prawniczym (Fleming, 2004). Jednak w zbiorach Tukulti-Ninurty w mieście Aszur znaleziono teksty prawnicze, wszelkiego rodzaju zaklęcia, opracowania z medycyny, słowniki (np. dwujęzyczną listę bogów), dzieła literackie, a także zbiory praw, ustanowionych przez co najmniej dziewięciu królów (Potts, 2000). Ponadto, tabliczki były ewidentnie skatalogowane według tematyki, co uprawnia do stwierdzenia, że właśnie Tukulti-Ninurta I był założycielem pierwszej na świecie biblioteki. Dzieło to kontynuowali kolejni królowie Asyryjscy, przede wszystkim Tiglat-Pileser I i Assurbanipal. Z punktu widzenia interakcji międzykulturowej szczególne zainteresowanie wywołuje fakt, że znaczna część tekstów pochodzi z Babilonii, najważniejszego wroga politycznego i konkurenta ekonomicznego

Asyrii (Potts, 2000). Asyryjscy królowie potrafili docenić dorobek kulturowy i naukowy swojego przeciwnika i wykorzystać jego bogatą literaturę do własnego rozwoju.

Po śmierci Tukulti-Ninurty I ówczesny świat popada w wielki kryzys ekonomiczny i społeczny na ok. 50 lat. Wiele kwitnących w tamtych czasach cywilizacji Bliskiego Wschodu upadło całkowicie, lecz Aszur jedynie doznał stagnacji (Mark, 2018). Możemy przypuszczać, że stało się tak dzięki umiejętnej polityce kadrowej oraz gospodarczej wcześniejszych władców Asyrii, którzy przygotowali struktury, zdolne do przetrwania poważnego kryzysu.

Nowe podboje zaczynają się z przyjściem do władzy Tukulti-apil-Eszara, znanego jako Tiglat-Pileser I (ok. 1115-1076 przed Chr.). Zdobywając obszerne terytoria aż do Morza Śródziemnego, Tiglat-Pileser entuzjastycznie rozpoczynał budowę nowych obiektów, zbierał i gromadził tabliczki gliniane z pismem klinowym z całego świata, a w mieście Aszur zbudował specjalny osobny pałac, który przeznaczył na bibliotekę.

Przyjmuje się, że właśnie Tiglat-Pileser I zapoczątkował pisanie kronik królewskich (roczników). Wcześniejsi królowie tworzyli lakoniczne inskrypcje, wskazujące na jakieś osiągnięcie, przeważnie związane z budową nowych miast czy obiektów państwowych lub sakralnych. Dopiero Adad-Nirari I zaczął podawać więcej szczegółów, a Tiglat-Pileser I rozwinął ten nowy kierunek w literaturze, najlepiej znany Polakom w postaci prac Jana Długosza (*Długosz*, 2009). Roczniki królewskie Tiglat-Pilesara I zawierały sprawozdania z wypraw wojennych, pisane w pierwszej osobie w porządku chronologicznym, a dokumenty te wyrzeźbione na kamiennych stelach ustawiano na podbitych terytoriach, na cylindrach granitowych wmurowywanych w fundamentach nowych budowli, lub były grawerowane na płytach chodnikowych w miastach, gdzie każdy mógł je odczytać (Charpin, 2010). Przykład takiego dokumentu, zawierającego opisy osiągnięć Tiglat-Pilesara I na wojnie i w budownictwie, ukazano na ryc. 2.2.

Tiglat-Pileser I zapoczątkował też tradycję tworzenia ogrodów botanicznych w Asyrii, sprowadzając drzewa, dotąd nieznane w Mezopotamii, z podbitych krajów. Przenoszenie roślin z innych krajów miało miejsce już wcześniej, co najmniej od połowy II tysiąclecia przed Chr. czynili to egipscy faraonowie (Marzano, 2022), lecz ogrody królów asyryjskich zdobyły sławę światową. Obok monumentalnej architektury miały one demonstrować potęgę Asyrii, jej dobrobyt, przypominający raj na ziemi, oraz zdolność utrzymywania pokoju (*Paradise*, 2018). Nie możemy dzisiaj stwierdzić, czy pomysł ogrodów botanicznych został zapożyczony od Egipcjan, lecz sam fakt sprowadzania nowych dla Asyryjczyków roślin z innych krajów jest jednym z elementów interakcji międzynarodowych, podejmowanych w tamtych czasach.

Ryc. 2.2. Terakotowy słup z miasta Aszur, zawiera opisy osiągnięć Tiglat-Pilesera I na wojnie i w budownictwie. (Picture By Osama Shukir Muhammed Amin FRCP(Glasg) – Own work, CC BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=91394935>)

Za rządów Tiglat-Pilesera I nastąpił gwałtowny rozwój asyryjskiej gospodarki i wojskowości, a dzięki przemyślanej i konsekwentnej polityce kadrowej rozkwitła nauka, literatura i sztuka. Jednak w ciągu kilku lat po śmierci króla nastąpiła uzurpacja władzy, zaczęły wybuchać powstania i rozwiązała się wojna domowa. Późniejsze źródła asyryjskie podają, że już od czasów Salmanasara II (tj. od ok. 1030 r. przed Chr.) Aramejczycy atakowali Asyrię mordując jej obywateli i sprzedając do niewoli ich synów i córki, a na początku X w. przed Chr. całe miasta były zrujnowane przez Aramejczyków, a Asyryjczycy musieli uciekać w góry, ratując życie (Frahm, 2023). Frahm uważa, że historia Asyrii mogła w tym momencie się zakończyć, jednak, „kiedy wszystko było już stracone”, Asyryjczycy potrafili rozpocząć nowy rozdział swojej historii. Król Aszur-dan II (ok. 934–912 przed Chr.) zatrzymał upadek i dał impuls do nowego rozwoju w ramach tzw. państwa nowoasyryjskiego.

2.3. Interakcje międzykulturowe w imperium środkowoasyryjskim

W okresie 1353-912 przed Chr., umownie nazywanym imperium środkowoasyryjskim, polityka zagraniczna królów asyryjskich sprowadzała się

do konfliktów międzynarodowych i podbojów militarnych, na które odpowiedzialnością były sankcje i agresja zbrojna. Rozwój gospodarki, nauki i sztuki zapewniono m.in. dzięki gromadzeniu i pielęgnacji dorobku innych narodów.

Ważnym elementem, charakteryzującym politykę królów asyryjskich, jest umiejętne, przemysłane zarządzanie zasobami ludzkimi połączone z ogromnym okrucieństwem wobec niepokornych. Doceniano umiejętności różnych grup, zamieszkujących zdobywane tereny, i stosując masowe przesiedlenia zapewniano równowagę rozwój imperium.

Na skutek takiej polityki i rosnącej potęgi finansowej powstawały liczne organizacje wielokulturowe. Przede wszystkim były to sieci handlowe, prowadzące handel międzynarodowy, ale też urzędy państwowe, w których zatrudniano pisarzy różnych narodowości. Ponadto realizacja inwestycji budowlanych, rozbudowa starych miast i tworzenie nowych, wznoszenie świątyń, fortyfikacji i pałaców wymagało zaangażowania dużych zespołów specjalistów z różnych dziedzin.

Tudeau (2019) po przeanalizowaniu dostępnych inskrypcji królewskich wskazuje na ważny aspekt czasoprzestrzenny architektury asyryjskiej: zagospodarowanie przestrzeni miało charakter ideologiczny, łączący przeszłość z przyszłością. W budowlach z nietrwałej glinianej cegły, wymagających renowacji i naprawy, trwały kamienny fundament nosił charakter ponadczasowego elementu trwającego przez wieki. Już na etapie planowania uwzględniano zarówno aspekty czasowe (tymczasowość, szybkie akcje, długotrwałe działania), jak i dekoracyjne. Inskrypcje ukazują króla jako głównego budowniczego, reprezentującego bogów, który kieruje architektami, rzemieślnikami i kamieniarzami. Imperialistyczna polityka znacznie poszerzała zarówno wybór materiałów budowlanych i dekoracyjnych, jak i wzorców rzemieślniczych, gdyż pracownicy byli sprowadzani „z czterech stron świata”. Rozwiązania nowatorskie czy elementy pochodzące z obcych kultur były wprowadzane do asyryjskiej holistycznej koncepcji porządku wszechświata, apelującego do religijnych koncepcji trwania i ciągłości społeczno-politycznej (Tudeau 2019). Prawdopodobnie, właśnie dlatego architektura asyryjska, rozwijając się i wchłaniając liczne elementy obce, pozostawała asyryjską. Być może, podobny mechanizm prowadził do zachowania asyryjskiej tożsamości kulturowej na przestrzeni wieków.

Możemy zauważyć, że podejmowane przez kolejnych królów asyryjskich działania nie uchroniły imperium od kryzysu i upadku. Nieudane i nieskuteczne interakcje międzykulturowe, szczególnie w stosunkach międzynarodowych naznaczonych przez agresję i okrucieństwo, konflikty etniczne wewnątrz imperium i związane z nimi powstania narodowe, i ostatecznie wojna domowa były logicznym skutkiem imperialistycznej polityki narodowościowej królów asyryjskich. Jednak dwukrotnie Assyria potrafiła łagodne przejść przez wielki

kryzys: najpierw po śmierci Tukulti-Ninurty I ok. 1197 r., a potem po śmierci Tiglat-Pilesera I ok. 1076 r. przed Chr. Ewidentnie, utworzone struktury i zasady funkcjonowania państwa asyryjskiego zdały egzamin i pomogły w przetrwaniu i późniejszej odbudowie po kryzysie.

W stosunku do podbitych narodów zastosowano politykę masowych przesiedleń. Badacze wskazują, że wzmianek o deportacjach w środkowo-asyryjskich inskrypcjach jest niewiele, a wyraz *naszutu* mógł oznaczać również migrantów zarobkowych (Spunaugle, 2020). Tak czy inaczej, deportacje miały na celu m.in. asymilację (asyryzację) podbitej ludności oraz zapewnienie zrównoważonego rozwoju imperium łączącego w sobie bardzo zróżnicowane regiony. Wykorzystanie dorobku kulturowego podbitych narodów, w szczególności znacznie wyprzedzających Asyrię pod względem cywilizacyjnym Babilończyków, zapewniło zdobycie znaczącej pozycji na świecie.

W komunikacji międzynarodowej i globalnej dominuje przemoc, a zdobycze dają nowy impuls do rozwoju. Agresywne wojny są usprawiedliwiane albo poprzez domniemane zagrożenie ze strony sąsiadów (Uruatru), albo poprzez odwołanie do woli bogów (Babilonia).

2.4. Podsumowanie

Imperium Asyryjskie zostało utworzone w wyniku interakcji międzykulturowych, generowanych przez wojny i zdobywanie nowych terenów wraz z ludnością, należącą do obcych kręgów kulturowych. W tych warunkach Asyryjczycy obrali następujące rozwiązania dylematów interakcji międzykulturowych:

- Okrucieństwo jako broń psychologiczna.
- Masowe deportacje jako sposób pacyfikowania zbuntowanych narodów.
- Asymilacja (asyryzacja) poprzez tworzenie struktur państwowych i administracyjnych.
- Państwowe wielokulturowe projekty budowlane, zarządzane bezpośrednio przez króla, z wykorzystaniem umiejętności i wiedzy „obcych”, ale z podporządkowaniem całości asyryjskim koncepcjom i państwowej ideologii – tworzenie architektury asyryjskiej.
- W ramach tej ideologii i związanego z nią luksusu zaczęto tworzyć ogrody botaniczne z wykorzystaniem roślin z podbitych krajów (być może pod wpływem przykładu Egipcjan).
- W polityce międzynarodowej za priorytet uznano odzyskanie utraconych terenów.

- W religii znaleziono motywację do prowadzenia wojen, eksponując ciągłość władzy i sukcesję religijno-polityczną.
- Literatura i nauka czerpie z dorobku przede wszystkim Babilonii, przetworzonego i wzbogaconego.
- Inskrypcje królewskie przekształcają się w nowy gatunek literacki „kroniki”.

Znamiennym jest fakt, że podjęte działania nie tylko pozwoliły łagodnie przejść przez dwa poważne kryzysy, ale dały nowy impuls do rozwoju. Kolejne wieki sukcesów cywilizacyjnych imperium Asyryjskiego to m.in. pokłosie podjętych wcześniej działań i dokonanych wyborów.

Literatura

- Charpin D.: *Reading and Writing in Babylon*. Harvard University Press. Cambridge, MA, 2010.
- Długosz J.: *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*. PWN. Warszawa 2009.
- Duchowni Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej aktywnie wspierają agresję na Ukrainę. „Gazeta Prawna” 28 kwietnia 2022, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8410176,rosyjska-cerkiew-prawoslawnna-wspiera-agresje-na-ukraine.html> (dostęp 14.02.2025)
- Ebeling E., Meissner B., Weidner E.F.: *Die Inschriften der Altassyrischen Könige*. Quelle & Meyer. Leipzig 1926.
- Edwards I.E.S., Gadd C.J., Hammond N.G.L., Sollberger E. (Eds.): *The Cambridge Ancient History*. Vol. II, Part 2. Cambridge University Press. Cambridge 2000.
- Fleming D.E.: *Prophets and Temple Personnel in the Mari Archives*. In: Grabbe L.L., Bellis A.O. (Eds.), *The Priests in the Prophets: The Portrayal of Priests, Prophets, and Other Religious Specialists in the Latter Prophets*. T&T Clark International. London – New York 2004, pp. 44–64.
- Frahm E. (Ed.): *A Companion to Assyria*. John Wiley & Sons. Hoboken 2017.
- Frahm E.: *Assyria: The Rise and Fall of the World's First Empire*. Bloomsbury Publishing. London 2023.
- Grunwald J.: Doświadczanie zsyłki w świadectwach Polaków deportowanych do Tajnyszy na Syberię. „Studia Russologica” 16/1, 2023, s. 42-57.
- Hampden-Turner Ch., Trompenaars F.: *Siedem wymiarów kultury. Znaczenie różnic kulturowych w działalności gospodarczej*. Wydawnictwo Oficyna Ekonomiczna. Kraków 2002.
- Ja wam teraz pokażę*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Ja_wam_teraz_pokażę,_skąd_przygotowywano_atak_na_Białoruś (dostęp 14.02.2025)
- Jakob S.: *The Middle Assyrian Period (14th to 11th Century BCE)*. In: Frahm E. (Ed.): *A Companion to Assyria*. John Wiley & Sons. Hoboken 2017.

- Kaspar H.D., Kaspar E.: *Das Königreich Urartu: Geschichte Forschungsgeschichte Königsresidenzen*. Books on Demand. Norderstedt 2021.
- Manvell R., Fraenkel H.: *Heinrich Himmler: The Sinister Life of the Head of the SS and Gestapo*, Pen & Sword Books Ltd. Barnsley 2017.
- Mark J.: *Assyria*. In: *World History Encyclopedia* <https://www.worldhistory.org/assyria/> (dostęp 6.02.2025)
- Mark J.: *Assyria*. In: *World History Encyclopedia* <https://www.worldhistory.org/assyria/> (dostęp 6.02.2025)
- Marzano A.: *Plants, Politics and Empire in Ancient Rome*. Cambridge University Press. Cambridge, UK, 2022.
- Memorandum on security assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf> (dostęp 14.02.2025)
- Paradise on earth: the gardens of Ashurbanipal*. British Museum, 2018, <https://www.britishmuseum.org/blog/paradise-earth-gardens-ashurbanipal> (dostęp 14.02.2025)
- Ponchia S., Lanfranchi G.: *The Neo-Assyrian Empire: A Handbook*. De Gruyter. Berlin – Boston 2024.
- Potts D.T.: *Before Alexandria: Libraries in the Ancient Near East*. In: MacLeod R. (Ed.), *The Library of Alexandria Centre of Learning in the Ancient World*. Tauris Publishers. London – New York 2000, pp. 19–34.
- Spunaugle A.L.: *Empire and Ethnicity: A Social History of Deportation in Assyria and Karduniaš during the First Millennium BCE*. PhD Theses. University of Michigan. Ann Arbor 2020.
- Stone Foundation Tablet Assyrian*, The Morgan Library & Museum, <https://www.themorgan.org/collection/ancient-near-eastern-seals-and-tablets/stone-foundation-tablet> (dostęp 6.02.2025).
- Tudeau J.: *Building in Assyria: A Philological Perspective*. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden 2019.
- Tukulti-Ninurta I*, <https://www.britannica.com/biography/Tukulti-Ninurta-I> (dostęp 6.02.2025).
- Van De Mieroop M.: *The Eastern Mediterranean in the Age of Ramesses II*. John Wiley & Sons. Oxford, UK 2010.
- von Soden W.Th., Frye R.N.: *The rise of Assyria*, In: *Encyclopaedia Britannica* <https://www.britannica.com/place/Mesopotamia-historical-region-Asia/The-rise-of-Assyria> (dostęp 6.02.2025).
- Митрохина Л.: *Песков: конфликт на Украине начался из-за угроз безопасности России*. «Комсомольская правда» 24 января 2025 г., <https://www.kp.ru/online/news/6196993/> (dostęp 14.02.2025)

3. ŚWIATOWA DOMINACJA

3.1. Odrodzenie imperium Asyryjskiego

Żyjący w X w. przed Chr. król Salomon zauważył: „To, co było, znowu będzie, a to, co się stało, znowu się stanie: nie ma nic nowego pod słońcem” (Koh 1,9)¹. Prawdopodobnie nie miał na myśli nowinek technicznych, takich jak parowóz, samolot czy iPhone, a raczej procesy polityczne i społeczne, w tym interakcje międzykulturowe. Obserwując historię Asyryjczyków, możemy przyznać mu rację. Te same mechanizmy i schematy postępowania są zauważalne od zarania dziejów do dnia dzisiejszego.

Od połowy X w. przed Chr. następujący po sobie asyryjscy królowie otworzyli nowy rozdział w historii Asyryjczyków dzięki uruchomieniu nowej polityki, wspieranej przez dwa zasadniczo ważne czynniki (Frahm, 2023). Pierwszym z nich było osiedlenie się koczowniczych Aramejczyków, napierających na zachodnie granice Asyrii, w zdobytych miastach wzdłuż Eufratu, co osłabiło wieloletnią militarną presję na imperium. Drugim czynnikiem były zmiany klimatyczne, wskutek których po kilku wiekach posuchy mniej więcej od 925 r. przed Chr. ilość opadów rocznie zaczęła się zwiększać, dostarczając Asyrii większe ilości produkcji rolnej. W odróżnieniu od Egiptu, który zajął się odbudową gospodarki na własnych terytoriach, władcy asyryjscy skierowali swoje wysiłki na odbudowę imperium w granicach wcześniej zdobytych. Zaczynając od Aszur-dana II, który zostawił szczegółowe opisy swoich wypraw wojennych, praktycznie co roku w okresie letnim organizowano akcje militarne skierowane na odzyskanie utraconych obszarów,

¹ Cyt. za: Biblia Lubelska – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*. KUL. Lublin 2010

prowadzonych z okrucieństwem nie mniejszym niż w wiekach dawnej świetności (Frahm, 2023).

Okres nowoasyryjski (972-612 przed Chr.) to czas rewitalizacji podupadłego i podzielonego imperium. Na początku X w. przed Chr. Asyria obejmowała niewielkie terytorium wokół miasta Aszur. W wyniku podjętych kampanii militarnych w celu odzyskania „swoich” ziem zajęto obszary czterokrotnie większe niż kontrolowano w okresie środkowoasyryjskim (Podany, 2014), jak pokazano na ryc. 3.1. Bez trudu znajdziemy w światowej historii liczne powtórzenia tego schematu.

Ryc. 3.1. Rdzenny region Aszur (czerwone kółko) oraz tereny imperium Asyryjskiego w okresie środkowoasyryjskim, odzyskane do 824 r. p.n.e. (kolor ciemnozielony), i te zdobyte do 671 r. p.n.e. (kolor jasnozielony) (© public domain)

Trzeba odnotować, że w czasie burzliwych przemian sukcesja królów asyryjskich nie została przerwana, w związku z czym sami Asyryjczycy nie traktowali odbudowy imperium jako nowego etapu w rozwoju swojego kraju. Określenie „nowoasyryjskie” zostało wprowadzone przez dzisiejszych historyków w celu zaznaczenia zmian w zarządzaniu imperium (Mark, 2014).

Początek odrodzenia łączy się z agresją Aramejczyków i wyprawami wojennymi króla Aszur-dana II (934-912 p.n.e.) w kierunku północno-wschodnim i północno zachodnim (Mark, 2014). Jego następcą był jego syn Adad-nirari II (911-891 p.n.e.), który poszerzał imperium we wszystkich kierunkach. Tak samo, jak poprzedni królowie asyryjscy, zdobywane bogactwa i dobra organizacja pozwalały mu na realizację wielkich projektów budowlanych.

Adad-nirari II odzyskał praktycznie wszystkie utracone wcześniej ziemie, odnosząc zwycięstwo nad Aramejczykami. Wobec pokonanych ponownie zastosował politykę masowych deportacji w głąb Asyrii, gdzie następowała asymilacja. Po zdobyciu Babilonu zawarł z Babilończykami przymierze na 80 lat.

Kolejny król Asyrii Tukulti-ninurta II (891-884 p.n.e.) poszerzył terytoria zajmując południową Anatolię oraz zachodnie obszary Persji i Medii. Po zwycięstwie nad aramejskim państwem Bit-Zamani, położonym w regionie dzisiejszego Diyarbakiru w Turcji, zawarł z nim przymierze, czyniąc króla Ammi-Baala swoim poddanym. Wspólnie z wojskami nowego poddanego podjął wyprawy militarne przeciwko Hetytom i Urartu. Rozbudował ważniejsze asyryjskie miasta Niniwę i Aszur.

Jego następca Asurnasirpal II (884-859 p.n.e.) był bardzo religijnym człowiekiem, szerzył kult Aszura. Imię „Aszur-nasir-pal” oznacza „Aszur strzeże dziedzica”. W swojej sali tronowej król kazał umieścić płaskorzeźbę ukazującą Aszura jako opiekuńcze bóstwo unoszące się nad drzewem życia (ryc. 3.2).

Ryc. 3.2. płaskorzeźba z sali tronowej Asurnasirpala II (By Sanjar Alimov maxergon.com – Own work, CC BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=71468000>)

Aszurnasirpal II (884-859 p.n.e.) rękami niewolników, przesiedleńców z podbitych krajów, rozbudował miasto Kalchu (Kalach) i przeniósł tam stolicę. Ruiny tego miasta, zniszczonego w 612 r. przed Chr., znajdują się w dzisiejszym północnym Iraku, ok. 30 km na południowy wschód od Mosulu, na wzgórzu Nimrud. Jak podaje Encyklopedia PWN, w wyniku prac archeologicznych odsłonięto pozostałości murów miejskich, cytadeli, ziguratu, trzech świątyń (z dziewięciu, o których wspominają źródła) i 5 pałaców, z których najstarszy, północno-zachodni, był zbudowany przez Aszurnasirpala II. Ten właśnie pałac stał się pierwowzorem dla następnych, a jego wnętrze zdobiły wielkie rzeźby portalowe, przedstawiające lwy i uskrzydłone byki z ludzkimi głowami, nazywane *lamassu*, ukazane na ryc. 3.3. Z miasta Kalchu pochodzi też słynny posąg Aszurnasirpala II oraz stela z reliefowym przedstawieniem władcy i inskrypcją (*Kalchu*, 2025).

Ryc. 3.3. *Lamassu* z bramy miasta Kalhu (posągi wyobrażające skrzydlate byki o brodatej ludzkiej twarzy) (By rosemanios – <https://www.flickr.com/photos/rosemania/86746793/>, CC BY 2.0)

Oprócz niewolników Aszurnasirpal II sprowadził ze zdobytych regionów do Kalhu co najmniej 41 gatunków roślin. Uważa się, że właśnie ten król, zabierając ze sobą skrybów na każdą wyprawę wojenną w celu notowania nowych odkryć, był

twórcą pierwszego w historii systematycznego opisu roślin i zwierząt swojego imperium (Mark, 2014). Jego akcje militarne były wyjątkowo skuteczne, m.in. dzięki do perfekcji opanowanej sztuce zdobywania miast. Anglim (2002) uważa, że właśnie Asyryjczycy pierwsi na świecie zorganizowali odrębne inżynieryjne jednostki wojskowe zajmujące się m.in. budowaniem rozmaitych urządzeń do burzenia murów. Budowano kilkupiętrowe wieże oblężnicze na kołach, wykorzystywano ruchome drabiny itp. Doprowadzenie do perfekcji sztuki zdobywania miast można prześledzić na przykładzie zestawienia danych archeologicznych z tekstami i płaskorzeźbami, dotyczącymi zdobycia izraelskiego miasta Lachisz w 701 r. przed Chr. (Garfinkel et al., 2021). Ustawiając setki pracowników w łańcuchy, przekazujące kamienie wydobywane z pobliskich kamieniołomów, pracujących na zmianę pod przykryciem odpowiednich tarcz, Asyryjczycy potrafili usypywać szaniec z blisko 100 tys. kamieni dziennie. Pozwalało to za miesiąc zdobyć dowolne ufortyfikowane miasto.

Asurnasirpal II odznaczał się wyjątkowym okrucieństwem, o czym sam zaświadczył w jednej z inskrypcji, napisanej po stłumieniu kolejnego powstania: „Ich mężczyzn, młodych i starych, uprowadziłem do niewoli. Niektórym obciąłem nogi i ręce, innym obciąłem uszy, nosy i wargi. Z uszu młodych mężczyzn usypałem pagórek, z głów starszych mężczyzn ułożyłem wieżę” (Clare & Tyler, 1897). Jednocześnie w jego czasach znacząco rozwinęła się medycyna – na bazie nauki sumeryjskiej z wykorzystaniem dorobku wiedzy oraz lekarzy z podbitych narodów. Po całym Imperium tworzone szkoły, gdzie uczyli się bogaci ludzie i arystokracja. Kultura asyryjska była przejmowana w innych regionach, włączanych do imperium, następowała asyryzacja życia społecznego (Mark, 2014).

Ważną rolę w tym procesie odegrała swoista reforma religijna. Aszur jako bóg-zwycięzca zaczął zajmować pozycję najwyższego bóstwa. Na jego cześć budowano wszędzie świątynie lub uznawano inne bożki za jego manifestacje. Zasadniczy sens takiej państwowej ideologii religijnej można odnotować wielokrotnie w czasach znacznie późniejszych. Między innymi, atakom islamistów w różnych krajach towarzyszy okrzyk „Allahu Akbar”. Jak wyjaśnia Instytut Badań Bliskowschodnich,

Termin *Allahu akbar* ucieleśnia walkę o dominację islamu, Allaha i prawdziwych wyznawców: przeszłości, teraźniejszości i przyszłości; rzeczywistej i symbolicznej; militarnej, kulturowej lub za pomocą sił natury kontrolowanych i kierowanych przez Allaha. To okrzyk bojowy i hymn tej walki o dominację. Zwycięstwo muzułmanów jest zwycięstwem islamu i monoteizmu, a także zwycięstwem Allaha nad fałszywymi bogami (Carmon, 2023).

Innym przykładem może być imperialistyczna polityka carskiej Rosji, która pozostawiła liczne cerkwie pod wezwaniem Aleksandra Niewskiego w różnych krajach, zdobywanych w wyniku wypraw wojennych. W ten sposób powstała taka cerkiew w Warszawie, Tallinie, Wilnie, Rydze, Mińsku, Kamieńcu Podolskim,

Po jego śmierci nastąpił okres pewnej stagnacji, bez kolejnych podbojów i osiągnięć cywilizacyjnych (Siddall, 2013).

Dopiero kilkadziesiąt lat później Tiglat-pileser III (745-727 przed Chr.) dokonał reformy wojska i reorganizacji struktury państwowej. Nowa administracja zapewniała kontrolę polityczną i podatkową nad prowincjami. Każdy poddany kraj miał obowiązek dostarczać żołnierzy dla wojska asyryjskiego. W jego czasach wojsko osiągnęło największą skuteczność w historii, a jego organizację uznaje się za swoisty wzór dla wszystkich późniejszych formacji wojskowych (Mark, 2014).

Interesujący szczegół został opisany niedawno w artykule Wertmanna i współautorów (2022). Resztki zbroi asyryjskiego żołnierza, datowane na lata 786-543 przed Chr., zostały znalezione w regionie Yanghai w Chinach, ponad 5000 km od miasta Aszur. Badania wykazały, że żołnierze asyryjscy mieli umundurowanie jednolite, o cechach charakterystycznych dla różnych rodzajów wojsk. Zbroja składała się z 5444 małych łusek skórzanych i 140 większych, co zgadza się z terminem hebrajskim *שִׁירְיוֹן קַשְׁקָשִׁים* *szirjon kaszkaszim* ‘zbroja łuskowa’ (1Sm 17,5). Jak piszą autorzy, „Biorąc pod uwagę, że wszystkie łuski każdego typu mają niemal identyczny kształt i rozmiar, zakładamy, że zostały wycięte z kawałka skóry za pomocą stempli i wykrojników, wykonanych z twardego materiału”. Wygląda na to, że poziom technologiczny państwa Nowoasyryjskiego pozwalał na produkcję masową, a zapotrzebowanie na nią było generowane przez agresywną politykę podbojów militarnych. Ponownie zauważamy, że nic nowego nie ma pod Słońcem, obserwując rewolucję przemysłową w Niemczech w XIX w., która rozpoczęła się od produkcji zbrojeniowej z wykorzystaniem osiągnięć techniki angielskiej i francuskiej (Nowak, 1992).

Bogata dokumentacja historyczna, dotycząca działalności Tiglat-pilesara III, została szczegółowo opracowana i opublikowana (Tadmor, 1994). Składają się na to liczne płaskorzeźby z inskrypcjami, roczniki królewskie z Kalah, tzw. stela irańska, wykazy królów składających daniny z zachodniej części imperium, relacje z wypraw Tiglat-pilesara III do Urartu i Babilonii, a także opis wyprawy przeciw Izraelowi w latach 733-732 przed Chr.

Tiglat-pileser III odniósł szereg zwycięstw, podwajając terytorium imperium Asyryjskiego. Podzielił kraj na prowincje, likwidując niewielkie państewka poddane królom asyryjskim, lecz zachowujące częściową autonomię. Zamiast dotychczasowej daniny pobieranej od lokalnego władcy, wprowadzono podatki zbierane z danego regionu przez urzędników asyryjskich. Miało to zredukować prawdopodobieństwo powstań motywowanych etnicznie i religijnie. W dokumentach Tiglat-pilesara III zauważalne są aspiracje do panowania nad całym światem. Jednocześnie intensyfikacja masowych relokacji ludności, szczególnie po zwycięstwach nad aramejskimi państwami, zainicjowała rozpowszechnienie języka i pisma aramejskiego na terenie imperium. Masowe przesiedlenia, obejmujące co najmniej setki tysięcy osób, na zawsze zmieniły etnolingwistyczną mapę Azji

Zachodniej (Frahm, 2017). W dość interesujący sposób sytuacja się powtórzyła w Gruzji na przełomie XIX/XX w., kiedy aramejskojęzyczni asyryjscy kamieniarze licznie przybywali na zarobki sezonowe do Tbilisi, gdzie realizowali carskie projekty budowlane. Wskutek ich dominacji w tym zawodzie lokalnie używane słownictwo związane z budownictwem zawiera bardzo dużo zapożyczeń z aramejskiego (Rucki, 2024).

Państwo Nowoasyryjskie można uważać za pierwsze „prawdziwe” imperium na świecie ze względu na militarną, polityczną i ekonomiczną ekspansję w ciągu stosunkowo krótkiego czasu. Dość zgodnie się przyjmuje, że właśnie asyryjski model sprawowania władzy był wzorcem, stosowanym przez kolejne imperia na Bliskim Wschodzie (Groß & Kertai, 2019). Należy przy tym odnotować, że handel, choć pozostawał jednym z ważniejszych elementów gospodarki, znacząco zmienił swój charakter w porównaniu do wieków poprzednich. Jeśli wcześniej dominowało nastawienie na tworzenie partnerskich sieci handlowych, to pod koniec okresu nowoasyryjskiego największe dochody czerpano z agresywnego rabunku zasobów (surowców i wyrobów, ale też roślin i zwierząt) podbitych krajów oraz z płaconych danin. Imperialny system polityczny przekształcił relacje handlowe z partnerskich w „daninowe” (Frahm, 2017).

Jednocześnie trzeba odnotować, że właśnie w czasów Tiglat-pilesera III pochodzą dokumenty, świadczące o powszechnym wykorzystaniu pracy najemnej w imperium Nowoasyryjskim. Liczba wszelkiego rodzaju zapisów, dotyczących pracy najemnej, stopniowo zwiększa się i sięga maksimum pod koniec VII w. przed Chr., w czasach przed upadkiem Asyrii. Ludzie najmowali się na okres od miesiąca do roku do prac rolniczych, do służby w wojsku lub ochronie, w marynarce, rzemiosłach, itp. Kontrakty dotyczyły pracy stałej, jak np. w przypadku marynarzy, lub sezonowej, jak w przypadku prac rolniczych, ale również związanych z wykonaniem zlecenia w określonym miejscu, np. w pałacu lub świątyni w przypadku krawców czy jubilerów. Powszechna dostępność pracowników najmowanych do wykonania różnych prac znacząco przyczyniała się do rozwoju gospodarki imperium Asyryjskiego (Radner, 2015).

Kolejnym genialnym dowódcą i zarządcą był Sargon II (722-705 przed Chr.). Uważa się, że imię „Sargon” jest przybranym imieniem królewskim, wskazującym na Sargona Wielkiego (zm. ok. 2279 przed Chr.), który utworzył imperium Akadyjskie (Elayi, 2017). W tytułach Sargona II można zauważyć podstawowe wątki ideologii imperialnej, bazującej na ciągłości władzy królewskiej i ekspansji:

- Król Asyrii (swoją kraj i naród, ciągłość władzy: Sargon I rządził w Asyrii 1150 lat wcześniej).
- Król Babilonii (panowanie nad odwiecznym wrogiem i konkurentem).
- Król Sumeru i Akadu (ciągłość władzy z czasów sprzed powstania Asyrii).
- Król Czterech Stron Świata (taki sam tytuł, jaki mieli poprzednicy, którzy zagarnęli wielkie obszary).

- Król Wszechświata (więcej niż poprzednicy).

W 721 r. przed Chr. Sargon II zdobył miasto Samarię doprowadzając do upadku ówczesne państwo Izrael. Wydarzenia te są szczegółowo opisane w żydowskim archiwum narodowym, znanym jako Biblia, w sposób podobny do relacji zawartych w rocznikach królów asyryjskich. Znaczące różnice dotyczą jedynie kwestii ideologiczno-religijnych i moralnej interpretacji, przy czym w obu przypadkach sukces militarny Asyrii jest odbierany jako realizacja woli bogów: Asyryjczycy upatrywali tutaj wszechmoc Aszura, przed którym nie może ostać się żaden przeciwnik, Izraelici natomiast widzieli w swojej klęsce karę ze strony swojego Boga JHWH, który nie godził się na szerzące się w Jego ludzie bezprawie. Tak czy inaczej, ludność Izraela została okrutnie wymordowana, resztki ocalałych deportowano w głąb Asyrii, gdzie nastąpiła całkowita asymilacja. W latach następnych z innych terenów imperium sprowadzono ludy, które poddały się dekulturacji i utworzyły nową grupę Samarytan, istniejącą do dziś.

W czasach Sargona II imperium Asyryjskie osiągnęło szczytu rozwoju militarnego, politycznego, naukowego, kulturowego. Zasięg wpływu Asyrii potwierdza Stela Sargona, znaleziona na Cyprze, datowana na 709 r. przed Chr. Wygląda na to, że Cypr nie był zdobyty przez Asyryjczyków, a stela została tu przywieziona, jednak wskazuje to na udział cywilizacji asyryjskiej w powstającej tożsamości kulturowej mieszkańców Cypru (Radner, 2010).

O wysokim poziomie organizacji i technologii ówczesnej Asyrii świadczy fakt, że król ten od zera zbudował miasto Dur-Szarukin, „twierdzę Sargona”, w odległości ok. 20 km od Niniwy, gdzie przeniósł stolicę. Miasto, zajmujące ok. 2,5 km², z licznymi świątyniami, pałacami, zigguratem i fortyfikacjami, zostało zbudowane w ciągu zaledwie 10 lat, między 717 a 707 r. przed Chr. (*Dur Sharukkin*, 2025). Jednak w 705 r. przed Chr. Sargon II zginął w bitwie w Anatolii, a żołnierzom nie udało się zabrać i pochować jego ciała. Uznano to za znak przekleństwa ze strony bogów, co rzutowało również na rządy jego syna Sennacheryba (705-681 przed Chr.), który przeniósł stolicę z Dur-Szarukin z powrotem do Niniwy.

Sennacheryb kontynuował podboje, zaatakował również Judeę, południowe królestwo żydowskie. Jednym z najlepiej udokumentowanych wydarzeń jest zdobycie judzkiego miasta Lakisz w 701 r. przed Chr. Podobnie, jak Pompeje, zniszczone miasto pozostawało w ruinach przez wieki i dopiero w XX w. prowadzone wykopaliska archeologiczne ukazały obraz ówczesnego miasta, zniszczonego przez machinę wojenną Asyrii. Wrażenie robi rampa oblężnicza o długości 80 m i szerokości 5 m w najwyższym punkcie. Do jej usypania wykorzystano 3 mln kamieni ważących średnio po ok. 6,5 kg, razem ponad 19 ton. Z góry nasypało ziemię i wyłożono deskami, by umożliwić dojazd maszyn oblężniczych, przypominających dzisiejsze czołgi. Znaleziono nawet łańcuch, należący do takiej maszyny oblężniczej, odpowiadający tym uwidocznionym

na asyryjskich płaskorzeźbach, upamiętniających zwycięstwo nad miastem Lakisz (Garfinkel, 2021).

Jednak Sennacheryb nie mógł zdobyć Jerozolimy. Inskrypcja królewska z 691 r. przed Chr., znana jako „Pryzma Taylora” znajdująca się w British Museum, zawiera opis wyprawy wojennej z 701 r. Podczas tego najazdu zniszczono 46 miast Judy i deportowano ponad 200 tys. mieszkańców w głąb Asyrii (Amin, 2014). W opisie jest również wzmianka o daninie, jaką zapłacił Sennacherybowi judejski król Ezechiasz (por. 2Krl 18,14). Z powodów ideologicznych tekst nie wspomina o odwróceniu wojsk asyryjskich spod Jerozolimy, ale relację o tym można znaleźć w księgach biblijnych (2Krl 19,1-35).

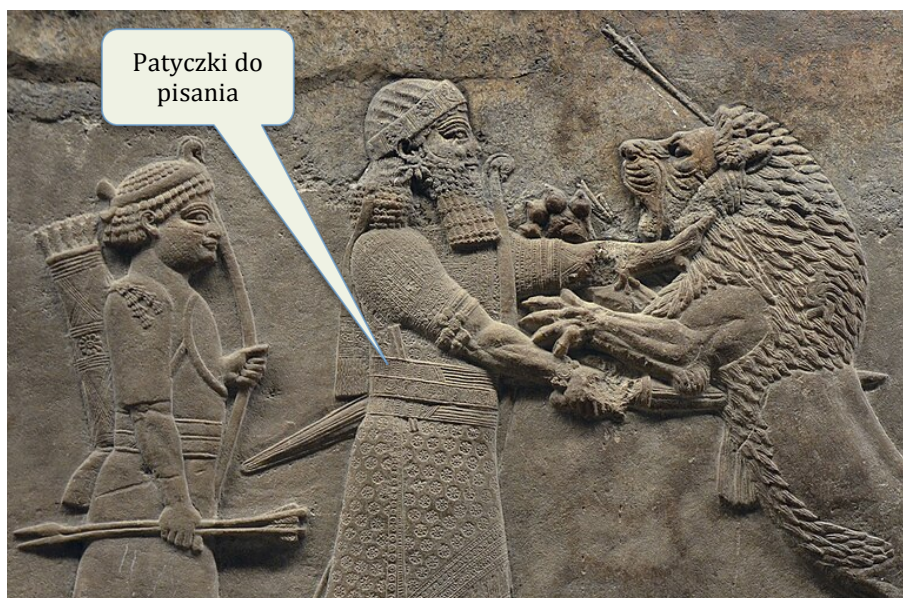
Sennacheryb znacząco pomnożył bogactwa zdobyte i zgromadzone przez poprzedników. Jego pałac w Niniwie miał 71 pokoi ozdobionych dwoma tysiącami płaskorzeźb. Według ówczesnych relacji, był to „Pałac niemający sobie równych” z wyjątkowymi ogrodami.

Sennacheryb początkowo osiągnął sukces militarny w Elamie, ale potem odniósł tam porażkę. Tłumiąc powstanie w Babilonii splądrował świątynie Babilonu, podobnie jak Tukulti-ninurta w XIII w. przed Chr., pogłębiając powszechne przekonanie o ciężącym na nim przekleństwie bogów (Mark, 2014). Wyznaczając w 683 r. na swojego następcę najmłodszego syna Esarhaddona, Sennacheryb wywołał niezadowolenie pozostałych synów. Ostatecznie, bojąc się rodowej zemsty ze strony babilońskich bogów, synowie uknuli spisek i zamordowali króla. Autorzy biblijni ukazują to wydarzenie jako odpowiedź Boga JHWH na modlitwy króla Ezechiasza i ostateczną obronę Jerozolimy przed najazdem asyryjskim (por. 2Krl 19,37). Ze źródeł asyryjskich wiadomo, że po objęciu władzy przez Esarhaddona wybuchła wojna domowa, w wyniku której zostali wymordowani wszyscy bracia króla z ich rodzinami, zwolennikami i rodzinami zwolenników (Mark, 2014).

Esarhaddon chciał zażegnać gniew bogów podjął się odbudowy Babilonu z jego świątyniami, zniszczonymi przez ojca. Jego rządy cechuje stabilność polityczna i rozwój medycyny, piśmiennictwa, matematyki, astronomii, architektury i sztuki. Król zawarł układ pokojowy z Persami i Medami, a w 669 r. przed Chr. przekazał władzę swojemu synowi Aszurbanipalowi, powszechnie uznanemu za ostatniego wielkiego króla asyryjskiego (Frahm, 2017). Za punkt honoru Aszurbanipal uważał rozprawienie się z Egiptem, potężnym konkurentem na zachodzie. Okazja nadarzyła się, kiedy egipscy namiestnicy zbuntowali się przeciw Asyrii, co doprowadziło do błyskawicznej inwazji Asyryjczyków w delcie Nilu w 667 r. przed Chr. Wkrótce jednak wybuchło kolejne powstanie, które tłumiąc asyryjski król zniszczył doszczętnie miasto Teby i zagarnął gromadzone od wieków skarby świątynne. Od tego momentu Asyria mogła się poczuć władczynią całego Egiptu (Matysiak, 2006).

Kontynuując dzieła swoich poprzedników, Aszurbanipal urządził w Niniwie kolejny ogród botaniczny. Z jego pałacu zachowała się seria płaskorzeźb, ukazujących sceny polowania na lwy – ulubionego zajęcia królów asyryjskich

(Brereton, 2019). Poza tym Aszurbanipal, prawdopodobnie jak żaden inny król, interesował się piśmiennictwem i literaturą światową. Nawet na polowanie na lwy zabierał ze sobą patyczki do wyciskania tekstów pismem klinowym na tabliczkach glinianych; przynajmniej tak go ukazano na płaskorzeźbie z pałacu w Niniwie, wykonanej w latach 645-635 przed Chr. (ryc. 3.5).

Ryc. 3.5. Płaskorzeźba ukazująca króla Aszurbanipala, zabijającego lwa (By Carole Raddato from FRANKFURT, Germany, CC BY-SA 2.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=45977056>)

Realizując swoją pasję, król rozkazał zbierać literaturę z terenów całego Imperium, sporządzając kopie ze wszystkich znalezionych tabliczek glinianych. Zgromadzona przez niego biblioteka liczy ok. 30 tys. dokumentów (Potts, 2000). Po śmierci Aszurbanipala w 631 r. przed Chr. jego następcy nie byli w stanie utrzymać imperium, nie mówiąc już o rozwoju. Tabliczki gliniane uległy wypaleniu i zachowały się do naszych czasów „dzięki” spaleniu Niniwy w 612 r. przed Chr.

3.2. Interakcje międzykulturowe

Kształt interakcji międzykulturowych w imperium Asyryjskim w tym okresie były zdeterminowane przez szereg czynników. Przede wszystkim było to dążenie do utworzenia integralnego systemu zarządzania wielonarodowym państwem.

3.2.1. Unifikacja imperium

Jak podkreśla Parpola (2004), imperium Nowoasyryjskie było państwem wielokulturowym, łączącym plemiona i ludy bardzo zróżnicowanego pochodzenia. Struktura polityczna i administracyjna była jednolita, granice państwa dokładnie określone i strzeżone. Mieszkańców Imperium postrzegano z zewnątrz jako Asyryjczyków niezależnie od przynależności etnicznej. W tym kontekście można wyodrębnić tożsamość narodową (przynależność do państwa) oraz wtórne tożsamości etniczne (przynależność rodowo-plemienna). Nawet jeśli procesy tworzenia takiej podwójnej tożsamości zostały zainicjowane wcześniej, to nigdy przedtem nie były tak intensywne i tak dobrze udokumentowane, jak w imperium Asyryjskim.

Rozwój tożsamości etnicznej idzie w parze z przyswajaniem języka i integracją społeczną. Zazwyczaj po trzech pokoleniach następuje asymilacja, zachowanie tożsamości w dłuższym czasie wiąże się z edukacją. Edukacja w Asyrii była podporządkowana ideologii imperialnej i potrzebom państwa, więc w sposób naturalny przyczyniała się do powszechnej asyryzacji ludności. Tożsamość etniczna obywateli była nieraz wskazywana w dokumentach w postaci przydomków do imienia, np.: *Arbāyu* „Arab”, *Mādāyu* „Medyjczyk”, *Mušurāyu* „Egipcjanin”, czy *Urarṭāyu* „Ormianin” (Parpola, 2004).

Rozwinięty w czasach asyryjskich podział tożsamości na narodową i etniczną trwa do dziś i znajduje odzwierciedlenie w regulacjach prawnych polskich i międzynarodowych. W myśl polskiej *Ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych* (Dz.U.2017.823), mniejszością narodową jest grupa obywateli polskich, która spełnia łącznie następujące warunki:

- 1) jest mniej liczna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej;
- 2) w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją;
- 3) dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji;
- 4) ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę;
- 5) jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat;
- 6) utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie.

Grupą etniczną natomiast „jest grupa osiedlona na terytorium innej zbiorowości i wyróżniająca się od innych odrębnym pochodzeniem i kulturą, a często także językiem i religią. Mniejszość etniczna może starać się zachować tę odrębność, aczkolwiek zdarzają się przykłady asymilacji kulturowej, kiedy członkowie jednej grupy etnicznej odłączają się od swoich pobratymców i wstępują do innej grupy etnicznej. Mniejszość etniczna w odróżnieniu od mniejszości narodowej nie posiada i nigdy nie posiadała własnego państwa” (Posern-Zieliński, 2000).

W myśl *Ustawy* za mniejszości narodowe uznaje się w Polsce następujące grupy: białoruską, czeską, litewską, niemiecką, ormiańską, rosyjską, słowacką, ukraińską oraz żydowską. Za mniejszości etniczne natomiast uznaje się w Polsce następujące mniejszości: karaïmską, łemkowską, romską i tatarską. Formalnie można polemizować z taką klasyfikacją, biorąc pod uwagę repatriację Karaïmów do Izraela, gdzie mieszka ich ok. 40 tys. w porównaniu do 10 tys. rozproszonych po świecie (Firrouz, 2013), oraz istnienie Republiki Tatarstan w Federacji Rosyjskiej (stolica Kazań, powierzchnia 67 847 km², prawie 4 mln mieszkańców, ma prezydenta i premiera, używany jest wschodni dialekt tego samego języka, co w przypadku polskich Tatarów). Niemniej jednak ustawodawca określa te mniejszości, jak powyżej.

Zgodnie z *Ustawą*, przez integrację społeczną rozumie się działania na rzecz poprawy ważnych aspektów życia społecznego mniejszości, w szczególności warunków bytowych oraz dostępu do systemu oświaty, rynku pracy, systemu zabezpieczenia społecznego, a także opieki zdrowotnej (Art. 3, ust. 3). Każda osoba należąca do mniejszości ma prawo do swobodnej decyzji o traktowaniu jej jako osoby należącej bądź też nienależącej do mniejszości (4,1). Zabrania się stosowania środków mających na celu asymilację osób należących do mniejszości, jeżeli środki te są stosowane wbrew ich woli (Art. 5, ust. 1). Zabrania się stosowania środków mających na celu zmianę proporcji narodowościowych lub etnicznych na obszarach zamieszkałych przez mniejszości (5,2). Zabrania się dyskryminacji wynikającej z przynależności do mniejszości (6,1).

Ustawa stanowi też, że organy władzy publicznej są obowiązane podejmować odpowiednie środki w celu popierania pełnej i rzeczywistej równości, ochrony osób, które są obiektem dyskryminacji, oraz do umacniania dialogu międzykulturowego.

Podobne zapisy można znaleźć w dokumentach ONZ, np. w *Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych* (Kuźnicka, 2017). W odróżnieniu od założeń polskiej *Ustawy*, osoby korzystające z uprawnień wskazanych w *Międzynarodowym Pakcie* nie muszą być ani obywatelami, ani stałymi mieszkańcami państwa, od którego dochodzą przyznanych im praw. Na gruncie *Paktu* państwa mają obowiązek gwarantowania praw jednostkom należącym do trzech rodzajów mniejszości, zdefiniowanych inaczej niż w dokumentach polskich: (1) etnicznej (obejmującej również mniejszości narodowe), (2) językowej i (3) religijnej. Nie ma tutaj rozróżnienia między grupami, posiadającymi własne państwo, a tymi nieposiadającymi. Ochrona praw dotyczy głównie nieingerowania państwa w prawa osób należących do mniejszości wskazanych w przepisie. „Pielęgnowanie własnej kultury” obejmuje zarówno zwyczaje, moralność, rytuały, tradycje, jak i działalność ekonomiczną, produkcję wyrobów artystycznych, działalność organizacji kultury czy publikacje w języku danej mniejszości. Jednocześnie państwo nie ma obowiązku uznania języka mniejszości za język oficjalny.

Oczywiście, prawodawstwo asyryjskie podchodziło do problemu mniejszości w inny sposób, mając na celu raczej asymilację nie-Asyryjczyków. Proces asyryzacji następował poprzez kulturę masową, w tym religijne uroczystości na cześć króla i asyryjskich bożków. W XX w. taką rolę odgrywały mass media, przede wszystkim telewizja. Na początku XXI w. możemy zauważyć analogiczne wysiłki czasami sztucznego tworzenia świąt państwowych o nacechowaniu religijnym. Dobrym przykładem jest wprowadzenie w 2005 r. w Rosji święta jedności narodowej, upamiętniającej zwycięstwo nad wojskami polskimi i wyzwolenie Moskwy w 1612 r., do którego podłączono obchody ku czci Matki Bożej Kazańskiej (Хрусталёва, 2024). Podobnie dzień jedności narodowej Białorusi został ustanowiony w 2021 r. na upamiętnienie „początku marszu wyzwolenia”, jakim była agresja Związku Radzieckiego na Polskę 17 września 1939 r. Według ideologów Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego, właśnie ta niesławna agresja ukonstytuowała utworzenie narodu białoruskiego (*История...*, 2023), a państwowe obchody tego wydarzenia mają charakter „wielonarodowościowy i wielowyznaniowy” (*О меропрятиях...*, 2021).

Podsumowując zagadnienia unifikacji imperium Asyryjskiego pod względem kulturowym, należy wspomnieć o procesach przymusowej germanizacji i rusyfikacji, których doświadczyli Polacy w czasach zaborów (Wnęk, 2024). Intensywnie przebiegają obecnie procesy arabizacji, kurdyzacji czy turkizacji, jakim są poddane rozmaite mniejszości, w tym Asyryjczycy, zamieszkujące swoje rdzenne tereny, dziś należące do Syrii, Turcji i Iraku (Abdalla & Rucki, 2019).

3.2.2. Przymusowe migracje

Jednym z dominujących i w największym stopniu kształtujących relacje międzykulturowe czynników w imperium asyryjskim były masowe deportacje. Szacuje się, że przymusowe deportacje objęły ponad 4,5 mln osób, przeważnie w głąb Asyrii, co znacząco przyczyniło się do asyryzacji wielokulturowych mas ludności (Parpola, 2004). Spunaugle (2020) wskazuje na cztery rodzaje przymusowych migrantów, potwierdzonych w źródłach asyryjskich:

- *šušbutu* to grupy deportowanych z jednych regionów imperium Asyryjskiego do innych, często wcześniej porzuconych z powodu głodu, epidemii, wojny itp., w celu ich rewitalizacji; w dokumentach pojawia się m.in. informacja o *šušbutu* przesiedlonych do nowo zbudowanego miasta Kalhu;
- *lītu* to zakładnicy, mający zapewnić regularne wpłaty daniny lub bezpieczeństwo ze strony państw, zależnych od Asyrii;
- cały szereg terminów akadyjskich dotyczył kolejnego typu przymusowych migrantów, których sprowadzano na pewien czas do określonych lokalizacji, gdzie mieli oni wykonać nieodpłatne prace „pańszczyźniane”;

- ludność deportowana z podbitych przez wojsko asyryjskie terenów – wyodrębniano grupy elit (*šallatu*) niezwiązanych z wojskiem ani z rodziną królewską, masy prostej ludności (*hubtu*) przymusowo wywożonych ze zdobytych regionów w głąb Asyrii, a osobno grupy przesiedleńców określanych mianem *zi.meš*, którzy pełnili funkcje służebne względem innych (służący, niewolnicy, kucharze, piekarze itp.).

Z tej klasyfikacji wynika, że określanie deportowanych mas ludności mianem „niewolników” czy „jeńców wojennych” nie odzwierciedla istoty zjawiska, a znane z czasów nowożytnych deportacje praktykowane przez carską Rosję, Związek Radziecki czy hitlerowskie Niemcy miały całkiem inny charakter. Jednak nie sposób nie zauważyć, że głównym celem wszystkich deportacji od czasów imperium Asyryjskiego do dziś jest pacyfikacja ludności, niegodzącej się na agresję militarną: w ten sposób zsyłano Polaków na Sybir w czasach carskich, masowo deportowano przedstawicieli wielu narodów ZSRR do Kazachstanu w czasach stalinowskich (Kucharczyk, 2025), czy też wywieziono Ukraińców w głąb Rosji po agresji w lutym 2022 r. Ukraiński ambasador przy ONZ Serhij Kysłyca powiedział podczas posiedzenia Rady Bezpieczeństwa ONZ, że do połowy kwietnia 2022 r. okupacyjne wojska rosyjskie nielegalnie wywiozły do Rosji ponad 500 tys. obywateli Ukrainy, spośród których 121 tys. stanowią dzieci (*Ambasador...*, 2022).

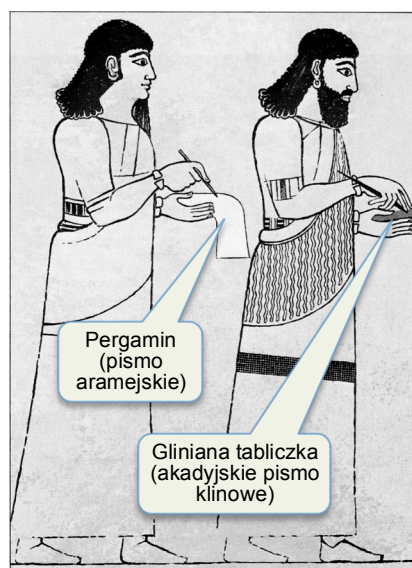
Powszechnie znanym przykładem masowej asymilacji deportowanych są losy ludności izraelskiej, wywiezionej w głąb Asyrii pod koniec VIII w. przed Chr. Król Sargon II odnotował w swoich dokumentach, że po zdobyciu Samarii i wymordowaniu jej obrońców przesiedlił resztę ludności „do środka Asyrii”, a zdobyte miasto „zasiedlił bardziej niż przedtem” (River, 2017). Z biblijnych kronik dowiadujemy się, że nowi mieszkańcy Samarii pochodzili z różnych regionów: z Babilonu, z Kuta, z Awwa, z Chamat i z Sefarwaim (2Krl 17,24). Lokalizacja wszystkich tych miejsc dzisiaj jest trudna do ustalenia, tak samo jak i przynależność kulturowa. Jednak według autorów biblijnych, w budowaniu nowej tożsamości tych ludzi główną rolę odegrała religia. Zgodnie z powszechnymi wówczas przekonaniem, nowi przesiedleńcy chcieli kontynuować kult lokalnego bóstwa, jakim był izraelski Bóg JHWH. Aby im to umożliwić, król asyryjski sprowadził z powrotem jednego z kapłanów, „których zabrano do niewoli z Samarii”, by „zamieszkał w Betel, i pouczał ich, jak mają oddawać cześć Panu” (2Krl 17,28). W rezultacie do dnia dzisiejszego zachowała się społeczność Samarytan, składająca się 756 osób wg danych ze stycznia 2013 r., zamieszkałych w Izraelu, głównie w mieście Nablus w Autonomii Palestyńskiej (dawna Samaria) oraz w Tel-Awiwie. Mają własną świątynię na górze Garizim, gdzie składają ofiary według Pięcioksięgu Mojżeszowego, nieco zmodyfikowanego i zapisanego własnym krojem pisma, oraz według własnych tradycji religijnych i prawnych (Pummer, 2016). Jak widać na tym przykładzie, skutki interakcji międzykulturowej można prześledzić nawet po dwóch i pół tysiącleciach.

3.2.3. Nowy język państwowy

Jednym z najbardziej nieoczekiwanych skutków masowych przesiedleń było upowszechnienie języka aramejskiego na terenie całego imperium. Powszechnie przyjmuje się, że ok. 700 r. przed Chr. język aramejski zdobył status języka państwowego Asyrii, wypierając akadyjski i zajmując pozycję *lingua franca* na następnych 1000 lat.

Oczywiście, przejście nowego języka nie nastąpiło z dnia na dzień. Według podziału, zaproponowanego przez Fitzmyera (1997), lata 925-700 przed Chr. nazwano okresem staroaramejskim, do którego należą inskrypcje z Syrii, Północnego Izraela i Mezopotamii. Czasy Tiglat-pilesera III i Sargona II zapoczątkowały okres, kiedy język ten wyparł akadyjski i był używany jako urzędowy (*Reichsaramäisch*) aż do ok. 200 r. przed Chr. pomimo zmiany władzy w kolejnych imperiach po upadku Asyrii. Można przypuszczać, że decydującą rolę w procesie przechodzenia na aramejski odegrały względy praktyczne: pismo klinowe doskonale nadawało się do inskrypcji w kamieniu lub na tabliczkach glinianych, jednak nie można było go stosować na nośnikach takich jak papirus lub pergamin. Narastająca ilość dokumentacji państwowej pisanej po akadyjsku na tabliczkach glinianych wymagała dużo miejsca do przechowywania i wysiłku fizycznego wielu ludzi do obsługi archiwów. Stąd alfabetyczne pismo aramejskie było znacznie bardziej praktyczne.

Płaskorzeźby już z czasów Salmanassara III (858-824 r. przed Chr.) ukazują dwóch skrybów, piszących pod dyktando urzędnika państwowego, z których jeden pisze na tabliczce glinianej po akadyjsku, a drugi na pergaminie po aramejsku (Radner, 2021). Dwaj tacy skrybowie są widoczni na ryc. 3.6. W dokumentach Sargona II (721-705 r. przed Chr.) wspomniane są rozkazy królewskie spisane po aramejsku (pismem alfabetycznym) i akadyjsku (pismem klinowym), choć król ten uważał za niewłaściwe prowadzenie korespondencji królewskiej w języku aramejskim (Boyd, 2021). Jak stwierdzono na podstawie

Ryc. 3.6. Rysunek ukazujący skrybów, robiących notatki jednocześnie po aramejski i po akadyjsku (© public domain)

szczegółowych badań, praktycznie wszyscy pracownicy administracji w imperium Asyryjskim byli wyćwiczeni zarówno w piśmie klinowym, jak i alfabetycznym, i swobodnie posługiwali się co najmniej trzema językami: neo-akadyjskim w dialektach asyryjskim i babilońskim oraz językiem aramejskim (Radner, 2021). W ten sposób zapewniono pełną komunikację na obszarze praktycznie całego ogromnego wielokulturowego imperium.

3.3. Upadek imperium Asyryjskiego

Następcy Aszurbanipala nie byli w stanie utrzymać imperium, nie mówiąc już o jego rozwoju. Przeciwno Asyryjczykom sprzymierzyło się wiele narodów, przede wszystkim Babilończycy, Persowie, Medowie i Scytowie. Najwyraźniej swoją polityką ekspansji i okrucieństwa władcy asyryjscy narazili się wszystkim.

Ustanowiony przez Asyryjczyków król Babilonu został obalony w wyniku rewolty, zorganizowanej przez Nabopolassara (625-605 r. przed Chr.), założyciela nowej dynastii. Po nawiązaniu kontaktów z państwem Medów nowy król Babilonii postanowił ostatecznie rozprawić się z Asyria, która była na tyle osłabiona, że zwróciła się z prośbą o pomoc do Egiptu. Od ok. 630 r. przed Chr. Scytowie, zrywając dotychczasowe przymierze, zaczęli plądrować północne tereny imperium Asyryjskiego. Kilkanaście lat później uniezależniła się Syria, a za nią miasta fenickie oraz Judea. Judzki król Jozjasz (641-609 r. przed Chr.) przywrócił niezależność polityczną i dokonał reformy religijnej (2Krl 22,1-23,25). W 615 r. Medowie rozpoczęli ofensywę rujnując asyryjskie miasta i w 614 r. doszczętnie spalili Aszur, a w sojuszu z Babilończykami w 612 r. zniszczyli Niniwę (Matysiak, 2006).

Dla Asyryjczyków nastąpiły nowe realia, rodzące nowy dylemat interakcji międzykulturowych...

3.4. Zagadnienia kulturowe i związane z nimi dylematy

Imperium Asyryjskie łączyło ludy o bardzo zróżnicowanym pochodzeniu i kulturze, posługujące się różnymi językami (Parpoła, 2004). Jednak niezależnie od przynależności etnicznej mieszkańców imperium postrzegano z zewnątrz jako Asyryjczyków, co prowadziło do wyodrębnienia tożsamości narodowej (państwo) oraz wtórnej tożsamości etnicznej (pochodzenie). Ideologia państwowa przyczyniała się do powszechnej asyryzacji przede wszystkim poprzez kulturę masową, promującą kult asyryjskich bożków oraz królów, a także masowych przesiedleń, które objęły w sumie ponad 4,5 mln osób. Wprawdzie niektóre regiony zachowały własne systemy administracyjne, które sprzyjały zachowaniu również tożsamości

etnicznej i kulturowej, lecz ujednolicenie urzędowe i administracyjne przyczyniało się do asyryzacji.

Ujednolicenie kulturowe i językowe następowało również poprzez dobrowolne migracje zarobkowe do regionów, gdzie było zapotrzebowanie na pracę najemną. Procesy migracji do miast rozpoczęły się w związku z urbanizacją Mezopotamii już w IV tysiącleciu przed Chr. (Emberling, 2015), lecz w imperium Asyryjskim nasiliły się wobec licznych królewskich projektów budowlanych, włącznie z przeniesieniami stolic do nowych miast. W związku z tym, że projekty te były wyłącznie królewskie, nosiły wybitnie asyryjski charakter, przyczyniając się do asyryzacji wszystkich uczestników ich realizacji.

Poza tym asyryzacja ludności włączanej do Asyrii następowała poprzez małżeństwa mieszane, służbę w wojsku, wspólnie podejmowaną pracę w projektach państwowych i administracji, a także w tworzonych sieciach handlowych i przy ich obsłudze. Wszystkie te procesy istnieją również we współczesnym świecie i są bez trudu zauważalne w wielokulturowych krajach.

Jednak w imperium Asyryjskim występuje też swoisty paradoks: kultura, sztuka i nauka chętnie przejmowała obce elementy oraz osiągnięcia innych narodów i już jako asyryjska dominowała i była przejmowana przez innych. Najbardziej zdumiewającym w tym zakresie jest fakt, że język aramejski został przejęty od Aramejczyków i następnie już jako język Asyrii zdominował cały Wschód od Egiptu do Pakistanu. Normalnie bowiem jednym z głównych czynników warunkujących tożsamość kulturową jest język narodowy, który rozpatrywać należy w kontekście całej zbiorowości społecznej, a posługiwanie się językiem narodowym stanowi jeden z fundamentów budowania oraz rozwijania tożsamości narodowej (Korinth, 2018).

W tym kontekście można sformułować dylematy, z jakimi zetknęli się Asyryjczycy w trakcie tworzenia imperium o światowym znaczeniu:

- Czy zachować swój rodzimy język akadyjski, czy przejść na obcy aramejski?
- Czy narzucić Babilończykom, włączonym do naszego państwa, naszą naukę asyryjską, czy przejąć ich osiągnięcia naukowe?
- Czy pozwolić podbitym narodom zachowywać ich język, kulturę, religię? (jeśli tak, to w jakim stopniu?)
- Ostateczny problem, wynikający z powyższych dylematów: co w końcu stanowi o byciu Asyryjczykiem?

Możemy zaobserwować, że szukając rozwiązania w/w dylematów Asyryjczycy prowadzili agresywną politykę wobec ościennych krajów i narodów. Przez wieki prowadzili wojny z Babilonią na wschodzie, Urartu na północy i Aramem na zachodzie. Odnieśli na tym polu ostateczne zwycięstwo i podjęli dalszą ekspansję, nabywając nowych wrogów w postaci Greków, Elamitów i in., a jednocześnie zmagając się z buntami i powstaniem ze strony narodów, które nie pogodziły się

z panowaniem nad nimi Asyrii. W wyniku tego podboje militarne, tłumienie powstań, okrucieństwo i masowe deportacje w celu asymilacji podbitej ludności zdominowało wszelkie interakcje międzykulturowe w imperium Asyryjskim. Jednocześnie rozwój cywilizacyjny, podniesienie poziomu życia i nowe możliwości rozwoju osób i grup motywowały do integracji i akulturacji, a nawet do asymilacji.

Dobitnym przykładem inkulturacji jest przyswojenie przez Asyryjczyków języka i pisma jednego z ościennych narodów po jego wcieleniu do imperium i rozproszeniu po całym obszarze państwa. Wnosząc do kultury ludów aramejskich elementy asyryjskie, jednocześnie przyjęto język aramejski, który został podstawowym elementem asyryjskiej tożsamości kulturowej.

Procesy globalizacji (ujednoczenia) sięgały daleko poza granice państwa asyryjskiego. Ich wymiernym skutkiem była dominacja kulturowa i językowa Asyryjczyków, zachowana długo po utracie własnej państwowości.

Literatura

- Ambasador Ukrainy przy ONZ: Ponad pół miliona Ukraińców wywieziono nielegalnie do Rosji.* „DGP Gazeta Prawna” 2022, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8404088,nielegalne-deportacje-ukraincow-do-rosji-onz.html> (dostęp 21.02.2025)
- Amin O.S.M.: *The Taylor Prism of King Sennacherib, Nineveh*. In: *World History Encyclopedia*, <https://www.worldhistory.org/image/2469/the-taylor-prism-of-king-sennacherib-nineveh/> (dostęp 21.02.2025)
- Anglim S.: *Fighting Techniques of the Ancient World 3000 BC – AD 500: Equipment, Combat Skills and Tactics*. Greenhill Books. London 2002.
- Boyd S.L.: *Language Contact, Colonial Administration, and the Construction of Identity in Ancient Israel*. Brill. Leiden – Boston 2021
- Brereton G.: *Lion hunting: the sport of kings*. The British Museum, 2019, <https://www.britishmuseum.org/blog/lion-hunting-sport-kings> (dostęp 21.02.2025)
- Carmon Y.: „Allahu Akbar” – „Allah jest największy” – dżihadystyczny okrzyk bojowy. MEMRI – The Middle East Media Research Institute. <https://www2.memri.org/polish/allahu-akbar-allah-jest-najwiekszy-dzihadystyczny-okrzyk-bojowy/18606> (dostęp 21.02.2025)
- Clare I.S., Tyler M.C.: *Library of Universal History*. Vol 1. R.S. Peale & J.A. Hill. New York 1897.
- Dur Sharrukin: ancient city, Iraq*, <https://www.britannica.com/place/Dur-Sharrukin> (dostęp 21.02.2025)
- Elayi J.: *Sargon II, King of Assyria*. Society of Biblical Literature Press. Atlanta 2017.

- Emberling G.: *Mesopotamian cities and urban process, 3500–1600 BCE*. In: Yoffee N. (Ed.). *The Cambridge World History*. Cambridge University Press. Cambridge 2015, pp. 253–278.
- Firrouz M.: *The Karaite Jewish community in Israel (20th and 21st centuries)*. „Karaite Archives” 1, 2013, pp. 35–44.
- Fitzmyer J.A.: *The phases of the Aramaic Languages*. In: *A Wandering Aramean: Collected Aramaic Essays*. Eerdmans Publishing. Grand Rapids 1997, pp. 57–84.
- Frahm E.: *The Neo-Assyrian Period (ca. 1000–609 BCE)*. In: Frahm E. (Ed.), *A Companion to Assyria*. John Wiley & Sons. Hoboken 2017, pp. 161–208.
- Groß M., Kertai D.: *Becoming Empire: Neo-Assyrian palaces and the creation of courtly culture*. „Journal of Ancient History” 7/1, 2019, pp. 1–31.
- Kalchu. W.: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/;3919155> (dostęp 21.02.2025)
- Kopaliński W.: *Słownik mitów i tradycji kultury*. Wyd. Rytm. Warszawa 2006.
- Korinth B.: *Język narodowy jako wyróżnik tożsamości kulturowej wobec procesu integracji europejskiej na przykładzie Konkursu Piosenki Eurowizji w latach 2000–2016*. „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 14/1, 2018, s. 79–88.
- Kucharczyk G.: *Deportacje Polaków na Syberię w XX wieku*. Narodowe Centrum Kultury, 2025, https://www.nck.pl/upload/deportacje_polakw_na_syberii_w_xx_wieku433.pdf (dostęp 21.02.2025)
- Mark J.: *Neo-Assyrian Empire*. In: *World History Encyclopedia*, 2014, https://www.worldhistory.org/Neo-Assyrian_Empire/ (dostęp 21.02.2025)
- Matysiak B.W.: *Imperium Asyryjskie w VII w. przed Chr.* „Studia Warmińskie” XLIII, 2006, s. 7–19.
- Nowak E.K.: *Powstanie i rozwój niemieckiego przemysłu zbrojeniowego (1844–1939)*. „Przegląd Zachodni” 4, 1992, s. 119–139.
- Parpola S.: *National and Ethnic Identity in the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post-Empire Times*. „Journal of Assyrian Academic Studies” 18/2, 2004, pp. 5–49.
- Podany A.H.: *The Ancient Near East: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. Oxford 2014.
- Posern-Zieliński A.: *Wielka encyklopedia geografii świata. Świat grup etnicznych*. Wydawnictwo Kurpisz. Poznań 2000.
- Potts D.T.: *Before Alexandria: Libraries in the Ancient Near East*. In: MacLeod R. (Ed.), *The Library of Alexandria Centre of Learning in the Ancient World*. Tauris Publishers. London – New York 2000, pp. 19–34.
- Pummer R.: *The Samaritans: A Profile*. Eerdmans Publishing. Cambridge 2016.
- Radner K.: *Diglossia and the Neo-Assyrian Empire’s Akkadian and Aramaic Text Production*. In: L.C. Jonker, A. Berlejung & I. Cornelius (Eds), *Multilingualism in Ancient Contexts: Perspectives from Ancient Near Eastern and Early Christian Contexts*. African Sun Media. Stellenbosch 2021, pp. 147–181.

- Radner K.: *Hired Labor in the Neo-Assyrian Empire*. In: Steinkeller P., Hudson M. (Eds.), *Labor in the Ancient World*. ISLET-Verlag. Dresden 2015.
- Radner K.: *The stele of Sargon II of Assyria at Kition: A focus for an emerging Cypriot identity?* In: Rollinger R., Gufler B., Lang M., Madreiter I. (Eds.), *Interkulturalität in der Alten Welt: Vorderasien, Hellas, Ägypten und die vielfältigen Ebenen des Kontakts*. Harrasowitz Verlag. Wiesbaden 2010, pp. 429–449.
- River Ch.: *The Ten Lost Tribes: The History and Mystery of the Lost Tribes of Israel*. CreateSpace Independent Publishing Platform. 2017.
- Rucki M.: *Strategie integracji asyryjskich migrantów w Tbilisi przed i po rewolucji bolszewickiej*. Międzynarodowa konferencja naukowa „Przymusowe migracje: Historia – Literatura – Pamięć”, Wrocław 21-23 lutego 2024 r.
- Siddall L.R.: *The Reign of Adad-nīrārī III*. Brill. Leiden 2013.
- Tadmor H.: *The inscriptions of Tiglath-pileser III, King of Assyria: Critical edition, with introductions, translations, and commentary*. The Israel Academy of Sciences and Humanities. Jerusalem 1994.
- Wertmann P., Xu D., Elkina I., Vogel R., Yibulayinmu M., Tarasov P.E., La Rocca D.J., Wagner M.: *No borders for innovations: A ca. 2700-year-old Assyrian-style leather scale armour in Northwest China*. “Quaternary International” 623, 2022, pp. 110-126.
- Wnęk J.: *Polskie strategie edukacyjne i oświatowe w epoce zaborów 1795-1918*. Impuls. Kraków 2024.
- История Дня народного единства в Беларуси, Белорусский Государственный университет, 2023, <https://bsu.by/news/istoriya-dnya-narodnogo-edinstva-v-belarusi-d/> (dostęp 21.02.2025)
- О мероприятиях ко дню народного единства. Уполномоченный по делам религий и национальностей, 2021, <https://belarus21.by/Articles/o-meropriyatiyah-ko-dnyu-narodnogo-edinstva> (dostęp 21.02.2025)
- Храм Святого Александра Невского, 7 октября 2024 года, https://ru.wikipedia.org/wiki/Храм_Святого_Александра_Невского (dostęp 21.02.2025)
- Хрусталёва А.: *4 ноября в нашей стране отмечается День народного единства*. “Новости и события Российского исторического общества” 2024, <https://historyrussia.org/sobytiya/4-noyabrya-v-nashej-strane-otmechaetsya-den-narodnogo-edinstva.html> (dostęp 21.02.2025)

4. DOMINACJA BABILONU

4.1. Imperium Neobabilońskie

Ok. 630 r. przed Chr. Nabopolassar został królem Chaldejczyków zamieszkujących tereny w pobliżu Zatoki Perskiej. Pochodzenie Nabopolassara jest nieznane: mógł być Chaldejczykiem, Asyryjczykiem lub Babilończykiem. Mógł pochodzić z miasta Uruk na południu Mezopotamii, które było jednym z najstarszych miast i największym ośrodkiem urbanizacji już w IV w. przed Chr. (Grüse-mann, 2013). W 626 r. przed Chr. Nabopolassarowi udało się wyprzeć Asyryjczyków z miasta Uruk, gdzie koronował się na króla Chaldejczyków. Chaldejczycy byli narodem nomadów (w opozycji do kultury urbanistycznej), którzy przywędrowali do regionu i w latach 911–605 p.n.e. tworzyli strukturę państwową bardziej lub mniej zależną od Imperium Nowoasyryjskiego. Korzystając z osłabienia Asyrii po śmierci Aszurbanipala, Nabopolassar odwołał się nie tylko do niezadowolenia ciemiężonych przez Asyryjczyków ludów, ale też do religijno-politycznej ciągłości władców Uruk. Odnowienie dawnych kultów babilońskiego bożka Marduka oraz bogini Inanny z Uruk legitymizowało roszczenia królewskie Nabopolassara i zapewniało mu poparcie (Andrews, 2024).

Nowy król, choć działał poza granicami dawnej Babilonii na terenach należących do Imperium Asyryjskiego, postawił sobie za cel zniszczenie potęgi asyryjskiej. Chcąc ustanowić Imperium Babilońskie zamiast Asyryjskiego, zaczął zawierać sojusze z podbitymi i ościennymi narodami. Między innymi, zawarł sojusz z Medami, którzy w 614 r. p.n.e. zdobyli i zrównali z ziemią miasto Aszur. Wkrótce potem, w 612 r., połączone wojska Babilończyków i Medów zniszczyły miasta Kalhu i Niniwę. Informację o upadku Asyrii Nabopolassar uwiecznił w następujący sposób:

Zniszczyłem kraj Subartu, obróciłem kwitnący kraj w zgliszcza i ruiny. Asyryjczyka, który od dawien dawna rządził wszystkimi ludami i którego ciężkie jarzmo było brzemieniem dla ludów kraju, jego stopy z Akadu zawróciłem, jego jarzmo odrzuciłem (Roaf, 1998).

Trzeba odnotować, że okrucieństwo Medów przerażało samego Nabopolassara: mordowano wszystkich, włącznie z dziećmi, plądrowano nawet świątynie, miasta dosłownie zrównano z ziemią (*Nabopolassar*, 2025). Plądrowanie świątyń nadal było dla Babilończyków odrażającym przestępstwem, choć Asyryjczycy tak postąpili ze świątyniami Babilonu dwukrotnie (w XIII i VII w. p.n.e.). Podkreśla się, że przerażające spustoszenie po zniszczeniu wspaniałych asyryjskich miast odnotował nawet grecki pisarz Ksenofont ok. 200 lat później (Edzard & Frye, 2025).

Po kilku wiekach bezwzględnego okrucieństw wobec podbijanych narodów Asyryjczycy doświadczyli tego samego. W tym miejscu warto sformułować **dylemat interakcji międzykulturowej** w postaci refleksji: czy należało czynić obcemu to, co tobie samemu niemiłe?

Nabopolassar zmarł w 605 r. przed Chr., a tron objął jego syn Nabuchodonozor II, który właśnie odniósł zwycięstwo nad Egiptem w bitwie pod Karkemisz, a dowiedziawszy się o śmierci ojca wrócił do Babilonu i przejął władzę. Po drodze „zahaczył” o Jerozolimę, czyniąc Judę lennikiem Babilonu i biorąc zakładników spośród elit judejskich. Babilończycy, którzy byli sojusznikiem królestwa Judy w walce z Asyryjczykami, zamienili się w nowego okupanta i ciemieżcę (2Krl 20,12-17). Ten schemat jest znany również Polakom: Związek Radziecki, formalny sojusznik Polski w walce z Niemcami, w latach 1944-1945 faktycznie okupował nasz kraj i zadecydował o jego powojennych losach (Czubocha, 2005).

Trzeba odnotować, że Jerozolima i jej Świątynia zostały zniszczone dopiero po trzecim powstaniu antybabilońskim. W końcu Nabuchodonozor podjął decyzję położenia kresu rewoltom i w 589 r. przed Chr. ponownie wtargnął na ziemie Judy. Wojska babilońskie przez dwa i pół roku pustoszyły judejskie miasta i na początku 587 r. rozpoczęły oblężenie Jerozolimy, zdobywając ją w połowie 586 r. przed Chr. Prorok Jeremiasz relacjonuje: Babilończycy „spalili świątynię Pańską i pałac królewski oraz wszystkie wielkie domy”, zburzono też wszystkie mury obronne (Jr 52,13).

Jakby tego było mało, trzy miesiące później spiskowcy zamordowali Godoliasza, ustanowionego przez Babilon namiestnika, i wybili niewielki garnizon wojska babilońskiego (2Krl 25,22-25). W związku z tymi wydarzeniami w 582 r. przed Chr. nastąpiła kolejna fala represji, masakr i deportacji, po czym prowincję Judy zniesiono wcielając jej terytoria do prowincji Samarii. W Judzie pozostali tylko nieliczni najbiedniejsi rolnicy, resztę wymordowano lub deportowano.

Wydarzenia w Judzie dobrze ilustrują politykę imperium Neobabilońskiego wobec innych narodów, która niewiele się różniła od tej prowadzonej przez Asyryjczyków.

4.2. Interakcje międzykulturowe w imperium Neobabilońskim

Syn Nabopolassara, władca Babilonu w latach 605-562 przed Chr., twórca wielkiego imperium, miał na imię Nebo-kudduri-uccur (akad. „[boże] Nebo, chroń mojego pierwotnego”). W języku biblijnym aramejskim zapisano je jako Nebukadneccar נְבוּכַדְנֶצַּר, a w wersji greckiej Ναβουχοδονόσορ Nabuchodonozor. Władca ten pozostawił co najmniej 50 królewskich inskrypcji, opisujących jego osiągnięcia (Eph'al, 2003), odkryto i zbadano też wiele obiektów archeologicznych, zbudowanych na jego rozkaz. Między innymi odbudował dawną sumeryjską stolicę Ur, a w mieście Uruk Nabuchodonozor sam osobiście pełnił funkcje arcykapłana w świątyni Eanna (Inanna). Przykładem wspaniałości realizowanych przez niego projektów budowlanych jest brama Isztar, której płytki dekoracyjne z ruin Babilonu przetransportowano do Berlina i odtworzono w muzeum Pergamon (ryc. 4.1).

Ryc. 4.1. Odtworzone dekoracje mniejszej części bramy Isztar z Babilonu, muzeum Pergamon w Berlinie (M.R.)

Król Nabuchodonozor utworzył wielkie imperium, choć nie udało mu się podbić wszystkich terenów, zajętych wcześniej przez Asyrię. Prowadzono agresywną politykę ekspansji i podporządkowywania sobie narodów, które odzyskały niepodległość po upadku imperium Asyryjskiego. Babilończycy rozpoczęli też wojny zaczepne z plemionami arabskimi oraz podjęli próby podboju Egiptu. Próby te okazały się nieudane, podobnie jak i długie bezskuteczne oblężenie Tyru, trwające – według niektórych źródeł – aż 13 lat (Beaulieu, 2018).

W czasach Nabuchodonozora kontynuowano politykę masowych deportacji, choć nie była ona tak szczegółowo przemyślana, jak w czasach asyryjskich. Relacjom międzykulturowym w imperium Neobabilońskim można się przyjrzeć na przykładzie wspólnoty żydowskiej, której archiwum narodowe (Biblia) i dążenie do zachowania tożsamości narodowej w sposób zauważalny oddziałują na świat również w XXI w.

Szczegółowy opis deportacji Żydów i warunków ich przebywania w Babilonii na podstawie danych archeologicznych można znaleźć w publikacjach (Alstola, 2020; Stökl & Waerzeggers, 2015). wygnańcy żydowscy byli osiedlani m.in. w mieście i okolicach Sippar, położonego ok. 30 km na południe od dzisiejszego Bagdadu, oraz Nippur ok. 200 km na południe od dzisiejszego Bagdadu (ryc. 4.2).

Ryc. 4.2. Miejsca osiedlenia deportowanych Żydów w Babilonii

W okolicach miasta Nippar powstały wioski o żydowskich nazwach Aszkelon, Hamat, Jahudu i in., najwyraźniej z powodu tęsknoty do utraconej ojczyzny. Doświadczenie to jest bliskie również polskim zesłańcom, którzy, osiedleni w 1936 r. w samym środku stepu Kazachstanu, nazwali pobliski pagórek Sopką Wołyńską (*Reportaż*, 2011).

Elity zesłańców żydowskich osiedlano w miastach, przede wszystkim w Babilonie. Nehardea (aram. נהרדעא) zapewne powstała jako miasto, kiedy osiedlono tu wygnańców. Nehardea znajduje się ok. 100 km na zachód od dzisiejszego Bagdadu. Według tradycji żydowskiej, właśnie tutaj zamieszkał król Jojakin (zm. po 562 r. p.n.e.), uprowadzony do niewoli przez Nabuchodonozora, oraz arcykapłan Paszur. Tradycja podaje, że tutaj właśnie zbudowano jedną z pierwszych synagog, dodając do fundamentów kamienie i ziemię, przywiezione z Jerozolimy, a miejsce to uważano później za miejsce obecności Chwały Bożej w Babilonii (Talmud Babiloński, traktat *Megilla* 29a). Nehardea była siedzibą egzylarchów, czyli żydowskich „królów na wygnaniu”, aram. *Resz Galuso* (רִישׁ גָּלוּסָא), aż do najazdu Mongołów w XIII w. Ten przykład pokazuje, że zesłani Żydzi, jak i inne narody, które nie okazywały sprzeciwu, cieszyli się znaczną autonomią.

Znaleziony przez archeologów we wsi Jahudu najstarszy zachowany dokument pochodzi z 572 r. p.n.e. Tu Żydzi hodowali jęczmień i daktylę na ziemiach dzierżawionych lub królewskich, płacili podatki i wykonywali prace na rzecz państwa. Z dokumentów też wynika, że część Judejczyków obracała się w kręgach, obsługujących babilońskie świątynie oraz administrację państwową.

Interesującym przykładem funkcjonowania babilońskich zesłańców jest rodzina potomków niejakiego Ariha z Judei która mieszkała w mieście Sippar w drugiej połowie VI w. p.n.e. Ci ludzie prowadzili handel sprowadzając złoto dla miejscowej świątyni Ebabbar i byli częścią wielonarodowościowej społeczności kupców tego miasta. Młodsze pokolenie, dziewczyna Kaszaja i jej bracia (Bel-iddin, Bel-uballit, Nabu-ittannu, Szamasz-iddin) już mieli babilońskie imiona. Kaszaja została wydana za mąż za Babilończyka o dość wysokim statusie społecznym.

Z danych archeologicznych wynika, że w mieście Babilon elity żydowskie funkcjonowały wraz z zesłańcami z Elamu czy Tyru. Dla Żydów wygnanie babilońskie paradoksalnie przyczyniło się zarówno do umocnienia żydowskiej tożsamości zdefiniowanej na Synaju, jak i integracji ze społeczeństwem, kulturą i gospodarką Babilonii. Obok intensywnej asymilacji miał miejsce rozwój własnej kultury i tradycji, powstały kanony modlitw, zachowane w liturgii do dziś, utworzono synagogi jako instytucje religijne i edukacyjne. Nowo utworzony system edukacji żydowskiej znacząco usprawnił **procesy enkulturacji, w wyniku których kultura określonej społeczności jest przekazywana z pokolenia na pokolenie** (Włodarczyk, 2003). Niewątpliwie, system ten przyczynił się do przetrwania i rozwoju tożsamości kulturowo-religijnej Żydów aż do dnia dzisiejszego.

W sposób niezwykle przejście języka imperium powiązano z rozwojem własnej kultury – język aramejski na trwałe wszedł do żydowskiej liturgii i teologii. Używane do dnia dzisiejszego pismo hebrajskie zostało zapożyczone z imperialnego języka aramejskiego i zastąpiło dawny alfabet (obecnie nazywany paleohebrajskim). Babilonia na wiele wieków stała się centrum kultury, nauki, biznesu i religii Żydów przy pełnej świadomości, że to wszystko powinno mieć miejsce w Jerozolimie. O silnym przywiązaniu do nowego regionu zamieszkania świadczy fakt, że ostatni wygnańcy powrócili do Izraela już z dzisiejszego Iraku w latach 1948-1951 i 1970-1973.

4.3. Tożsamość asyryjsko-babilońska

Asyryjczycy, do których przez wieki należała władza na całym Bliskim Wschodzie, zajęli dość wyjątkową pozycję wśród narodów nowego imperium. Przede wszystkim, zostali spacyfikowani – zmasakrowano ludność najważniejszych asyryjskich miast Aszur, Niniwy i Kalhu, tak że nie było mowy o wszczeniu powstania i obalenia rządów babilońskich. Jednak wykorzenienie tożsamości asyryjskiej było niemożliwe, ponieważ zbyt wiele ludzi na rozległych terenach przejętych przez Babilończyków identyfikowało się z Asyrią i jej kulturą.

4.3.1. Tożsamość religijna

Jak podaje literatura przedmiotu, religia jest znaczącym czynnikiem w procesie kształtowania tożsamości (Harbatski, 2015). W szczególności:

Tożsamość religijna jest to forma grupowej i osobistej świadomości, zbudowanej na uświadomieniu swojej przynależności do określonej religii i kształtująca wyobrażenie o sobie i świecie za pośrednictwem odpowiednich dogmatów religijnych. Tożsamość religijna jest jedną z pierwszych form świadomości człowieka i dlatego znajduje się na początku kształtowania innych rodzajów tożsamości (Harbatski, 2015)

Dyczewski (2015) podkreśla, że tożsamość rodzinna, etniczno-narodowa i religijna należy do grupy pierwszorzędnych tożsamości społecznych, obejmujących osobowość człowieka i wszystkie sfery jego życia. W ich obronie jednostka gotowa jest ponieść największe ofiary, włącznie z ofiarą z własnego życia. Dlatego też kult bożka Aszura w imperium Asyryjskim miał tak wielkie znaczenie dla tworzenia wspólnej tożsamości wieloetnicznej masy obywateli.

Wraz ze zniszczeniem miasta Aszur, głównej „siedziby” bożka Aszura i centrum jego kultu, tożsamość religijna Asyryjczyków została zachwiana. Zgodnie z przekonaniami ówczesnego świata uważano, że wszystkie zwycięstwa Babilonii zapewnił babiloński bożek Marduk, który pokonał asyryjskiego Aszura. Był to jeden z wielu bogów, czczonych przez Babilończyków, którego kult od czasów Hammurabiego zaczął się pojawiać również w innych miastach Mezopotamii

(Marduk, 2019). Marduka reprezentował wielki posąg w świątyni Esagila w Babilonie, jednocześnie nawet w mieście Aszur świątynia Marduka funkcjonowała już w czasach Aszur-ubalita I (ok. 1363-1328 przed Chr.), a jedna z bram miasta była poświęcona Mardukowi (Frame, 1999). Ostatecznie pokonani Asyryjczycy zaakceptowali panowanie Marduka, którego już wcześniej znali, i nawet w mitologii nadawali swojemu Aszurowi pewne cechy babilońskiego Marduka.

Nastąpiła rewolucyjna zmiana. Tożsamość Asyryjczyków przestała być powiązana z miastem Aszur i bożkiem Aszurem. Wprawdzie w czasach panowania Partów (III w. p.n.e. – III w. n.e.) próbowano odbudować miasto Aszur i odtworzyć kult bożka, lecz miało to charakter lokalny i nie wpłynęło znacząco na dalszy rozwój tożsamości Asyryjczyków.

4.3.2. Tożsamość kulturowa

Współzawodnictwo Asyrii i Babilonu, zapoczątkowane w czasach środkowoasyryjskich (XIV w. przed Chr.) ciągle trwało na arenie politycznej, ale też w kulturze i nauce (Frahm, 2014). W okresie neoasyryjskim Babilonia znacząco odstawała od Asyrii zarówno kulturowo, jak i ekonomicznie. Powstania przeciwko Asyrii i wewnętrzne konflikty doprowadziły do upadku rolnictwa, a artyści babilońscy mogli tworzyć i rozwijać swoje umiejętności jedynie w ramach wielkich projektów asyryjskich. Najlepiej w tym aspekcie wypadały świątynie, gdzie kult był powiązany z imperium Asyryjskim. W świątyniach prowadzono też obserwacje astronomiczne wykorzystując wieże (zigguraty). Zachowało się kilka hymnów napisanych w tych czasach po sumeryjsku, choć był to już język martwy. Już za panowania Asyryjczyków liczba dawnych rodów arystokratycznych zmniejszyła się na tyle, że zaczęto używać imion przodków w charakterze nazwiska (Edzard & von Soden, 2025).

Asyryjczycy nigdy nie włączyli Babilonii do swojego imperium, zawsze pozostawała ona osobnym królestwem, zarządzanym przez władców ustanowionych przez Asyryjczyków na zasadach unii personalnej. Asyryjczycy doceniali wielowiekową historię i kulturę Babilonii, chętnie zapożyczając od niej wzorce kulturowe i tradycje. Oba narody posługiwały się językiem akadyjskim, choć dialekty nieco się różniły. Przez wieki rozwijał się swoisty rodzaj „wspólnej tożsamości” babilońsko-asyryjskiej, w którym Asyria postrzegała siebie metaforycznie jako męża, Babilonię zaś jako żonę. W ówczesnych kategoriach społecznych oznaczało to wspólnotę przy wyraźnym podziale ról i obowiązków, a także dominację (Frahm, 2014). Babilończycy najwyraźniej nie byli zachwyceni takim postrzeganiem, co widać po skutkach powstania państwa neobabilońskiego dla Asyryjczyków. Niemniej jednak Asyryjczycy nadal się utożsamiali z Babilonią po upadku własnego państwa.

Z kolei Babilończycy woleli zachowanie „wspólnej tożsamości” babilońsko-asyryjskiej zamiast tworzenia nowej wspólnie z kulturami nomadów –

Chaldejczykami i Aramejczykami. Wprawdzie i jedni, i drudzy po wiekach wspólnego funkcjonowania w państwie asyryjskim stanowili nieodłączny element kulturowy Babilonii, to jednak przeciwstawienie kultur urbanistycznych wiejskim oraz osiadłych koczowniczym odegrało decydującą rolę. Asyryjczycy pozostając wśród elit, zajmujących ważne miejsce w strukturach imperium Neobabilońskiego, zapewniali Babilonii dalszy rozwój nauki i kultury.

4.3.3. Działalność naukowa

Dobłą ilustracją ciągłości asyryjsko-babilońskiej nauki jest najdłużej trwający projekt naukowy świata, szczegółowo opisany w książce (Beaulieu i in., 2018). Astronomowie z Mezopotamii konsekwentnie prowadzili obserwacje ruchu ciał niebieskich i odnotowywali wszystkie szczegóły. systematyczne zapisy (bez rysunków) prowadzono zaczynając od VIII w. przed Chr., najpierw w mieście Aszur, później też w innych lokalizacjach, aż do I w. przed Chr. Żadna inna cywilizacja nie wytworzyła czegokolwiek podobnego.

We wspomnianej w poprzednim rozdziale bibliotece Aszurbanipala (669-631 p.n.e.) odnaleziono co najmniej 800 asyryjskich opracowań z dziedziny medycyny. Ewidentnie były to w większości wcześniejsze prace pochodzące z Babilonu (Jastrow, 1914). Teraz asyryjska medycyna kontynuowała swój rozwój w ramach państwa Neobabilońskiego.

4.3.4. Osiągnięcia cywilizacyjne

Jak zauważa Parpola (2000), imperia Asyryjskie i Babilońskie można uważać za następujące po sobie wersje tej samej struktury wielonarodowej, w której trwała ciągła wewnętrzna rywalizacja. Każda zmiana władzy przynosiła zmiany w strukturze imperium, jednak nie były to zmiany rewolucyjne dla kultury i stylu życia poszczególnych narodów. W tej rywalizacji jednak zauważalna jest dominacja kultury asyryjskiej, m.in.:

- pismo asyryjskie nadal było używane w strukturach państwowych i religijnych,
- język aramejski, przyjęty jako państwowy przez Asyryjczyków, zdobył status języka międzynarodowego od Egiptu po Persję,
- układy miar, systemy podatkowe, ideologia królewska, symbolika państwowa, organizacja sądownictwa, ceremonie nadworne itp.,
- kalendarz asyryjski wraz z nazwami miesięcy do dziś pozostaje dominującym na całym Bliskim Wschodzie.

Wcześniej, w VIII-VII wiekach przed Chr., kalendarz obowiązujący w imperium Asyryjskim był zmodyfikowany z uwzględnieniem osiągnięć astronomów babilońskich i później funkcjonował już jako asyryjski. Babilończycy pozostawili go

bez zmian, a inne narody przejmowały i korzystały z niego również po upadku imperium Neobabilońskiego.

4.4. Podsumowanie

Możemy zaobserwować agresywną politykę Babilończyków wobec Asyrii i Asyryjczyków, którą można scharakteryzować zwrotem „odpłacili pięknym za nadobne”. Obalenie rządów Asyryjczyków uważano za przywrócenie ładu sprzed kilku-kilkunastu wieków, nawiązując do ciągłości władzy od czasów Sumeru i Akadu. Asyryjczyków potraktowano z okrucieństwem, które przeraziło samych oprawców. Niemniej jednak, Asyryjskie elity pozostały elitami na większości terenów i mogły rozwijać swoją kulturę w ramach nowego imperium. W aspekcie organizacyjnym dawało to przewagę Asyryjczykom, którzy nadal tworzyli struktury ekonomiczne i kulturowe państwa, a język państwowy był „ich” językiem.

Polityka narodowościowa (w tym deportacje) Babilonii nie była tak przemyślana, jak przedtem w Asyrii. Deportacje nie stanowiły „sprawiedliwości dziejowej” – wcześniej deportowane grupy pozostawały na swoim miejscu, do nich dołączali nowi zesłańcy. Rozwój gospodarczy Babilonu i przylegającego regionu przeżywał boom dzięki rabunkowej polityki wobec regionów oddalonych od stolicy. W związku z tym, po 43 latach panowania Nabuchodonozora imperium zaczęło upadać (Levavi, 2020). Nadciągające obalenie rządów Babilończyków przez Persów i Medów (dawnych sojuszników Babilonii, którzy zniszczyli Aszur i Niniwę) miało odpowiednie hasło propagandowe: ogłoszono wolność narodom, wolność odebraną przez Babilończyków.

W tym kontekście możemy sformułować kolejne dylematy interakcji międzykulturowe, z jakimi zmierzali się Asyryjczycy:

- Czy było nam potrzebne własne imperium, skoro i bez niego dominujemy kulturowo?
- Co pozwoli nam zachować tożsamość i się rozwijać: powstanie narodowe i przywrócenie naszego imperium czy też wspieranie władców Babilonii?
- Która tożsamość jest dla nas ważniejsza, wspólna asyro-babilońska czy osobna asyryjska?

Literatura

Alstola T.: *Judeans in Babylonia: A Study of Deportees in the Sixth and Fifth Centuries BCE*. Brill. Leiden 2020.

Andrews E.D.: *The Babylonian Empire*. Amazon Digital Services LLC – Kdp. 2024.

- Beaulieu P.A., Frahm E., Horowitz W., Steele J.: *The Cuneiform Uranology Texts: Drawing the Constellations*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia 2018.
- Beaulieu P.A.: *A History of Babylon 2200 BC–AD 75*. Wiley Blackwell. Medford 2018.
- Czubocha K.: *Odpowiedzialność ZSRR za naruszenia prawa międzynarodowego w stosunku do Polski w latach 1939-1945*. „Zeszyty Prawne UKSW” 5/1, 2005, s. 213-232.
- Dyczewski L.: *Tożsamość religijna*. W: L. Dyczewski, K. Jurek (red.), *Tożsamość religijna w nowoczesności*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2015, s. 9-27.
- Edzard D.O., Frye R.N.: *Ashurbanipal (668–627) and Shamash-shum-ukin (668–648)*, In: *Encyclopaedia Britannica* <https://www.britannica.com/place/Mesopotamia-historical-region-Asia/Ashurbanipal-668-627-and-Shamash-shum-ukin-668-648#ref361471> (dostęp 14.03.2025).
- Edzard D.O., von Soden W.Th.: *Ashurbanipal (668–627) and Shamash-shum-ukin (668–648)*. In: *Encyclopaedia Britannica* <https://www.britannica.com/place/Mesopotamia-historical-region-Asia/Ashurbanipal-668-627-and-Shamash-shum-ukin-668-648#ref361471> (dostęp 14.03.2025).
- Eph'al I.: *Nebuchadnezzar the Warrior: Remarks on his Military Achievements*, „Israel Exploration Journal” 53/2, 2003, pp. 178-191.
- Frahm E.: *Family Matters: Psychohistorical Reflections on Sennacherib and His Times*. In: Kalimi I., Richardson S. (Eds.), *Sennacherib at the Gates of Jerusalem: Story, History and Historiography*. Brill Publishers. Leiden 2014, pp. 163-222.
- Frame G.: *My Neighbour's God: Aššur in Babylonia and Marduk in Assyria*. „Bulletin of the Canadian Society for Mesopotamian Studies” 34, 1999, pp. 5–22.
- Grüsemann N.: *Uruk – 5000 years of the megacity*, In: Grüsemann N., van Ess M., Hilert M., Salje B. (Eds.), *Uruk: First City of the Ancient World*. Michael Imhof Verlag. Los Angeles 2013, pp. 9–15.
- Harbatski A.: *Tożsamość religijna a bezpieczeństwo konfesyjne: współczesne wyzwania (na przykładzie republiki Białoruś)*. „Pogranicze. Studia Społeczne” 25, 2015, s. 135-150.
- Jastrow M.: *The Medicine of the Babylonians and Assyrians*. „Proceedings of the Royal Society of Medicine” 7, 1914, pp. 109-176.
- Levavi Y.: *The Neo-Babylonian Empire: The Imperial Periphery as Seen from the Centre*. „Journal of Ancient Near Eastern History” 7/1, 2020, pp. 59-84.
- Marduk*. In: Weidner E.F. *Reallexikon der Assyriologie*. De Gruyter. Berlin 2019, ss. 360-370.
- Nabopolassar*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Nabopolassar> (dostęp 14.03.2025).

-
- Parpola S.: *Assyrians after Assyria*. „Journal of Assyrian Academic Society” 12/2, 2000, pp. 1-16.
- Reportaż o potomkach polskich zesłańców w Kazachstanie. „Rzeczpospolita” 17.09.2011, <https://www.rp.pl/plus-minus/art14253241-reportaz-o-potomkach-polskich-zeslancow-w-kazachstanie> (dostęp 14.03.2025).
- Roaf M.: *Wielkie kultury świata – Mezopotamia*, Warszawa 1998.
- Stökl J., Waerzeggers C. (Eds.): *Exile and Return: The Babylonian Context*. De Gruyter. Berlin 2015.

5. IMPERIUM PERSKIE

5.1. Upadek Babilonu

Jak pamiętamy, Babilończycy burząc imperium Asyryjskie odwołali się do państwa babilońskiego sprzed 1500 lat, używając dawnych nazw „Sumer i Akad”. Królowie perscy pochodzili zupełnie z innego regionu, ale również chcieli legitymizować swoją władzę w Mezopotamii, odwołując się do kontynuacji dawnych tradycji religijno-politycznych.

Przede wszystkim, wykorzystano fakt, że polityka narodowościowa Babilonu nie stanowiła „sprawiedliwości dziejowej” i nie umożliwiała deportowanym wcześniej narodom powrotu na swoje dawne tereny. Królowie perscy upatrywali w tym możliwość zajęcia pozycji odnowicieli dawnego ładu, który zepsuli władcy babilońscy.

Drugim czynnikiem, wykorzystanym w celu pozyskania sympatii Babilończyków, były wierzenia religijne. Tożsamość religijna mieszkańców Babilonii, a przede wszystkim stolicy, była powiązana z kultem Marduka, który był nieznanym Persom. Jeśli Nabuchodonozor, twórca imperium Neobabilońskiego, określał siebie jako „ulubieńca boga Marduka” i „umiłowanego przez boga Nebo” (*Royal...*, 2025), to Nabonidus, ostatni babiloński król, wprowadził kult bożka Sin zaniedbując kult Marduka ku niezadowoleniu społeczeństwa (Beaulieu, 1989). Przywracając pozycję Marduka jako najważniejszego bóstwa Babilonu, perski król Cyrus uchodził za rzecznika prawdziwej religii i prawdziwej tożsamości Babilonii.

Cyrus II, zwany Wielkim (600-530 przed Chr.), był przedstawicielem perskiej dynastii królewskiej Achemenidów i założycielem pierwszego imperium Perskiego (Jacobs & Rollinger, 2021). Jego sztandar królewski jest ukazany na ryc. 5.1. Historycy są zgodni co do tego, że zdobycie Babilonu przebiegło błyskawicznie, prawdopodobnie dzięki zdradzie jednego z dowódców babilońskich. Starożytny

grecki historyk Herodot (*Dzieje* I, 191) podaje szczegóły, harmonizujące z opisem z biblijnej Księgi Daniela (rozdz. 5). Píše m.in., że kiedy wojska Cyrusa wkroczyły do Babilonu zajmując kolejne dzielnice, w centrum miasta wciąż trwały imprezy, tańce i pijactwo.

Ryc. 5.1. Sztandar królewski Cyrusa Wielkiego, tzw. *Derafsh Shahbaz* (© Public domain)

5.2. Polityka narodowościowa Persów

W 1879 r. w ruinach Babilonu znaleziono dokument w postaci walca glinianego z wyrytym tekstem, znany jako Cylinder Cyrusa. Akadyjskie pismo klinowe ukazuje Cyrusa jako króla królów, ustanowionego przez babilońskiego bożka Marduka, byzaprowadził w Babilonie dawny porządek oraz pozwolił deportowanym powrócić do dawnych ziem i odbudować swoje miasta i świątynie swoich bogów.

Język akadyjski nie był używany przez Persów, a Marduk nie był bogiem przez nich czczonym. Zdobywcy chodziło o przekonanie podbitych Babilończyków, że perska władza jest prawowita i zachowuje ciągłość ustanowionych przez bogów władców. Podobny zabieg zastosowano wobec pozostałych narodów, które ucierpiały wskutek ekspansji Babilonii. To samo przesłanie, odpowiednio zmodyfikowane, skierowano np. do Żydów:

Tak mówi Cyrus, król perski: Wszystkie państwa ziemi dał mi Pan (יהוה), Bóg niebios. I On mi rozkazał zbudować Mu dom w Jerozolimie w Judzie (Ez 1,2).

Nazwany po imieniu Bóg Izraela z pewnością nie był czczony w Persji w czasach Cyrusa, mimo to odwołano się do Niego w orędziu do zesłańców z Judei,

osiedlonych w Babilonii. Przekaz biblijny w Księgach Ezdrasza i Nehemiasza ukazuje władze perskie jako te, które udzielają wsparcia repatriantom i nawet finansują powrót i odbudowę dawnych miast. W rzeczywistości dotyczyło to nie tylko Żydów. Z danych archeologicznych wynika, że w czasach Nabopolassara albo Nabuchodonozora II mieszkańcy miejscowości Neirab, położonej ok. 8 km na południowy wschód od Aleppo, zostali deportowani i osiedleni w okolicach miasta Nippur w Babilonii. Swoją nową wioskę nazwali również Neirab, gdzie przebywali aż do początku rządów Dariusza I (ok. 520 r. przed Chr.), po czym powrócili do ojczyzny. Znalezione dokumenty pokazują, że ci ludzie nigdy nie nauczyli się pisać po akadyjsku pismem klinowym, choć pracowali jako skrybowie w administracji babilońskiej, a swoim dzieciom nadawali imiona babilońskie (Beaulieu, 2006).

Język akadyjski był obcy Persom, a pod koniec VI w. przed Chr. nie był już powszechnie używany również przez samych Babilończyków. Wykorzystano go w celu ukazania ciągłości władzy, którą przejęli Persowie w Mezopotamii. Właściwie Cyrus aspirował do odbudowania dziedzictwa i potęgi państwa Neoasyryjskiego, utworzonego przez Aszurbanipala (669-631 r. p.n.e.), ale w znacznie łagodniejszej postaci. Języki akadyjski i aramejski funkcjonowały w okresie świetności i dobrobytu, do którego miały powrócić rozległe krainy zajmowane przez Cyrusa. Jednocześnie Persowie dbali o zachowanie własnej tożsamości i ciągłości władzy. Świadczy o tym wykonana prawdopodobnie przez Dariusza I (522-486 przed Chr.) inskrypcja, znaleziona w zbudowanym przez Cyrusa pałacu w perskim mieście Pasargady, ukazana na ryc. 5.2.

Ryc. 5.2. Napis „Jestem Cyrus, król, Achemenida” w językach staroperskim, elamickim oraz akadyjskim, wyryty na kolumnie pałacu w Pasargadach w dzisiejszym Iranie (By Truth Seeker (fawiki);Dmk121.; CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=98514006>)

Podobnie inskrypcja z Behistun, wykonana na cześć króla Dariusza I, zawierająca propagandowe uzasadnienie prawowitości objęcia przez niego władzy, została sporządzona pismem klinowym w trzech językach: staroperskim, akadyjskim i elamickim. Tłumaczenie aramejskie pismem alfabetycznym wykonano na papirusie, umożliwiając przekazanie treści większości mieszkańców imperium (Longmann, 2008).

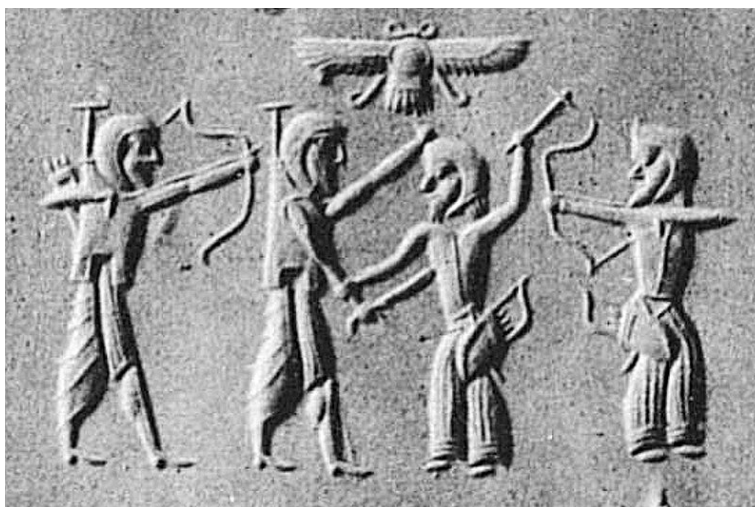
Początkowo językiem urzędowym był elamicki, dokumenty tłumaczono też na akadyjski i staroperski. Po podbojach Mezopotamii język aramejski zajął pierwszą pozycję w komunikacji między przedstawicielami różnych narodów. Fassberg (2015) podkreśla, że po zdobyciu Babilonii w 539 r. przed Chr. imperium perskich Achemenidów obrało język aramejski za język urzędowy. Papirusy i ostrakony aramejskie z tego okresu znaleziono w Egipcie, Arabii, Palestynie, Syrii, Iraku, Iranie, Anatolii, Armenii, Gruzji, Afganistanie i Pakistanie. Dwujęzyczne inskrypcje odkryto w Sardis (lidyjsko-aramejskie), Limyrze (aramejsko-greckie), Armazi (grecko-aramejskie) i Kandaharze (grecko-aramejskie). Dla informacji, odległość od Damaszku, gdzie pierwotnie funkcjonował język Aramejski, do Kandaharu, wynosi ponad 3300 km.

Interesującym świadectwem sytuacji językowej w Babilonii, znajdującej się pod władzą Persów, jest tabliczka gliniana wykonana ok. 500 r. przed Chr., na której zostało wyryte pismem klinowym ćwiczenie dla uczniów (Cross & Huehnergard, 2003). W dwóch kolumnach umieszczono na tabliczce znaki pismem klinowym, odpowiadające kolejnym literom alfabetu aramejskiego. Ewidentnie chodziło o zapamiętanie brzmienia aramejskich liter przez uczniów, oswojonych z akadyjskim pismem klinowym.

Prawdopodobnie polityka narodowościowa Persów była w dużej mierze zdeterminowana tym, że sami Persowie nie byli narodem jednolitym, a raczej stanowili mieszaninę ludów: Herodot wymienia kilkanaście plemion o różniących się elementach kultury. Dodatkowo po zwycięstwie nad narodem Medów król Cyrus nadał im uprzywilejowaną pozycję w społeczeństwie perskim, wielu arystokratów medyjskich zajmowało wysokie stanowiska przy dworze, a także satrapów i dowódców wojskowych. Z tego powodu niektórzy odbierali nawet imperium Achemenidów jako Medo-Perskie (Stierlin, 2006)

Persowie uprawiali kult Mitry oraz Zoroastrianizm, lecz nie narzucali podległym sobie narodom tych religii. Odwrotnie, Cyrus przywrócił m.in. bożki elamickie do Suzy, miasta zniszczonego w 647 r. przed Chr. przez Aszurbanipala, który chwalił się w jednej z inskrypcji: „Zniszczyłem ziggurat Suzy. Roztrzaskałem jego lśniące miedziane rogi. Zniszczyłem świątynie Elamu, a ich bogów i boginie porozrzuciłem na wiatry” (Papanek, 1995). Natomiast nieco później, w 521 r. przed Chr., perski król Dariusz I przeniósł do Suzy swoją stolicę. Można w tym kontekście mówić o wprowadzeniu przez Persów wolności religijnej i autonomii kultur, w których tożsamość religijna odgrywała ważną rolę. W imperium Achemenidów

nigdy nie próbowano tworzyć wspólnej tożsamości narodowej, łączącej wszystkich mieszkańców imperium, jak to było w czasach neoasyryjskich. Wzajemne wpływy kultur i religii ilustruje perska pieczęć, ukazana na ryc. 5.3. Widoczne na niej wyobrażenie boga opiekuńczego wyraźnie przypomina symbolikę Aszura (por. ryc. 1.1, 3.2 i 3.3 w poprzednich rozdziałach).

Ryc. 5.3. Żołnierze perscy walczą ze Scytami, odcisk cylindrycznej pieczęci z V w. przed Chr. (© Public domain)

5.3. Pozycja Asyryjczyków w imperium Persów

Przede wszystkim należy odnotować, że Asyryjczycy nie stanęli do walki zbrojnej u boku Persów i Medów, zdobywających imperium Neobabilońskie. Niemniej jednak, udało im się zachować swoje miejsce w strukturach społecznych, biznesowych i administracyjnych również pod panowaniem Persów. Nic nie wskazuje również na to, by Asyryjczycy planowali powstanie narodowe przeciwko Persom w celu odbudowy własnego imperium.

Uważa się, że przyjęcie jednego języka, już znanego większości mieszkańców, przyczyniło się do umocnienia nowotworzonego rozległego imperium. Asyryjczycy odbierali ten język jako „swoi”, co ułatwiało im funkcjonowanie w nowych warunkach. Wojsko perskie składało się z jednostek, każda z których była tworzona przez pojedynczy naród, m.in. były jednostki asyryjskie i chaldejskie. Architektura perska przyjmowała elementy medyjskie, asyryjskie, greckie i in. Królowie perscy zachowali w projektach państwowych pracę najemną, wprowadzoną przez Asyryjczyków, co skutkowało twórczym rozwojem architektury. Podobnie sztukę

tworzyli mistrzowie z różnych narodów, przy czym cechy charakterystyczne dla sztuki perskiej zachowywano i rozwijano.

Administracyjnie imperium Perskie było podzielone na prowincje, które były zarządzane przez „satrapów”, „generałów” i „sekretarzy”. Istniała również satrapia Asyria (staropers. 𐎠𐎼𐎷𐎡𐎴 Athura), obejmująca Niniwę, Arbelę i Aszur, która wspierała zachowanie i rozwój tożsamości Asyryjczyków. We wszystkich prowincjach zapewniono autonomię kulturową, a administracja i podatki zostały dostosowane do lokalnych warunków. Persowie nie wtrącali się do spraw wewnętrznych satrapii, jeśli system podatkowy funkcjonował sprawnie. Musiało to odegrać swoją pozytywną rolę w zarządzaniu ogromnym państwem, gdyż pomimo że podatki były ogromne, większych sprzeciwów lokalnych nie odnotowywano. Dopiero w IV w. przed Chr. miał miejsce tzw. „bunt satrapów”.

Imperium Perskie można uważać za kolejną wersję tej samej struktury wielonarodowej, utworzonej wieki przedtem, w której trwała ciągła wewnętrzna rywalizacja (Parpola, 2000). Zmiana władzy nawiązywała do wcześniejszych struktur państwowych, gdzie Asyryjczycy wiedli prym. Pismo, sądownictwo, kalendarz, system zarządzania wprowadzony przez Asyrię – wszystko zostało zachowane i funkcjonowało nadal przy udziale Asyryjczyków. Dlatego też tożsamość asyryjska umacniała się na całym obszarze imperium Achemenidów.

5.4. Osiągnięcia cywilizacyjne

Persowie przejęli i rozbudowali system cesarskiej poczty kurierskiej, utworzony przez Asyryjczyków (Radner, 2014). System ten został zbudowany w czasach asyryjskiego króla Salmanassara III (858-824 p.n.e.). Zarządcy prowincji już wtedy mieli obowiązek utworzenia i utrzymywania stacji przydrożnych w najbardziej strategicznych punktach sieci komunikacyjnej tzw. „Trasy Królewskiej”.

Te stacje drogowe, nazywane przez Asyryjczyków *bēt mardēti*, służyły tylko do przekazów o znaczeniu imperialnym i nie były otwarte dla innych podróżnych. Priorytet listom nadawano za pomocą pieczętek – posiadali je wyłącznie najwyżsi urzędnicy. Wykorzystywali muły, które wędrowały zawsze w parach na wypadek okalawienia zwierzęcia. Już w czasach asyryjskich zastosowano metodę sztafetową (asyr. *kalliu*), znacznie skracając czas dotarcia wiadomości do celu. Dzięki temu osiągnano bezprecedensową szybkość przekazywania informacji, dopiero telegraf w 1865 r. był w stanie dostarczyć wiadomość szybciej. Persowie ten system przejęli i udoskonalili, choć w artykule Wikipedii *Achaemenid Empire* (2025) utrzymuje się, że utworzył go król Cyrus Wielki.

Innym przykładem osiągnięć cywilizacyjnych Asyryjczyków z tego okresu jest jedno z najstarszych dzieł literatury światowej – Historia Ahikara (Kottsieper, 2008). W tym utworze Ahikar określa siebie jako mędrca z czasów neoasyryjskich, doradcę

królów Sennacheryba oraz Esarhaddona. Teksty o charakterze pouczającym są skierowane do Nadaba, bratanka Ahikara. Kottsieper (2008) zauważa, że sama historia Ahikara została ułożona później niż jego pouczenia, które mogą pochodzić z VIII w. przed Chr. Jako prawdopodobne miejsce powstania tych najstarszych partii tekstu wskazuje się południową Syrię.

Mądrość Ahikara była znana na całym starożytnym Wschodzie. Pouczenia te były przetłumaczone na języki syriacki, arabski, ormiański, etiopski, staroturecki, grecki i starocerkiewnosłowiański.

5.5. Podsumowanie

W czasach dominacji perskiej można zaobserwować trwałość osiągnięć cywilizacyjnych Asyryjczyków. Kolejne rządy dawnych narodów-rywali, które były wcześniej zależne od Asyrii, doceniają dorobek Asyryjczyków i pozwalają im kontynuować działalność w nauce, sztuce, zarządzaniu, piśmiennictwie. Asyryjczycy w kolejnych imperiach nadal dominują w wielu dziedzinach życia.

W imperium Perskim Asyryjczycy cieszą się dużą autonomią, pozwalającą umacniać i pielęgnować własny język i kulturę, wnosząc znaczący wkład w rozwój (już nie swojego) państwa. Ich język pozostaje językiem administracji państwowej i komunikacji międzynarodowej. Utworzone przez nich dawne sieci handlowe, administracyjne i naukowe nadal działają z ich czynnym udziałem.

Dylematy interakcji międzykulturowej Asyryjczyków w tym okresie można sformułować następująco:

- Czy było nam potrzebne imperium, skoro i bez niego dominujemy kulturowo?
- Co pozwoli nam zachować tożsamość i się rozwijać: powstanie i przywrócenie naszego imperium czy też wspieranie władców Persji?

Można też sformułować pytanie zasadnicze: co stanowi o naszej tożsamości asyryjskiej w imperium, gdzie wszyscy korzystają z naszych osiągnięć kulturowych i mówią w naszym języku?

Literatura

Achaemenid Empire, https://en.wikipedia.org/wiki/Achaemenid_Empire (dostęp 17.03.2025)

Beaulieu P.A.: *Official and Vernacular Languages: The Shifting Sands of Imperial and Cultural Identities in First-millennium B.B. Mesopotamia*. In: Sanders S. (Ed.), *Margins of Writing, Origins of Cultures*. University of Chicago. Chicago 2006.

-
- Beaulieu P.A.: *Reign of Nabonidus, King of Babylon (556-539 BC)*. Yale University Press. New Haven 1989.
- Cross F.M., Huehnergard J.: *The Alphabet on a Late Babylonian Cuneiform School Tablet*. „Orientalia” 72/2, 2003, pp. 223-228.
- Jacobs B., Rollinger R. (Eds.): *A Companion to the Achaemenid Persian Empire*. Vol. 1. Wiley Blackwell. Hoboken 2021.
- Longmann III T., Enns P. (Eds.): *Dictionary of the Old Testament: Wisdom, Poetry & Writings*. IVP Academic. Nottingham 2008.
- Papanek J.L. (Ed.): *Persians: masters of empire*. Time-Life Books. Alexandria (USA) 1995.
- Radner K.: *State Correspondence in the Ancient World: From New Kingdom Egypt to the Roman Empire*. Oxford University Press. Oxford 2014.
- Royal Inscriptions of Babylonia online*, <https://oracc.museum.upenn.edu/ribo?zoom=28> (dostęp 17.03.2025)
- Stierlin H.: *Splendeurs de l'Empire perse*. Grund. Paris 2006.

6. HELLENIZACJA

6.1. Podboje Aleksandra Wielkiego

Wpływ kultury greckiej (hellenistycznej) na cywilizację całego świata jest niewątpliwy i niekwestionowalny. Nawet we współczesnej polszczyźnie funkcjonuje ponad 4000 wyrazów pochodzenia greckiego (Bańko, 2008). Humorystycznie zostało to ujęte w filmie *Moje wielkie greckie wesele*, gdzie nawet słowo „kimono” zostało wyprowadzone z języka greckiego: „Kimono, kimono, kimono... Aha! Oczywiście, «kimono» pochodzi od greckiego słowa *cheimonas*, które oznacza zimę. Więc co nosimy w zimie, żeby było nam ciepło? Okrycie. Rozumiecie? «Okrycie» – «kimono». Proszę bardzo”.

Należy jednak odnotować, że podobnie jak w przypadku powstania imperium Asyryjskiego, podboje Aleksandra Wielkiego i wynikająca z nich hellenizacja były odpowiedzią na agresję ze strony Persów. Przedtem Grecy byli niewielkim, skłóconym wewnątrznie narodem, którego dorobek cywilizacyjny był nikomu nieznanym.

Aleksander Wielki był synem Filipa II Macedończyka, króla Macedonii w latach 359-336 przed Chr. Jego wychowawcą był znany filozof Arystoteles (384-322 przed Chr.). Król Filip II podporządkował sobie inne greckie państwa, zwyciężając Ateny i Teby w 338 r. przed Chr. Później, w 335 r., powstanie w Tebach zostało stłumione już przez Aleksandra, a miasto zniszczono.

W 334 r. przed Chr. Aleksander zaatakował imperium Perskie, forsując cieśninę Hellespont (Dardanele). Warto odnotować, że zgodnie z rozwiniętą przed wiekami przez Asyryjczyków koncepcją ciągłości władzy Aleksander ogłosił, że przyjmuje Azję we władanie jako dar od bogów.

Wiosną 333 r. przed Chr. Aleksander z wojskiem przeszedł przez góry Taurus i wkroczył do Cylicji (dziś południowa Turcja). W 332 r. zdobył fenickie miasto Tyr (na terenie dzisiejszego Libanu), całkowicie niweczając budowle i masakrując ludność.

W sensie interakcji międzykulturowych historia się powtarza: po zajęciu Egiptu Aleksander odnowił świątynie zaniedbane przez władze perskie – dokładnie jak przedtem Persowie odnawiali dawne kultury Babilonu i innych miast, by pozyskać sympatie ludności. To dawni wielcy bogowie, których kult został zaniedbany, mieli zadecydować o legitymizacji nowej władzy. Pod tym względem zdarzyła się rzecz dotąd niespotykana. Mianowicie, będąc cudzoziemcem niepowiązanym z rodami faraonów, Aleksander został koronowany w Egipcie w mieście Memfis w świątyni bożka Ptaha. Uznano go za syna bożka Amuna, kojarzonego z greckim Zeusem, i wygląda na to, że generalnie Egipcjanie to zaakceptowali (Strudwick, 2006). W Egipcie Aleksander zreformował system podatkowy i wojsko, założył miasto Aleksandria, po czym w 331 r. przed Chr. wyruszył na wschód.

1 października 331 p.n.e. Aleksander Wielki stoczył bitwę z armią perską króla Dariusza III pod Gaugamelą niedaleko Arbela (dziś Erbil w Iraku). Armia perska była całkowicie rozbita, król Dariusz uciekł do stolicy Medów Ekbatany (okolice obecnego miasta Hamadan w Iranie), a Aleksander mógł opanować całą Mezopotamię. Ludność Babilonu, włącznie z kapłanami i przywódcami, witała Greków jako wyzwolicieli, zapraszając ich do miasta. Aleksander rozkazał odbudować świątynie babilońskie, zburzone wcześniej przez perskich królów. Spotkał się również z przedstawicielami Chaldejczyków, wykonując wszystko, co oni sugerowali w odniesieniu do kultów religijnych, włącznie ze złożeniem ofiar bożkowi Bel-Mardukowi (Cheshire, 2009).

Król Dariusz III został zamordowany w 330 r. przez własnych satrapów, po czym Aleksander pochował go uroczystie i ogłosił, że Dariusz mianował go przed śmiercią następcą tronu Achemenidów. Aleksander ożenił się z córką Dariusza, która po ślubie przybrała imię Stateira, a także z córką poprzedniego perskiego króla, Artakserksesa III. Wesele było zorganizowane jednocześnie dla 92 Macedończyków, za których wydano dziewczyny z arystokratycznych rodzin perskich. Zabawa trwała pięć dni, przy czym ceremonia zaślubin była według perskich zwyczajów, zaś rozrywki, w tym muzyka i przedstawienia teatralne, w dużej mierze zapewniali greccy artyści (Fox, 2006).

Generalnie Aleksander Macedoński przejmował sporo elementów kultury perskiej, co nie podobało się Macedończykom. Między innymi przyjmowanie ze strony poddanych Persów całowania w rękę oraz ich „upadania na twarz” przed Aleksandrem inni Grecy odbierali jako odbieranie boskiej czci, czego nie mogli zaakceptować. Mnożyły się konflikty na tle kulturowym, jakich nie znały wcześniej narody Mezopotamii.

W 327 r. Aleksander wyruszył na Indie. Po sforsowaniu Indu w 326 r. przed Chr. odniesiono ostatnie wielkie zwycięstwo, po czym wojska odmówiły dalszego marszu

na wschód. Powrót do Persji okazał się też nieudany, gdyż śmierć na pustyni poniosły tysiące żołnierzy.

Aleksander Wielki, grecki zdobywca całego Wschodu od Egiptu aż po Indie, zmarł w Babilonie w pałacu Nabuchodonozora w czerwcu 323 r.

Rozległe tereny imperium Asyryjczyków, zajęte najpierw przez Babilończyków, a następnie przez Persów, zostały błyskawicznie, w ciągu kilku lat, zdobyte przez Greków w odpowiedzi na ciągle agresywne ataki ze strony Persów. Kontratak i opanowanie większości ówczesnego cywilizowanego świata dało mocny impuls dla upowszechnienia dorobku cywilizacyjnego Greków.

Najeżdźca, przejmując władzę w wielokulturowej Mezopotamii, ponownie apeluje do dwóch istotnych elementów: kontynuacja władzy królewskiej oraz przychylność lokalnych bogów. Oba elementy znacznie wcześniej wprowadzili i rozwinęli Asyryjczycy. Akulturacja, czyli przejmowanie wzorców kulturowych, spotkała się z niezrozumieniem i doprowadziła do rozmaitych konfliktów. Małżeństwa mieszane, zawarte „na siłę”, okazały się nietrwałe i nie załagodziły tych konfliktów międzykulturowych.

Szybkie zwycięstwa się skończyły, wojsko nie chciało dalej walczyć, widząc bezsensowność wysiłku. Osiągnięcie trwałego sukcesu okazało się trudne, utrzymanie ogromnych zdobytych obszarów niemożliwe. Ze względu na krótki czas panowania Aleksandra Macedońskiego na Wschodzie (334-323 przed Chr.), hellenizacja miała bardzo ograniczony charakter. Kultura grecka nie zdominowała kultury persko-asyryjsko-babilońskiej, ale w pewien sposób „wlała się” do niej.

6.2. Imperium Seleucydów

Po śmierci Aleksandra Wielkiego Asyryjczycy znaleźli się w granicach imperium Seleucydów, utworzonego w 321 r. przez Seleukosa I Nikatora. W odróżnieniu od Egiptu, zarządzanego przez greckich Ptolemeuszy, na terenach podległych Seleucydom Grecy unikali małżeństw mieszanych i pozostawali w swoich miastach. Miasta te były albo budowane na nowo, albo przebudowywane na grecką modłę.

Ogromna liczba ludów i kultur wymuszała na nowych królach kompromisy w sprawach narodowościowych. Wykształcone elity ze wszystkich poddanych narodów uczyły się języka greckich władców, poznawały greckie idee filozoficzne i naukę, korzystały z osiągnięć kulturowych. Zaczęły się pojawiać imiona i nazwy greckie. Stopniowo hellenizacja przenikała też w masy. Następowало łączenie kultury i religii Grecji z miejscowymi kulturami i religiami, przy czym sukces był bardzo zróżnicowany w zależności od regionu. Na przykład Grecy przejęli elementy kultów babilońskich w celu pozyskania sympatii Babilończyków.

6.2.1. Sytuacja językowa

W administracji Seleucydów powszechnie występowała dwujęzyczność: publiczne inskrypcje, dokumenty ogłaszane przez królów, dokumenty prawnicze pisano po aramejsku na równi z greką (Kasiniec & Polushin, 2002). Zachowała się m.in. inskrypcja dwujęzyczna grecko-aramejska z IV w. przed Chr. z Kandaharu (obecnie Afganistan). Język akadyjski natomiast pojawia się na inskrypcjach Antiocha I (324-261 przed Chr.), pismo klinowe występuje też w dokumentach państwowych z tych czasów. Warto zwrócić uwagę na „cylinder Antiocha I Sotera” z napisem po akadyjsku: „Antioch, król, wielki król, król wszystkich, król Babilonu, król [wszystkich] krajów, odnowiciel E-sagila [świątyni Marduka] i E-zida [świątyni Nebo]”. Tytuły królewskie są podane według wzorów asyryjskich i babilońskich, zaś zwrot „król Babilonu, król [wszystkich] krajów” nawiązuje do tradycji perskich (Stol & van der Spek, b.d.w.).

Nie ulega wątpliwości wzajemny wpływ języka greckiego i powszechnie używanego aramejskiego. Katsikadeli (2019) podkreśla, że w czasach hellenistycznych i następnie rzymskich nastąpiły zmiany na wszystkich poziomach greckiego systemu lingwistycznego, które zadecydowały o dalszym kształcie greki. Wpływowi aramejskiemu uległy warstwy fonologiczne, morfologiczne, semantyczne i syntaktyczne. Jednocześnie język aramejski, który już wcześniej zaczął wchłaniać zapożyczenia z greckiego, przyjmował coraz to nowe pojęcia i słówka (Giannakis, 2014). W aramejskich księgach *Miszny* spisanych pod koniec II w. n.e. można już naliczyć blisko 300 wyrazów greckich, zapisanych literami aramejskimi (Heijmans, 2020).

6.2.2. Ważniejsze miasta

Okolo 305 r. przed Chr. Seleukos I Nikator rozbudował już istniejącą osadę nad Tygrysem, nazwał ją Seleucją (Σελεύχεια) i ustanowił tu stolicę. Miasto liczyło ponad 600 tys. mieszkańców. Seleucja była miastem całkowicie hellenistycznym i zachowała ten charakter nawet po zajęciu przez Partów w 141 r. p.n.e. Ok. 120 r. Partowie zbudowali twierdzę Ktezyfon nieopodal, by nie zakłócać greckiego „klimatu” miasta, i w Ktezyfonie ustanowili swoją stolicę. Przez kilkanaście kolejnych wieków Seleucja-Ktezyfon była jednym z ważniejszych ośrodków kultury i nauki Asyryjczyków.

Kilka lat później, ok. 300 r. przed Chr., Seleukos I Nikator założył kolejne greckie miasto, któremu nadał nazwę Antiochia Syryjska (obecnie Antakia na terenie Turcji). W latach 240-63 przed Chr. tu była stolica imperium Seleucydów. Po podbojach rzymskich liczba ludności sięgała nawet 500 tys., było to trzecie co do wielkości miasto po Rzymie i Aleksandrii. Antiochia została jednym z ważniejszych ośrodków judaizmu hellenistycznego, a następnie chrześcijaństwa. Wszystkie obecne Kościoły Asyryjczyków wywodzą się właśnie z patriarchatu Antiocheńskiego.

Seleukos I Nikator założył również miasto Edessa w miejscu dawnej osady nazywanej po aramejsku ܐܕܡܐ Adme, znane jako ܐܪܗܐ Urhoi w miejscowym dialekcie (obecnie Şanlıurfa na terenie Turcji). Od 136 r. przed Chr. w Edessie rządził dynastia Abgaridów (pochodzenia arabskiego, Nabatejczyków), sojuszników Partów. Region Edessy okazywał silny sprzeciw wobec hellenizacji. Tu powstało pismo syriackie (tzw. estrangela), którym zapisywano inskrypcje i teksty w miejscowym dialekcie aramejskiego. Najstarsza znana inskrypcja rozpoznawalna jako pismo estrangela jest datowana na rok 6 n.e. (Drijvers & Healey, 1999). W kolejnych wiekach, aż do arabizacji i islamizacji Bliskiego Wschodu w X w., pismo i dialekt syriacki z Edessy będzie zajmował dominującą pozycję w piśmiennictwie religijnym i naukowym na rozległych obszarach od Egiptu po Indie.

Interesująco wygląda historia miasta Nisibis (syr. ܢܝܨܝܢ *Nsibin*, obecnie Nusaybin w Turcji przy granicy z Syrią). Już w 901 r. przed Chr. było miastem-państwem aramejskim, które asyryjski król Adad-nirari I zdobył w 896 r. Utworzono wówczas prowincję imperium Nowoasyryjskiego z centrum w Nisibis, które rozwijało się pod kolejnymi rządami babilońskimi i perskimi. Grecy rozbudowali miasto i nazwali je Antiochia Mygdonia. W kolejnych wiekach miasto znalazło się na pograniczu między walczącymi imperiami Greków, Partów, Rzymian i Ormian, w związku z czym było wielokrotnie oblegane i zdobywane. W I w. n.e., prawdopodobnie krótko po zburzeniu Jerozolimy przez Rzymian w 70 r. n.e., rabin Jehuda ben Batyra założył w Nisibis jesziwę (wyższą szkołę rabiniczną), a w III w. n.e. w mieście już działał uniwersytet asyryjski. Prężnie działająca uczelnia wykształciła dziesiątki asyryjskich myślicieli i ludzi pióra, w tym 10 patriarchów i 60 biskupów Kościoła Asyryjczyków i już w V wieku Nisibis nazwano ܐܡܡܐ ܕܝܘܠܦܢܐ *Emma d-Yulpāne*, tj. „Alma Mater”. Właściwie dopiero po masakrach ludności chrześcijańskiej w Turcji w latach 1914-1920 z miasta znikła wspólnota asyryjska, choć pojedyncze rodziny trwają tam do dziś – w roku 2025 pozostaje jedna rodzina chrześcijańska, opiekująca się starożytnym kościołem, pamiątką dawnej świetności miasta (Abdalla, 2023; Abdalla, 2025).

6.2.3. Prześladowania religijne i synkretyzm

W imperium Seleucydów po raz pierwszy w historii wybuchły prześladowania religijne. Mianowicie za panowania Antiocha IV Epifanesa (175–163 p.n.e.) zakazano Żydom praktyk religijnych i zmuszano ich do udziału w bałwochwalstwie. Było to zdecydowane odstępstwo od zasad, przestrzeganych przez pozostałych greckich władców imperium. Inny niezwykle aspekt tych prześladowań stanowił fakt, że represje objęły wyłącznie Żydów mieszkających w Judei, nic bowiem nie wskazuje, by mieszkający w Syrii czy Mezopotamii wyznawcy judaizmu doświadczyli jakiegokolwiek ucisku w tych czasach. Judea była przedmiotem sporów między greckimi władcami Egiptu (Ptolemeuszami) a Seleucydami i została włączona do imperium tych ostatnich w 198 r. (Carson, 2024).

W odpowiedzi na przymus do udziału w bałwochwalstwie i zbezczeszczenie świątyni w Jerozolimie wybuchło powstanie machabejskie (167-164 przed Chr.). Po długiej, okrutnej wojnie niewielkiej Judei przeciwko potęgze militarnej Greków Żydom udało się odzyskać niepodległość. Zabiegając do przodu, należy zaznaczyć, że żydowscy męczennicy znaleźli uznanie u Asyryjczyków w wiekach późniejszych, po upowszechnieniu się chrześcijaństwa. Znanych jest co najmniej 38 kościołów i klasztorów pod wezwaniem Mat Szmuni, jak nazywają Asyryjczycy matkę siedmiu męczenników machabejskich (Abdalla, 2009).

Utworzone po powstaniu Hasmonejskie państwo żydowskie zachowało język aramejski w opozycji do greckiego. W tym języku tworzono dokumenty odnalezione później w Qumran. Aramejski był powszechnie znany i używany przez Żydów w życiu codziennym. Już wcześniej, w czasach wygnania babilońskiego, teksty hebrajskie zostały przepisane za pomocą alfabetu aramejskiego, nazywanego wówczas אשורית *asurit* ‘pismo asyryjskie’ (Talmud Babiloński, traktat *Zewachim* 62a). Teraz natomiast, w Judei za panowania Hasmoneuszy, rozpoczęto prace nad przekładem Biblii na język aramejski, początkując tradycję targumiczną. Targumy to aramejskie przekłady lub parafrazy tekstów biblijnych, najstarsze z nich są datowane na II w. przed Chr. (Houtman & Sysling, 2009). Na tym przykładzie widać, że niektóre narody z oporem przyjmowały hellenizację i pomimo niewątpliwych wpływów greckich świadomie wybierały jako „swoją” język aramejski, wprowadzony kilka wieków wcześniej przez Asyryjczyków. Obserwując te interakcje międzykulturowe, zauważymy w dalszym rozwoju wydarzeń, z jaką łatwością Asyryjczycy przyjęli w pewnym momencie wzorce kulturowe i religijne judaizmu.

Dla porównania, w tym samym czasie (164-148 przed Chr.) w Iranie wyrzeźbiono greckiego bożka Herkulesa, nadając mu cechy irańskie i umieszczając obok napisy po grecku i aramejsku. Dzieło to ukazano na ryc. 6.1.

Ryc. 6.1. Rzeźba z Behistun (w dzisiejszym Iranie) ukazująca greckiego Herkulesa o cechach irańskich (first published on Flickr. Original image by dynamosquito. Uploaded by Antoine Simonin, 2014. Licencja CC BY-SA 3.0)

Jak widać, interakcje międzykulturowe noszą bardzo złożony charakter i prowadzą do bardzo zróżnicowanych skutków nawet w granicach tego samego państwa w tym samym czasie. Te same działania mogą wywołać bunt i powstanie narodowe albo też doprowadzić do synkretyzmu rozumianego jako „łączenie w jedną całość różnych, często sprzecznych, poglądów filozoficznych, religijnych, społecznych; zespolenie się, skrzyżowanie się jakichkolwiek elementów” (Szymczak, 2002).

6.2.4. Upadek imperium Seleucydów

Po powstaniu machabejskim, a właściwie po śmierci Antiocha IV, zaczyna się upadek imperium Seleucydów, któremu towarzyszą kolejne powstania narodowe, wojny domowe, ataki z zewnątrz, a także zamachy stanu. Na początku I w. przed Chr. greccy Seleucydzi panowali jedynie w Antiochii i niewielkiej części Syrii. W 83 r. przed Chr. Tygran Wielki, król Armenii, zajął Syrię. Po zwycięstwie Rzymian nad Armenią w 69 r. miasto Seleucia na krótko odzyskała niepodległość.

W 63 r. Syria została prowincją rzymską, zarządzaną przez Rzymian, podczas gdy nawet Judea pozostawała autonomiczna z własnym królem. Wówczas to Asyryjczycy, mieszkający w Syrii, włącznie z Antiochią, przeszli pod panowanie Rzymian.

6.3. Imperium Partów

6.3.1. Rządy Arsacydów

W 247 r. Arsakes, przywódca jednego z koczowniczych plemion irańskich, utworzył własne królestwo, ogłosił niepodległość od Seleucydów i zapoczątkował dynastię Arsacydów (Bartnik, 2013). Po objęciu władzy na terenie satrapii Partia (gr. Παρθία), położonej na pograniczu dzisiejszego Iranu z Turkmenistanem i Afganistanem, Arsakes utworzył nowe imperium, które przetrwało aż do 224 r. po Chr.

Największa ekspansja państwa Partów nastąpiła za Mitridatesa I (ok. 171–132 przed Chr.). Około 147 r. król ten zdobył Ekbatanę, miasto w Medii, gdzie wybuchło powstanie przeciw greckim Seleucydom. Zdobywając Mezopotamię, w 141 r. bił monetę w Seleucji, jednym z ważniejszych greckich miast, na upamiętnienie swojej koronacji. Później zdobył Suzę w Iranie i zajął dawne tereny perskie aż do Indu. Rdzenne tereny Asyrii i większość Asyryjczyków znalazły się pod panowaniem Partów.

6.3.2. Autonomiczne regiony

Na rdzennych terytoriach Asyrii powstały państwa bardziej lub mniej zależne od Partów. W latach 132 p.n.e. – 214 n.e. funkcjonowało królestwo Osroene

(gr. Ὀσροηνή) ze stolicą we wspomnianej wcześniej Edessie (rozdz. 6.2.2), które stanowiło ważny ośrodek kultury i nauki Asyryjczyków. Po syriacku nazywano je ܡܠܟܘܬܐ ܕܒܝܬ ܘܪܗܝ *Malkuto d-Bet Urhoi* ‘królestwo domu Urhoi’, zachowując starożytną asyryjską nazwę. Tu zakorzeniło się chrześcijaństwo już w połowie I w., najwcześniej na całym Wschodzie.

Prawie cała Mezopotamia znalazła się w królestwie Hatra (syr. ܗܬܪܐ), które stanowiło kluczowy element polityki państwa Arsacydów na zachodzie, a jego stolica była jedną z najważniejszych fortec w Mezopotamii (Jędrzejewska, 2019). Był to ważny ośrodek religijny i kulturowy, w którym dominował język aramejski. Wpływy irańskie były zauważalne w kulturze i sztuce, stroju i uzbrojeniu, a także w organizacji królewskiego dworu.

Asyryjską tożsamość pielęgnowało też królestwo Adiabene (gr. Ἀδιαβηνή, od syr. ܗܕܝܐܒ *Hadiab*) ze stolicą w Arbeli (dziś Erbil w Iraku), do którego na początku I w. n.e. Partowie przyłączyli region i miasto Nisibis. Adiabene było zależne od Partów, ale rządzone przez lokalną dynastię, która w I w. n.e. przyjęła judaizm (Marciak, 2014). Na skutek tego władcy Adiabene wspierali powstanie żydowskie przeciwko Rzymianom w Judei w latach 66-74 n.e., umacniając relacje żydowsko-asyryjskie. W 116 r. zdobyty przez Rzymian region Adiabene stał się rzymską prowincją o nazwie Asyria, co świadczy też o zachowaniu asyryjskiej tożsamości władz i mieszkańców.

W okresie rządów Partów (150 p.n.e. – 270 n.e.) nastąpił nowy rozkwit miasta Aszur, zniszczonego przez Medów i Babilończyków w 614 r. przed Chr. (zob. rozdz. 4.1). Odbudowane i na nowo zasiedlone pełniło rolę centrum administracyjnym Assuristanu – „państwa asyryjskiego” zarządzanego przez Partów. Po zajęciu przez Rzymian w 116 r. n.e. utworzono tu prowincję o nazwie „Asyria”, kilka lat później zwróconą Partom. Jak zaznacza Parpola (2004), w odbudowanym mieście Aszur po kilkunastuletniej przerwie odtworzono kult głównego asyryjskiego bóstwa Aszura, a także innych tradycyjnie asyryjskich bożków, takich jak Szerua, Isztar, Nanaja, Bel, Nabu czy Nergal. Miasto Aszur nie odzyskało pozycji stolicy odradzającej się Asyrii i zostało zburzone i wyludnione w czasie najazdu perskiego ok. 240 r. n.e. Niemniej jednak region również po wcieleniu do nowego imperium perskich władców (Sasanidów) nadal funkcjonował jako region asyryjski pod nazwą Assuristan (Radner, 2015). Granice się przesunęły, władcy się zmieniali, Asyria trwała...

Wracając do rządów Partów, w tych czasach, ok. 150 r. przed Chr., powstało asyryjskie państwo ܒܝܬ ܓܪܡܝ *Bet Garmai*, które przetrwało aż do IV w. n.e. Stolicą było miasto Arrapha, które w czasach Seleucydów nazwano ܟܪܟܘܬ ܕܒܝܬ ܪܫܝܢ *Karka d-Bet Sloch* ‘twierdza Seleucydów’, obecnie Kirkuk w północnym Iraku. Istnienie miasta Arrapha udokumentowano już w czasach Sargona Wielkiego (2335-2154 przed Chr.). Funkcjonowało w ramach imperium Staroasyryjskiego (ok. 2025–1750),

po krótkim czasie pod rządami Hammurabiego znowu wróciło do Asyrii (Edwards i in., 1970).

Po zwycięstwie Asyryjczyków nad państwem Mitanni Arrapha stało się ważnym ośrodkiem imperium Nowoasyryjskiego (911-612 przed Chr.). W kolejnych imperiach miasto stanowiło centrum asyryjskiej prowincji:

- w perskim imperium Achemenidów – Athura,
- w imperium greckich Seleucydów – Syria,
- w imperium Rzymskim – Asyria,
- w Imperium perskich Sasanidów – Asuristan.

Właściwie nieprzerwanie od III tysiąclecia p.n.e. miasto i region pielęgnowały tożsamość asyryjską będąc ważnym dla Asyryjczyków ośrodkiem aż do czasów współczesnych.

6.3.3. Sytuacja kulturowa w państwie Partów

Zdobywając kolejne regiony greckiego państwa Seleucydów nowi władcy w znacznym stopniu zasymilowali się z miejscową ludnością, przejmując od nazwy satrapii nawet nazwę imperium. Partowie nadal używali swojego języka (zapisywanego literami aramejskimi), ale językiem urzędowym był grecki, zaś językiem komunikacji w całym państwie był aramejski. Na monecie z wizerunkiem Arsakesa I (ryc. 6.2) widnieje grecki napis: ΑΡΣΑΚΟΥ [ΑΥΤ]ΟΚΡΑΤΟΡ[ΟΣ], czyli „Arsakes autokrator”. Nowi władcy przejęli wiele elementów kultury greckiej i perskiej, m.in. ich tytuł „Król królów” nawiązywał do dziedzictwa perskich Achemenidów, choć znacznie wcześniej zastosował go asyryjski król Tukulti-Ninurta (ok. 1233–1197 przed Chr.).

Ryc. 6.2. Moneta z wizerunkiem króla Partów Arsakesa I (Autorstwa Classical Numismatic Group, Inc. <http://www.cngcoins.com>, CC BY-SA 3.0)

Rozpoczęty przez Partów proces, który doprowadził do upadku imperium Seleucydów, był korzystny dla zachowania i rozwoju tożsamości Asyryjczyków. Na przykład w regionach Hatra i Asyria język aramejski był urzędowym co najmniej do 238 r. n.e. Miasto Hatra położone ok. 50 km od Aszuru (dzisiejszy Irak) stanowiło ważny ośrodek kultury asyryjskiej o znaczących wpływach partyjskich i perskich.

Okres między ok. 200 p.n.e. a 300 n.e. stanowi nowy etap rozwoju języka aramejskiego nazywany „średnioaramejskim” (Fitzmyer, 1979). Znane dialekty aramejskiego z tych czasów:

- nabatejski znany z inskrypcji znalezionych w mieście Petra (dzisiejsza Jordania), na pustyni Negew (Izrael), na pustyni Synaj (Egipt), a także w Arabii i Syrii,
- hatrański, używany w królestwie Hatra,
- palmyreński, używany w Syrii w rejonie miasta Palmyra,
- a także dialekt aramejski z rejonu Morza Martwego, znany przede wszystkim ze starożytnych dokumentów znalezionych w jaskiniach w okolicach ruin osady Qumran w Izraelu.

Do średnioaramejskiego należą też wyrazy aramejskie zapisane greckimi literami w Nowym Testamencie. Baranowski (2016) omawia 26 takich słówek. W języku polskim utrwaliły się i powszechnie znane są takie słowa jak Golgota, Mesjasz czy mamona, a praktycznie w każdej katolickiej wspólnotie w Polsce używa się wezwań „Abba (Ojcze)” i „Maranata (Panie, przyjdź)”.

6.4. Podsumowanie

Możemy zaobserwować wyjątkową trwałość osiągnięć cywilizacyjnych Asyryjczyków. Utworzone przez nich struktury państwowe i gospodarcze przetrwały kolejne podboje i zostały wykorzystane przez Greków, a potem przez Partów. Upadały kolejne imperia zdobywców Asyrii, ale Asyria trwała w regionach o większej lub mniejszej autonomii. Język aramejski, wprowadzony jako język państwowy w imperium Asyryjskim, pozostawał na obszarach od Egiptu do Indii językiem międzynarodowym, a w niektórych regionach urzędowym. Będąc żywym językiem komunikacji, aramejski wchłaniał wiele zapożyczeń z greki, jednocześnie kultura Asyryjczyków wzbogacała się dzięki kulturze greckiej, a nauka asyryjska doznała nowego impulsu w połączeniu z filozofią grecką. Na tej podstawie można twierdzić, że epoka hellenistyczna to przełomowy okres ukazujący żywotność asyryjskiej tożsamości.

Miasta zbudowane przez greckiego władcę Seleukosa I Nikatora – Seleucja nad Tygrysem, Antiochia i Edessa – szybko zostały ośrodkami nauki i kultury Asyryjczyków. Odbudowano zniszczone przed kilkoma wiekami miasta asyryjskie, przede wszystkim Aszur i Niniwę. Rozbudowano i rozwinięto też dawne miasta

asyryjskie, jak np. Arbela, Nisibis czy Arrapha (Karka d-Bet Slok). Jak widać na ryc. 6.3, miasta te obejmują cały obszar dawnej Asyrii od Morza Śródziemnego do Zatoki Perskiej.

Ryc. 6.3. Ważniejsze miasta Asyryjczyków w okresie hellenistycznym

W okresie hellenistycznym Asyryjczycy utworzyli nowe własne pismo, dbając o swoistą izolację językowo-kulturową. Jednak, jak zobaczymy w następnych rozdziałach pismo to szybko zdominowało całe piśmiennictwo Wschodu na kolejne tysiąclecie.

Rządy Partów dały Asyryjczykom możliwość powrotu do życia politycznego i odzyskania pewnej, choć ograniczonej autonomii. Charakter asyryjski pod względem kultury i języka zachowały podległe Partom królestwa Osroene i Adiabene, Hatra i Bet Garmaj, a nawet Asyria powróciła na mapę świata w postaci prowincji Assuristan.

Również z politycznego punktu widzenia w tym okresie nastąpiła znacząca zmiana: Asyryjczyków mieszkających w Syrii i Mezopotamii podzieliła granica wrogich państw Seleucydów i Partów. Te dwie potęgi, a także kolejne w postaci Armenii i Rzymu powodowały przesunięcia granic i izolację od siebie dużych wspólnot asyryjskich. Rozpoczął się proces różnicowania kultury i dialektów, jakimi posługiwali się Asyryjczycy w różnych regionach.

Możemy zatem sformułować kolejne dylematy interakcji międzykulturowej, z jakimi zmierzali się Asyryjczycy w okresie hellenistycznym:

- Walczyć o pełną niepodległość czy nie? Jaki stopień autonomii jest konieczny do zachowania tożsamości i rozwoju kultury?

- Izolować się od obcych władców czy nie? W jakim stopniu możemy się spodziewać akulturacji nowych władców?
- Akceptować wpływy obcej kultury czy nie? Jaki stopień hellenizacji nie zagraża naszej tożsamości?
- W jakim stopniu przesuwane granice państw sprzyjają szerzeniu wpływu naszej kultury, a w jakim zagrażają jej?

Ponownie obce elementy kulturowe, tym razem greckie, zostały przyswojone, przetworzone i dały nowy impuls do rozwoju własnej kultury, nauki i sztuki, które znacząco wpłynęły na dzieje świata. Do tego stopnia znacząco, że nawet dzisiejszy język polski zawiera zapożyczenia z języka, używanego w tamtych czasach przez Asyryjczyków.

Literatura

- Abdalla M.: *Nisibis and Its Population at the Turn of the 19th and 20th Centuries. Language, History and Collective Memory* – Syriac Studies Conference, 20–24 July, 2025, Berlin, Germany.
- Abdalla M.: *Pisarze asyryjscy związani z miastem Nisibis: ich życie i dzieła*. „Teologia i Człowiek” 61/1, 2023, 119-147.
- Abdalla M.: *The Cult of Mart Shmuni, a Maccabian Martyr, in the Traditions of the Assyrian Churches of Mesopotamia*. “Journal of Assyrian Academic Studies” 23/1, 2009, 22-39.
- Bańko M.: *Wielki słownik wyrazów obcych*. PWN. Warszawa 2008.
- Baranowski K.J.: *Aramejskie słowa i wyrażenia w grece Nowego Testamentu*. „Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae” 24/2, 2016, s. 45-57.
- Bartnik A.: *Wielcy władcy starożytności*. Wydawnictwo Dragon. Bielsko-Biała 2013.
- Carson B.: *History of the Maccabean Revolt*. LibriHouse. Online 2024.
- Cheshire K.: *Alexander the Great*. Cambridge University Press. Cambridge 2009.
- Drijvers H.J.W., Healey J.F.: *The Old Syriac Inscriptions of Edessa and Osrhoene: Texts, Translations and Commentary*. Brill. Leiden – Boston – Köln 1999.
- Edwards I.E.S., Charlesworth M.P., Boardman J.: *The Cambridge Ancient History*, Vol. 1. Cambridge University Press. Cambridge 1970.
- Fitzmyer J.A.: *A Wandering Aramean: Collected Aramaic Essays*. Scholars Press. Missoula 1979.
- Fox R.L.: *Alexander the Great*. Penguin. London 2006.
- Giannakis G.K.: *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*. Vol. 2. Brill. Leiden – Boston 20214.
- Heijmans Sh.: *Vowel reduction in Greek loanwords in the Mishnah: The phenomenon and its significance*. In: Heijmans Sh. (Ed.), *Studies in Rabbinic*

- Hebrew. Open Book Publishers, University of Cambridge. Cambridge 2020, pp. 193-201.
- Houtman A., Sysling H.: *Alternative Targum Traditions*. Brill. Leiden 2009.
- Jędrzejewska D.: Hatra. Strategiczne znaczenie miasta i konsekwencje jego upadku. „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne” 25/2, 2019, 9–24.
- Katsikadeli Ch.: *Language contact and contact induced change in the light of the (digital) lexicography of Greek loanwords in the non-Indo-European languages of the Greco-Roman worlds (Coptic, Hebrew/Aramaic, Syriac)*. In: Giannakis G.K., Charalambakis Ch, Montanari F., Rengakos A. (Eds.), *Studies in Greek Lexicography*. Walter de Gruyter GmbH, Berlin – Boston 2019, pp. 21-40.
- Marciak M.: *Izates, Helena, and Monobazos of Adiabene: A Study on Literary Traditions and History*. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden 2014.
- Parpola S.: *National and Ethnic Identity in the Neo-Assyrian Empire and Assyrian Identity in Post-Empire Times*. „Journal of Assyrian Academic Studies” 18/2, 2004, pp. 5-49.
- Polushin M.A., Kasinec W.F. (Eds.): *Expanding Empires: Cultural Interaction and Exchange in World Societies from Ancient to Early Modern Times*. Rowman & Littlefield. Wilmington 2002.
- Radner K.: *Ancient Assyria: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. Oxford 2015.
- Stol M., van der Spek R.J.: *The Cylinder of Antiochus I from Ezida temple in Borsippa*. b.d.w. https://www.academia.edu/800795/The_Antiochus_Cylinder (dostęp 28.03.2025)
- Strudwick H.: *The Encyclopedia of Ancient Egypt*. New Sterling Publishing Co., Inc. York 2006.
- Szymczak M. (red.): *Słownik języka polskiego PWN*. PWN. Warszawa 2002.

7. CZASY RZYMSKIE

7.1. Ekspansja Rzymu

Jak mogliśmy prześledzić w poprzednich rozdziałach, Asyryjczycy, którzy tworzyli niegdyś ogromne imperium, w kolejnych wiekach znaleźli się pod władzą wcześniej podbitych ościennych narodów: Babilończyków, Medów i Persów. Grecy, atakując imperium Perskie w odpowiedzi na zbrojną agresję, byli pierwszymi władcami spoza regionu, ale ich panowanie w znacznej mierze charakteryzowała inkulturacja, tj. „wnoszenie pewnych elementów do pewnej kultury, a równocześnie przyswajanie z niej innych elementów, nie pozostających w sprzeczności z rodzimymi wartościami, normami i wzorami” (Włodarczyk, 2003). Nowe zagrożenie militarne dla regionów, zamieszkałych przez Asyryjczyków, powstało w dalekiej Europie – w Rzymie położonym w 2700 km od Antiochii Syryjskiej, wysuniętego najbardziej na Zachód ważniejszego ośrodka kultury asyryjskiej.

Dzieje Rzymu to historia niewielkiego miasta-państwa, które rozpoczęło niepowstrzymaną ekspansję i po kilku stuleciach agresywnych wojen zawładnęło połową kontynentalnej Europy i światem śródziemnomorskim (Ziółkowski, 2004). W V i IV wiekach przed Chr. Rzym prowadził wojny z sąsiadami, ostatecznie zajmując całą Italię. W 282 r. przed Chr. w wojnę z ostatnim niezależnym miastem Italii został wciągnięty Pyrrus, król greckiego państwa Epir, co można uznać za pierwszy konflikt zbrojny między nowo powstającym imperium Rzymskim a panującymi na Wschodzie państwami greckimi. W kolejnych latach Rzym prowadzi wojny punickie, odnosząc zwycięstwo nad Kartaginą, a w latach 229-228 przed Chr. Rzym rozpoczyna ekspansję na Bałkanach.

Pierwszym zaatakowanym państwem greckim była Iliria, obejmująca tereny obecnej Chorwacji, Bośni i Hercegowiny, Czarnogóry, Serbii, Albanii i Macedonii

Północnej. W 168 r. przed Chr. Iliria została całkowicie podbita przez Rzymian i została przekształcona w rzymską prowincję Illyricum.

W 196 r. przed Chr. został pokonany król Macedonii Filip V, lecz na tym etapie miastom greckim nadano wolność. W 192 przed Chr. Przeciwno Rzymowi występuje Antioch III, władca imperium Seleucydów, pod którego panowaniem wciąż znajdowały się prawie wszystkie krainy, gdzie mieszkali Asyryjczycy. Odnosił jednak porażkę, przez co państwo Seleucydów utraciło status mocarstwa.

W 167 r. przed Chr. kolejna wojna Rzymu z Macedonią zakończyła się porażką Greków, a po 146 r. utworzono z Macedonii rzymską prowincję. Okazało się, że grecka wolność pod rządami Rzymian jest fikcją.

W 133 r. przed Chr. Rzymianie przejmują władzę w Pergamonie w Azji Mniejszej, a po stłumieniu powstania tworzą prowincję Azja. W 73 r. przed Chr. odnoszą zwycięstwo nad Mitrydatesem, królem Pontu, a w 69 nad Tygranem Wielkim, królem Armenii. W 65 r. p.n.e. został usunięty ostatni władca Seleucydów, Antioch XIII, a Syria zamieniona w rzymską prowincję. Część Asyryjczyków znalazła się pod rządami Rzymian, podczas gdy cały wschód pozostawał w granicach imperium Partów.

W 63 r. przed Chr. Pompejusz zdobywa Jerozolimę. Obserwujemy ponownie sojusznika, który został okupantem (zob. rozdz. 4.1). Rzymianie bowiem poparli Żydów w czasach machabejskich w ich zmaganiu z grecką potęgą o wolność religijną i niezależność polityczną, podpisując z powstańcami układ ok. 161 r. przed Chr. (Schwartz, 2022). Nie ma danych, czy na mocy tego układu Rzymianie kiedykolwiek okazali pomoc żydowskim Hasmoneuszom, teraz natomiast sami okupowali Jerozolimę.

W 54 r. przed Chr. rozpoczyna się ciąg wojen między państwem Partów a Rzymianami, który trwa aż do 217 r. n.e. W 51 r. przed Chr. Partowie najeżdżają Syrię i zwyciężają Kasjusza Longinusa. Z kolei w wojnie domowej w Rzymie Partowie poparli Brutusa i Kasjusza, wysyłając wojska do Filipi w 42 r.

W 40 r. przed Chr. Partowie posyłają wojska (20 tys. jeźdźców) by wesprzeć Pompejusza Wielkiego, zajmując wybrzeże (tereny dzisiejszego Libanu i Izraela, włącznie ze strefą Gazy). Ten najazd Partów obudził nadzieje Żydów i Nabatejczyków na niezależność. Jak pamiętamy, oba te narody należały do aramejskiego kręgu językowego, a ich kultury były mocno powiązane z kulturą Asyryjczyków. Oba narody wiedziały też o tym, jaką wolnością cieszą się zależne od Partów państwa Osroene, Adiabene, czy Hatra. Jednak w 38 r. przed Chr. Partowie odnieśli porażkę i zostali wyparci z Syrii, po czym Mark Antoniusz zorganizował wyprawę na Partię, lecz poniósł wielkie straty i musiał się wycofać.

W 30 r. przed Chr. Oktawian zajął Egipt, a w 27 r. został cesarzem (łac. *imperator*, dosł. ‘dowódca’), nieco później otrzymał przydomek „August”. Następuje rozejm między Partami a Rzymianami, na mocy którego Partowie wycofują się z Armenii (1 r. n.e.).

7.2. Nowa tożsamość Asyryjczyków

7.2.1. Wydarzenie przełomowe dla tożsamości Asyryjczyków

W 30-33 r. n.e. miało miejsce ukrzyżowanie i zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa. Pomimo uzasadnionych wątpliwości co do przebiegu tych wydarzeń, ich znaczący wpływ na dalszą światową historię jest oczywisty i trudny do przecenienia. Jak się okazało, stanowiły one punkt zwrotny w rozwoju tożsamości Asyryjczyków i miały kolosalny wpływ na dalsze ich losy. Asyryjczycy do dziś są w posiadaniu niewielkiej części Bazyliki Grobu Pańskiego w Jerozolimie, w której zachowały się starożytne grobowce z I w. n.e. (ryc. 7.1).

Ryc. 7.1. Starożytne grobowce w należącej do Asyryjczyków części Bazyliki Grobu Pańskiego w Jerozolimie (zdjęcie wykonano w 2006 r.)

W tejże bazylice w Jerozolimie można zobaczyć więcej artefaktów z lat 30. I w., m.in. ukazane na ryc. 7.2 słup wykorzystywany do biczowania skazańców oraz pierścień służący do mocowania krzyży na Golgocie. Inne przedmioty, powiązane z wydarzeniami z życia Jezusa Chrystusa, są szczegółowo opisane w publikacji (Górny & Rosikoń, 2012).

Oblicze Jezusa widoczne na Całunie Turyńskim uważa się za odbicie Jego twarzy przed zmartwychwstaniem. Wskazuje się też na fakt, że próbki, na podstawie których ustalono pochodzenie Całunu na wiek XIII, nie pochodziły z tego artefaktu (Rogers, 2005). Fanti i Gaeta (2013) podają wyniki datowania innymi metodami (poziom ufności 95%), a wynik uśredniony daje rok 33 przed Chr. ± 250 lat.

Ryc. 7.2. Starożytny pręgierz (po lewej) oraz pierścień służący do mocowania krzyży (po prawej), znajdujące się w Bazylice Grobu Pańskiego w Jerozolimie (zdjęcia wykonano w 2006 r.)

Wobec licznych kontrowersji wokół Całunu, Fanti i Marinelli (1998) zaproponowali model probabilistyczny do oceny wyników badań, by każda wysuwana hipoteza mogła być oceniona w świetle ustalonych faktów naukowych i zastosowali go do oceny autentyczności Całunu Turyńskiego. Wynik jest następujący: prawdopodobieństwo autentyczności Całunu wynosi 100% z niepewnością 10^{-83} , natomiast prawdopodobieństwo, że jest to fałszyfikat średniowieczny, wynosi 0% z niepewnością 10^{-183} . Dla porównania, w obserwowalnym wszechświecie jest ok. 10^{80} cząsteczek, więc niepewność rzędu 10^{-83} jest jak jedna cząsteczka przeciwko wszystkim cząsteczkom, z jakich składałby się tysiąc takich wszechświatów, jak nasz. W tym kontekście, wobec dostępnych dzisiaj naukowo zgromadzonych danych, możemy zrozumieć, z jakim przekonaniem głosili zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa świadkowie tych wydarzeń.

7.2.2. Rozwój chrześcijaństwa na Wschodzie

W wyniku wydarzeń związanych z Jezusem Chrystusem powstał Kościół, składający się wyłącznie z Żydów, który szybko rozwijał się w diasporze. Początek chrześcijaństwa Orientu to dzień Pięćdziesiątnicy, w którym Żydzi i prozelici z Mezopotamii, Persji, Partii, Arabii, Północnej Afryki i Azji Mniejszej przyjęli nową wiarę (Dz 2,9-10).

Około roku 35 prozelici z Cypru i Cyreny, którzy dotarli do Antiochii, zaczęli ewangelizować również pogan (Dz 11,20). Według tradycji pielęgnowanej przez

Asyryjczyków właśnie aramejskojęzyczna wspólnota asyryjska przyjęła wiarę w Chrystusa, którego wyznawców nazwano po raz pierwszy chrześcijanami (Dz 11,26). Dzięki silnym więziom kulturowo-językowym oraz zjawisku licznego prozelityzmu wśród Asyryjczyków, ważne ośrodki chrześcijaństwa szybko powstają na bazie żydowskich wspólnot imperium Partów (Rucki, 2017-2018).

Poza granicami Izraela (Judea i Galilea) w Cesarstwie Rzymskim największymi ośrodkami chrześcijaństwa już w latach 30. I w. były Damaszek i Antiochia – miasta zamieszkałe przez liczne wspólnoty Żydów i Asyryjczyków. Tradycja biblijna opisuje misję rabiego Szaula (św. Pawła) w Europie i Azji Mniejszej, gdzie za każdym razem Ewangelia była głoszona najpierw w synagogach, a potem wśród nie-Żydów (Dz 13,5; 13,42; 14,1; 17,1 i in.). Wszystko wskazuje na to, że podobny schemat był realizowany również na Wschodzie, gdzie mieszkali Asyryjczycy.

7.2.3. Ułatwienia w przyjęciu chrześcijaństwa

Przyjęcie chrześcijaństwa to drugi zwrot w tożsamości kulturowej Asyryjczyków po zmianie języka na aramejski (rozdz. 3.2.3). Jak podkreślają badacze, „wyznacznikiem narodu jest państwo, język i religia” (Krasowska, 2013). Kiedy naród nie posiada własnego państwa, przechodzi na inny język i przejmuje inną religię, zazwyczaj mówimy o zmianie tożsamości narodowej czy kulturowej. Na przykład dla Polaków po utracie niepodległości religia katolicka stała się ostoją polskości, w pewnym sensie zastępując państwowość, a także później, w czasie okupacji hitlerowskiej i w PRL-u katolicyzm stanowił gwarancję tożsamości narodowej (Białas-Zielińska, 2015).

Powstaje zatem pytanie: **Dlaczego zmiana religii niezwiązana z władzami państwowymi i polityką umocniły tożsamość Asyryjczyków?**

Jak pamiętamy, nowy język był zaakceptowany i wprowadzony „odgórnie” przez asyryjskie władze państwowe w wyniku dominacji oraz ze względu na wygodę zapisu i inne korzyści. Tymczasem chrześcijaństwo nie przynosiło Asyryjczykom korzyści politycznych, nie było narzucane przez władców, i nawet nie było ich własnym pomysłem – wywodziło się bowiem bezpośrednio z jednej z sekt judaizmu. Dlaczego więc zainteresowało Asyryjczyków?

W odpowiedzi można wskazać cały szereg czynników ułatwiających przyjęcia nowej wiary głoszonej w środowiskach Żydów i prozelitów. Przede wszystkim należy wymienić czynniki związane z judaizmem:

- wspólny język aramejski,
- dostępność pism żydowskich w języku aramejskim (Targumy),
- duża liczba Żydów w asyryjskich regionach autonomicznych (Adiabene, Osroene),

- przyjmowanie judaizmu przez znaczną liczbę Asyryjczyków, w tym przez władców królestwa Adiabene,
- wzajemne wsparcie w walce z hellenizacją i najeźdźcą rzymskim.

Otwartość Żydów na asyryjskich adeptów ich wiary mogła być powiązana ze świadomością wspólnych korzeni w odległej przeszłości. Między innymi wśród nakazów Tory jest element edukacyjny, pielęgnujący pamięć zbiorową i podtrzymujący tożsamość kulturową Żydów: „A ty wówczas wypowiesz te słowa wobec Pana, Boga swego: Ojciec mój, Aramejczyk błędzący, zstąpił do Egiptu” (Pwt 26,5). Słowa te, dotyczące patriarchy Jakuba-Izraela, praojca Żydów, dotychczas są elementem liturgicznym obchodów Paschy każdego roku. W konsekwencji nastawienie do wspólnej aramejskiej kultury mogło być u Żydów pozytywne, nawet pomimo religijnego izolacjonizmu. Nieprzypadkowo pierwsze poza grecką Septuagintą tłumaczenie ksiąg Starego Testamentu wykonano w regionie Osroene na miejscowy dialekt syriacki języka aramejskiego (Taylor, 1994). Russel (2013) podkreśla, że tekst syriacki wskazuje na „żydowskie pochodzenie nierabiniczne” i zapewne powstał w Edessie między I a III wiekiem po Chrystusie, gdyż żydowskie metody czytania i interpretowania Biblii były dobrze znane wśród Syryjczyków.

Prozelici asyryjscy wywarli też znaczący wpływ na judaizm, również czyniąc Asyryjczyków bardziej „swoimi” dla Żydów. Do najbardziej wpływowych postaci należą Szemaja i Awtalion, Asyryjczycy, którzy po przyjęciu judaizmu zajęli się studiowaniem Tory (Prawa Mojżeszowego) i ostatecznie zajęli stanowiska przywódców w Sanhedrynie w połowie I w. przed Chr. Wówczas bowiem Sanhedrynem, czyli żydowskim najwyższym sądem religijnym, kierowała „para” (hebr. זוג *zuga*) najbardziej szanowanych uczonych, co zapobiegało podejmowaniu jednoosobowych błędnych decyzji (Sidur, 1995).

Do najbardziej znanych prozelitów judaizmu należy biblijny Naaman Aramejczyk/Syryjczyk (2Krl 5,17-20), biblijna opowieść o nim dotyczy wydarzeń z połowy IX w. przed Chr. Niezależnie od własnej pamięci historycznej Asyryjczycy, zapoznając się z żydowskim Pismem Świętym, mogli odebrać tę postać jako „swoją”.

Jak się zdaje, nie bez znaczenia dla Asyryjczyków było biblijne opowiadanie o Jonaszu i o nawróceniu mieszkańców Niniwy, stolicy ich państwa. Kontekstem historycznym tego wydarzenia są najazdy asyryjskie, pustoszące Izrael, zaczynając od Salmanassara III (859-824 przed Chr.) i kończąc na Sargonie II (722-705 przed Chr.), który kazał okrutnie wymordować ludność Izraela, a resztki ocalałych deportowano w głąb Asyrii (zob. rozdz. 3.1) oraz jego synu Sennacherybie (705-681), który zrównał z ziemią 46 miast Judy i deportował ponad 200 tys. Judejczyków (Amin, 2014). Stosunek żydowskiego proroka Jonasza do Asyryjczyków i ich stolicy łatwo możemy porównać ze stosunkiem polskich powstańców warszawskich (1 sierpnia – 3 października 1944 r.) lub uczestników

powstania w getcie warszawskim (19 kwietnia – 15 maja 1943 r.) do zasiadających w Berlinie hitlerowskich władz, dokonujących ludobójstwa Polaków i Żydów. Miasta żydowskie po najeździe Asyryjczyków wyglądały podobnie jak Warszawa na zdjęciach z Raportu Stroopa ukazanych na ryc. 7.3. W tym kontekście Jonasz wyraża zbiorowe podejście Żydów do asyryjskich najeźdźców – *happy end* dla Asyrii jest sprzeczny z oczekiwaniami autora i adresata Księgi Jonasza.

Ryc. 7.3. Fotografie Warszawy z Raportu Stroopa z 1943 r.: po lewej ul. Gęsia, po prawej niemieccy żołnierze niosący śmierć wszystkim mieszkańcom getta, nazwani w raporcie „Drużyną szturmową” – (© public domain)

Niemniej jednak, według Księgi Jonasza, „Zobaczył Bóg czyny ich, że odwrócili się od swojego złego postępowania. I ulitował się Bóg nad niedolą, którą postanowił na nich sprowadzić, i nie zesłał jej” (Jn 3,10). Niniwa, stolica oprawców ludu izraelskiego, została ocalona dzięki upomnieniu choć wbrew życzeniom proroka i cieszyła się dobrobytem przez ok. 100 lat aż do najazdu Medów i Babilończyków.

Niezależnie od toczonych dyskusji na temat historyczności opisanych w Księdze Jonasza wydarzeń, opowiadanie o misji żydowskiego proroka zakończonej nawróceniem Asyryjczyków musiało pobudzać ich do refleksji „międzykulturowej”:

- jak postąpiliśmy z nimi (masakry w Izraelu w 721 r. i w Judzie w 701 przed Chr.),
- jak postąpiono z nami (totalna klęska Niniwy w 612 r.),
- realne odroczenie tej klęski o ok. 100 lat.

Wynik tej refleksji jest obserwowalny: trzydniowy „post Niniwy” (syr. ܡܝܬܐ ܕܢܝܢܘܐ *saumo d-Ninwe*), upamiętniający zwiastowanie Jonasza, powszechnie

przestrzegany jest w Asyryjskim Kościele Wschodu i Kościele Patriarchatu Antiocheńskiego od VI w., a od X w. również w Kościołach Koptyjskim, Etiopskim i Erytrejskim.

Dodatkowo mogły zaniepokoić Asyryjczyków słowa proroka Izajasza, skierowane zbiorczo do Asyrii: „Rozgniewałem się na mój naród, sponiewierałem moje dziedzictwo. Wydałem je w twoje ręce, ty nie miałaś dla niego litości [dlatego] przyjdzie na ciebie nieszczęście, którego nie potrafisz zażegnać, i spadnie na ciebie klęska, której nie zdołasz odwrócić” (Iz 47,6-11). Najprawdopodobniej aż do czasów, kiedy żydowscy misjonarze zaczęli głosić Ewangelię Asyryjczykom, nie interesowali się zbyt pismami żydowskich proroków. Jednak musiał dla nich być uderzającym fakt, że klęska ich państwa została zapowiedziana i zrealizowana według zamiaru żydowskiego Boga.

Nie bez znaczenia jest też fakt, że jednocześnie z napomnieniem i surową karą skierowano do Asyryjczyków słowa nadziei: „Pan Zastępów pobłogosławi mu, mówiąc: Błogosławiony niech będzie Egipt, mój lud, i Asyria, dzieło moich rąk, i Izrael, moje dziedzictwo” (Iz 19,25). Odnotować przy tym należy, iż głębokie więzi asyryjskich chrześcijan z Żydami trwały do IV w., zaś z egipskim Kościołem Koptyjskim trwają do dziś.

Biorąc pod uwagę świadomość swojej historii narodowej, o której świadczy odbudowa miasta Aszur po ponad 400 latach, to wszystko mogło odegrać ważną rolę w rozwiązaniu dylematu, dotyczącego stosunku do nowej religii. Wybierając między dominacją polityczną a miłością bliźniego Asyryjczycy wybrali Jezusa Chrystusa, Króla, którego „królestwo nie jest stąd” (J 18,36). Zauważmy, że Jego tytuł „Król królów i Pan panów” (Ap 19,16) już wcześniej przybrał sobie asyryjski władca Tukulti-Ninurta (ok. 1233-1197 przed Chr.), lecz władza tego ostatniego szybko upadła. Królowanie Jezusa natomiast miało trwać do skończenia czasów.

7.2.4. Odnowiona tożsamość

Chrześcijaństwo szybko staje się istotnym elementem tożsamości Asyryjczyków. Wspomniana w rozdz. 6.2.2 Edessa – niewielkie autonomiczne państwo rządzone przez nabatejską dynastię – staje się pierwszym na świecie państwem chrześcijańskim, a jej dialekt językiem liturgii, literatury i kultury. Antiochia Syryjska – miasto greckie z dużą wspólnotą Asyryjczyków – to pierwsza stolica apostolska, gdzie pracowali Apostołowie Piotr i Paweł zanim znaleźli się w Rzymie. Patriarchat antiocheński zapoczątkował szereg Kościołów, które oddzieliły się na przestrzeni dziejów wskutek zajęć politycznych. Pięć z nich nadal zachowuje asyryjskie tradycje i język liturgiczny aramejski.

Badacze, wskazując na wczesną datę przyjęcia chrześcijaństwa w królestwie Adiabene, łączą ten fakt z przyjęciem judaizmu przez króla Izatesa i jego matkę

Helenę. W tym żydowskim środowisku rozwijało się chrześcijaństwo, noszące wyraźne piętno judaizmu (Rucki, 2017-2018).

Żydzi rozproszeni w krainach Wschodu uważali okres panowania Partów za jeden z najkorzystniejszych dla nich okresów w historii, co zapewne jest związane z autonomicznymi kulturowo regionami asyryjskimi. Mocne powiązanie Asyryjczyków z Żydami i prozelitami oraz judaizmem jest udokumentowane co najmniej do IV w. Jak podkreśla Beggiani (2014), chrześcijaństwo syryjskie posiada wiele cech ściśle żydowskiego pochodzenia. Ponowne zbliżenie asyryjskich chrześcijan z narodem żydowskim nastąpiło pod panowaniem islamu oraz w dzisiejszym państwie Izrael.

Rozwój tożsamości narodowej Asyryjczyków po przyjęciu nowej religii może wywoływać zdumienie albo przynajmniej zainteresowanie tym wyjątkowym zjawiskiem. Są bowiem liczne przykłady dekulturacji po przyjęciu chrześcijaństwa.

Jednym z najłatwiejszych do prześledzenia przykładów stanowi lud Samarytan. Jego powstanie jest opisane w biblijnej Pierwszej Księdze Królewskiej: „W dziewiątym roku [panowania] Ozeasza [740 przed Chr.] król asyryjski zdobył Samarię i zabrał Izraelitów w niewolę do Asyrii, i przesiedlił ich do Chalach, nad Chabor – rzekę Gozanu, i do miast Medów” (1Krl 17,6). Następnie w 722 r. przed Chr. Asyryjczycy przesiedlili do Samarii ludzi z kilku regionów (2Krl 17,24). Nowi mieszkańcy, pragnąc zachować lokalny kult religijny, sprowadzili kapłanów żydowskich i zaczęli wyznawać judaizm nie-świątynny (2Krl 17,27-28; *Dawne dzieje Izraela*, 9,XIV,3). Kiedy w 535 r. wygnańcy żydowscy powrócili do Jerozolimy, Samarytanie chcieli uczestniczyć w odbudowie świątyni jerozolimskiej i włączyć się do głównego nurtu judaizmu, ale ich odrzucono (Ezd 4,1-3). Wobec tego Samarytanie oświadczyli, że zbudują „na górze Garizim (jest to najwyższa z gór w okolicach Samarii) świątynię podobną do jerozolimskiej, uzyskawszy na to zgodę od króla Dariusza” (*Dawne Dzieje Izraela*, 11,VIII,2).

Przez kolejne wieki miała miejsce wzajemna wrogość między Żydami a Samarytanami. Samarytanie jednak okazali się otwarci na wiarę w Jezusa Chrystusa, głoszoną przez nawróconych Żydów, i masowo przyjmowali chrześcijaństwo już w latach 30. I w. n.e. (Dz 8,14-15). Obecnie możemy zaobserwować, że tożsamość samarytańską zachowała jedynie niewielka grupa wyznająca własną wersję judaizmu z własną świątynią znajdującą się nieopodal miasta Nablus w dzisiejszej Autonomii Palestyńskiej (dawna Samaria) (Pummer, 2016). Grupa Samarytan, która przyjęła chrześcijaństwo, szybko się asymilowała i brak o niej wzmianek już w dokumentach z II w. n.e.

Drugim ważnym przykładem są Żydzi, którzy uwierzyli w Jezusa Chrystusa. Jak wiadomo, w pierwszym wieku Kościół funkcjonował jako sekta żydowska, przy czym z zewnątrz nie odróżniano chrześcijan od Żydów. Początkowo Żydzi stanowili większość w hierarchii Kościoła, ale szybko zatracili tożsamość kulturową i etniczną. Zaczynając od IV nasiliły się naciski na żydowskich

wyznawców Chrystusa, by porzucali wszelkie związki z kulturą i religią swojego narodu. Obecnie na nowo powstała osobna grupa żydowska w Kościele Katolickim w Izraelu, pielęgnująca tożsamość i dziedzictwo kulturowe swojego narodu (*Association...*, 2025).

W przypadku Asyryjczyków spawa wygląda zupełnie inaczej. W pierwszym wieku miały miejsce masowe nawrócenia. W III-IV w. można zaobserwować szybki wzrost liczby ośrodków chrześcijańskich. Tu i ówdzie pojawiały się klasztory, kościoły, uniwersytety, których powstanie i rozwój inicjowali asyryjscy wyznawcy. W V-XII w. następuje gwałtowny rozwój nauki, kultury oraz misji chrześcijańskich Asyryjczyków w całej Azji. Jednocześnie grupy Asyryjczyków oderwane od chrześcijaństwa nie zachowały tożsamości i uległy asymilacji.

7.3. Zmagania o tożsamość wobec ekspansji Rzymu

Wracając do działalności rzymskich najeźdźców i ich wpływu na Asyryjczyków i inne narody Wschodu, należy odnotować, że powstająca grecko-rzymska kultura wpisana później w cywilizację europejską, miała w Syrii bardzo ograniczony zasięg. W regionach położonych dalej na wschód rzymskie wpływy spotykały się z zaciętym oporem. Nawet Samarytanie wszczęli powstanie w 36 r. n.e., które zostało okrutnie zdławione przez Piłata.

Między innymi Żydzi byli jedną z niewielu grup, zdolnych do zachowania tożsamości i przetrwania w niej pod rządami Rzymian. Statystycznie podaje się, że w I stuleciu n.e. ok. 7 mln Żydów mieszkało na terytoriach imperium Rzymskiego, z tego ok. 2,5 mln na ziemiach Izraela (Judea i Galilea). Szacuje się też, że w Babilonii pod władzą Partów mieszkał co najmniej milion wyznawców judaizmu (Pasachoff & Littman, 2005).

Żydzi systematycznie chwyтали za broń, pomimo że mieli zapewnioną pewną autonomię kulturową i religijną na całym obszarze cesarstwa Rzymskiego (Linder, 2006). Na przykład w 48 r. n.e. wybuchło powstanie antyrzymskie w Galilei, którego przywódcami byli bracia Jakub i Szymon, synowie Judy Galilejczyka, inicjatora poprzedniego powstania przeciwko Rzymowi w 6 r. przed Chr. Powstanie okrutnie stłumiono, obaj bracia skazani. W latach 64-66 rzymskim prokuratorem Judei był Gesjusz Florus, który rozkazał złożyć ofiary pogańskie w synagodze w Cezarei. Następnie Florus zrabował ze skarbca świątyni jerozolimskiej 17 talentów (ok. 500 kg) złota, a protestujących kazał pojmać. Niektórych z nich ubiczowano i ukrzyżowano, pomimo że byli obywatelami rzymskimi. Wobec nasilających się aktów przemocy powstanie wydawało się nie tyle kwestią wyboru, ile koniecznością (Price, 1992).

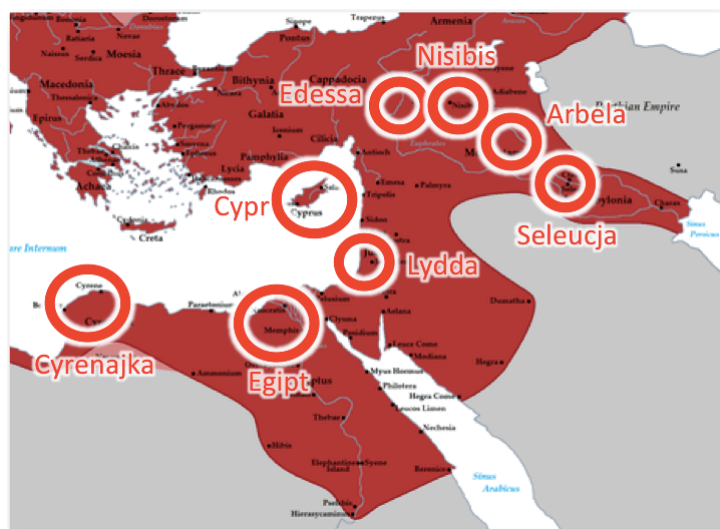
Wojna między żydowskim królestwem Judeą a okupującym je cesarstwem Rzymskim trwała od 66 do 73 r. n.e. i zakończyła się porażką Żydów, zburzeniem

Jerozolimy i zniszczeniem świątyni, która stanowiła ważniejszy ośrodek kulturowo-religijny. Najprawdopodobniej w związku ze zniszczeniem Jerozolimy i falą uchodźców w 70 r. miało miejsce przeniesienie relikwii męczenników machabejskich (zob. rozdz. 6.2.3) do Antiochii Syryjskiej. Późniejszy chrześcijański kronikarz patriarcha Bar Hebraja pisze o męczennikach machabejskich: „Pochowano ich w Jerozolimie, ale po przyjsciu Zbawiciela wierzący chrześcijanie przenieśli ciała do Antiochii, gdzie zbudowali nad nimi kościół” (Rucki, 2017-2018). Wydaje się, że przeniesienia dokonali asyryjscy lub greccy prozelici, którzy opiekowali się grobowcem, gdyż dla Żydów ekshumacja jest niedopuszczalna. Święto Mart Szmuni – tak Asyryjczycy nazywają bohaterkę wydarzeń 167 r. przed Chr. – i jej synów jest obchodzone we wszystkich Kościołach o korzeniach syro-mezopotamskich. Uroczystości liturgiczne poprzedza odpust w postaci całonocnego czuwania w kościele lub klasztorze pod wezwaniem tej świętej. Ponadto w tygodniowym cyklu porannych nabożeństw czwartkowych w Syryjskim Kościele Ortodoksyjnym Antiochii śpiewana jest pieśń na cześć żydowskich bohaterów, których Asyryjczycy uznali za „swoich” (Abdalla, 2008).

Dzięki temu, że tuż przed oblężeniem Jerozolimy w 70 r. żydowscy skrybowie schowali swoje księgi w jaskiniach w okolicy Morza Martwego, mamy dodatkową informację o sytuacji językowej tego okresu i związanymi z językiem interakcjami międzykulturowymi. Liczne dokumenty aramejskie zostały znalezione w Jerychu, Nahal Hever i Nahal Se’elim, a także sporo dzieł literackich znalezionych w Qumran zostało napisanych po aramejsku, pismem „asyryjskim” (Tov, 2002). Muchowski (2001) zauważa, że w hebrajskich tekstach widoczne są oznaki aramejskiego we wszystkich warstwach językowych przy konsekwentnym braku zapożyczeń leksykalnych z greki, co wskazywałoby na świadomy sprzeciw wobec wpływów hellenistycznych i brak takiego sprzeciwu w stosunku do wpływów aramejskich (asyryjskich).

Kolejny żydowski zryw narodowy miał miejsce po tym, jak w 113 r. n.e. Trajan zdobył stolicę Partów Ktezyfon, a w 114 zajął Armenię, włączając ją do swojego imperium jako prowincję. Tym razem powszechna wojna żydowsko-rzymska wybuchła w diasporze i znana jest w judaizmie jako „wojna wygnańców”, hebr. מרד הגליות *mered haglujot* albo מרד התפוצות *mered hatfucot*. Najprawdopodobniej powodem powstania były kwestie polityczne i społeczne, w tym zniszczenie przez Rzymian Jerozolimy w 70 r., pogorszenie statusu prawnego Żydów w imperium Rzymskim i narastająca przemoc antyżydowska, szczególnie w Syrii i Egipcie, którym władze rzymskie nie specjalnie przeciwdziałały. Powstanie rozpoczęło się na Cyrenajce, szybko objęło Cypr i Egipt. W Judei wybuchło powstanie w mieście Lod (Lydda), gdzie obecnie znajduje się lotnisko im. Ben-Guriona. W Mezopotamii Żydzi chwycili za broń

w Nisibis, Edessie, Seleucji i Arbeli (Barclay, 1998). Miejsca objęte walką przeciwko Rzymianom są pokazane na ryc. 7.4.

Ryc. 7.4. Ośrodki powstania żydowskiego przeciwko Rzymianom w 117 r.
(Wykorzystano fragment mapy autorstwa „Tataryn – Praca własna”, na której zaznaczono odpowiednie punkty. Licencja CC BY-SA 3.0)

Powstańcy żydowscy ponieśli całkowitą porażkę. Po powstaniu miały miejsce wielkie masakry w Lyddzie, a ludność żydowska została wypędzona z Cyrenajki (dzisiejsza Libia), Egiptu i Cypru. Również w Mezopotamii Rzymianie zwyciężyli, ale nie mogąc utrzymać władzy, już w 118 r. cesarz Hadrian wycofał się, pozostawiając quasi-niezależne buforowe państwo Osroene. Również Adiabene zachowało znaczną autonomię po tej krótkotrwałej okupacji rzymskiej i ok. 200 r. wciąż nazywany był Asyrią (Donef, 2012). Jak wspomniano w rozdz. 6.3.2, pielęgnowana w tych regionach asyryjska tożsamość była bardzo bliska Żydom i judaizmowi. Hadrian przywrócił też niezależność Armenii, właściwie rezygnując ze zdobyczy swoich poprzedników na Wschodzie.

Kolejne wojny Rzymu z Armenią i Partią wybuchają w ciągu II w., Rzymianie zdobywają Ktezyfon ponownie w 165 i 197 r. W 216 r. rzymskie wojska wkraczają do Arbeli, stolicy królestwa Adiabene, ale później przegrywają bitwę pod Nisibis i są zmuszeni płacić Partom daninę.

W tym okresie burzliwych dziejów i krwawych wojen Asyryjczycy pozostają podzieleni politycznie w krajach podległych Rzymianom i Partom. Znaczenie języka aramejskiego i kultury asyryjskiej na terenach cesarstwa Rzymskiego stopniowo się zmniejsza, ustępując miejsca kulturze grecko-rzymskiej. Proces ten

przyspieszają represje po powstaniach aramejskojęzycznych narodów, m.in. Samarytan i Żydów. Przecistawiając się ekspansji Rzymian w głąb Mezopotamii, Asyryjczycy wspierają zarówno obcych sobie władców Partii, jak i ludność żydowską mieszkającą w asyryjskich królestwach

7.4. Zagadnienia kulturowe i związane z nimi dylematy

W okresie ekspansji Cesarstwa Rzymskiego Asyryjczycy w większości pozostają pod panowaniem Greków i Partów, zachowując autonomię w niektórych regionach. Rzymianie zdobywają regiony asyryjskie na krótki czas, nie budują tutaj nowych miast i nie wnoszą nic do rozwoju cywilizacyjnego. Rzymska kultura ma niewielki wpływ na Asyryjczyków w Mezopotamii.

W Antiochii Syryjskiej, która znalazła się na terenie cesarstwa Rzymskiego, asyryjska tożsamość i język aramejski zachowano przede wszystkim w ramach rozwijającej się wspólnoty Kościoła. Do tej wspólnoty należeli też Grecy i Żydzi, przy czym ci ostatni wywarli znaczący wpływ na kształt chrześcijaństwa tego regionu.

Można zatem sformułować kolejne dylematy, z którymi musieli się zmierzyć Asyryjczycy w okresie ekspansji cesarstwa Rzymskiego:

- Wobec niemożności utworzenia wystarczającej potęgi militarnej, czy stanąć po stronie Rzymian czy Partów?
- Czy pozostawać przy mitologicznych poglądach religijnych, definiujących dawną potęgę Asyrii, czy też wybrać spójny światopogląd judeochrześcijański, bezpośrednio powiązany z interakcją Asyryjczyków i Żydów w przeszłości?
- Czy zadbać o zachowanie swojego języka aramejskiego, czy przejść na coraz szerzej używany grecki?
- Ostateczny problem, wynikający z powyższych dylematów: co w burzliwych czasach przesuwania granic obcych imperiów pozwoli zachować Asyryjczykom własną tożsamość?

W dalszych rozdziałach spróbujemy znaleźć odpowiedzi na następujące pytania:

- W jaki sposób religia niewielkiej prześladowanej sekty judaizmu przyczyniła się do umocnienia tożsamości Asyryjczyków i ich „złotego wieku”?
- Jakie interakcje z narodem żydowskim temu towarzyszyły?
- Jak nowa religia Asyryjczyków wpłynęła na stosunek do nich obcych władz?
- Jakie interakcje międzykulturowe dominowały w krajach, gdzie Asyryjczycy prowadzili misje chrześcijańskie?

Ze względu wygodę przedstawienia zagadnień międzykulturowych, dalsze rozdziały będą dotyczyć trzech okresów: wieki I-IV, wieki V-XII, oraz czas od XIII w. do dziś. Granice między nimi wyznaczają przełomowe dla Asyryjczyków wydarzenia. W V w. był to trwały podział Asyryjczyków na Wschodnich i Zachodnich wraz z wyodrębnieniem osobnych dialektów, pisma i struktur Kościoła, a w XIII w. była to zagłada chrześcijan w Azji, która w dużej mierze zniszczyła dotychczasowy dorobek cywilizacyjny Asyryjczyków. Konsekwencje obu tych wydarzeń są widoczne również dzisiaj.

Literatura

- Abdalla M.: *Kult Mart Szmuni, machabejskiej męczennicy, w tradycjach Kościołów Mezopotamii*. W: Muchowski P., Munnich M., Niesiołowski-Spanó Ł. (red.), *Zachować Tożsamość. Starożytny Izrael w obliczu obcych religii i kultur*. Vocatio. Warszawa 2008, s. 287-307.
- Amin O.S.M.: *The Taylor Prism of King Sennacherib, Nineveh*. In: *World History Encyclopedia*, <https://www.worldhistory.org/image/2469/the-taylor-prism-ofking-sennacherib-nineveh/> (dostęp 21.02.2025)
- Association of Hebrew Catholics*, <https://www.hebrewcatholic.net/> (dostęp 3.04.2025)
- Barclay J.M.G.: *Jews in the Mediterranean Diaspora: From Alexander to Trajan (323 BCE–117 CE)*. T&T Clark. Edinburgh 1998.
- Beggiani S.J.: *Early Syriac Theology*. The Catholic University of America Press. Washington 2014.
- Białas-Zielińska K.: *Tożsamość narodowa a proces zjednoczenia Europy z perspektywy polskich katolickich środowiska prointegracyjnych*. W: Fiktus W., Malewski H., Marszał M. (red.), „Rodzinna Europa”. *Europejska myśl polityczno-prawna u progu XXI wieku*. Wrocław 2015, s. 383-394.
- Donef R.: *Assyrians post-Nineveh: identity, fragmentation, conflict and survival (672 BC – 1920)*. Tatavla Publishing. Sydney 2012.
- Fanti G., Gaeta S.: *Il misterio della Sindone*. RCS Libri. Milano 2013.
- Fanti G., Marinelli E.: *A Probabilistic Model to Quantify the Results of the Research on the Turin Shroud. – Results of a Probabilistic Model Applied to the Research carried out on the Turin Shroud*. III Congresso Internazionale di Studi sulla Sindone, Torino, 5-7 Giugno 1998.
- Flawiusz J.: *Dawne dzieje Izraela*, tłum. Z. Kubiak, J. Radożycki. Oficyna Wydawnicza Rytm. Warszawa 2001.
- Górny G., Rosikoń J.: *Świadkowie tajemnicy*. Rosikon Press. Warszawa 2012.
- Krasowska J.: *Religia jako czynnik wpływający na tożsamość narodową Polaków*. „Studia Sandomierskie” 20/2, 2013, s. 109-123.

- Linder A.: *The legal status of the Jews in the Roman Empire*. In: Katz S. (Ed.), *The Cambridge History of Judaism*. Cambridge University Press. Cambridge 2006, pp. 128-173.
- Muchowski P.: *Hebrajski qumrański jako język mówiony*. UAM. Poznań 2001.
- Pasachoff N.E., Littman R.J.: *A Concise History of the Jewish People*. Rowman & Littlefield Publishers. Lanham 2005.
- Price J.J.: *Jerusalem Under Siege: The Collapse of the Jewish State, 66-70 C.E.* Brill. Leiden 1992.
- Rogers R.N.: *Studies on the radiocarbon sample from the shroud of turin*. „Thermochimica Acta” 425/1–2, 2005, pp. 189-194.
- Rucki M.: *Rola diaspory żydowskiej w powstawaniu aramejskojęzycznych wspólnot chrześcijańskich na Wschodzie*. „Studia żydowskie. Almanach” 7-8, 2017-2018, s. 11-27.
- Russel P.S.: *The Psalms and Psalm 29 Among Syrian Christians*. In: Handy L.K. (Ed.), *Psalm 29 through Time and Tradition*. Routledge. New York – London 2013.
- Schwartz D.R.: *I Maccabees: A New Translation with Introduction and Commentary*. Yale University Press. New Haven – London 2022.
- Sidur szabchej geulim*. “Geulim”. Jeruzalem 1995.
- Taylor R.A.: *The Peshitta of Daniel*. Brill. Leiden – New York 1994.
- Tov E. (Ed.): *The Texts from the Judaean Desert: Indices and an Introduction to the Discoveries in the Judaean Desert Series*. Clarendon Press. Oxford 2002.
- Ziółkowski A.: *Historia Rzymu*. Wydawnictwo PTPN. Poznań 2004.

8. ASYRYJCZYCY W I-IV W.

8.1. Faza legendarna rozwoju chrześcijaństwa wśród Asyryjczyków

Przyjęcie chrześcijaństwa to drugi zwrot w tożsamości kulturowej Asyryjczyków po zmianie języka na aramejski. W samopostrzeganiu Asyryjczyków z historycznej perspektywy granice czasowe od I do XIV w. wyznaczają „drugi złoty wiek” ich cywilizacji (Pound, 2004). Zachowało się bardzo mało źródeł sprzed IV w., więc o rozwoju chrześcijaństwa wśród Asyryjczyków w tym czasie możemy sądzić z legendarnego przekazu. Najpierw jednak należy uwzględnić niezbite fakty, ustalone naukowo.

Najstarsze inskrypcje chrześcijańskie w języku syriackim, używanym przez Asyryjczyków Edessy, znalezione niedaleko Aleppo w dzisiejszej Syrii są datowane na rok 406/407 (Chatonnet & Desreumaux, 2011). Z kolei najstarszy posiadany obecnie rękopis chrześcijański w tym języku to kodeks, zawierający różne dzieła patrystyczne, sporządzony w 411 r. w Edessie (Brown & Oglivie, 2009).

Niezbitym faktem jest też zniszczenie budynku kościelnego w Edessie w 202 r. przez powódź, co świadczy o istnieniu prężnej wspólnoty w tym mieście już w II w. (Siniscalco i in., 2013). Euzebiusz (*Historia Kościelna*, V,23,2) wspomina, że wspólnota z Osroene wystosowała list do synodu w Rzymie ok. 190 r., zabierając głos w sprawie świętowania Wielkanocy. Inskrypcja Abercjusza z II w. wymienia miasta Syrii oraz nazywa Nisibis jako miasto, gdzie już była liczna wspólnota chrześcijańska (Blank, 2023). Faktem historycznym jest istnienie wspólnoty chrześcijańskiej w Babilonie w latach 80. I w. (Stafford, 2006), a asyryjski dokument *Kroniki miasta Arbela* wymieniają z imienia Mar Pekidę, pierwszego biskupa tego miasta w latach 104-114 (*The Cronicle...*, 1985). Edessa, Nisibis, Babilon i Arbela

należą do najważniejszych miast dla kultury i tożsamości Asyryjczyków, jak to opisano w rozdziałach 6.2.2 i 6.3.2.

W świetle tych faktów wiarygodnym elementem przekazów owianych legendami jest łatwość przyjmowania przesłania Ewangelii przez Asyryjczyków. Dodatkowo należy pamiętać, że tradycja ustnego przekazu odgrywa ważną rolę w kształtowaniu etno-historii narodu, jego tożsamości i pamięci zbiorowej (Vansina, 1985). Wymienimy tylko kilka z wielu legend, dotyczących I w.

8.1.1. Legenda o Mędrcach ze Wschodu

Z biblijnego zapisu „...oto Mędrcy ze Wschodu przybyli do Jerozolimy” (Mt 2,1) nie wynika, kim byli ci ludzie, ilu ich było, z jakiego kraju pochodzili, co dokładnie zmusiło ich do przybycia do Judei, ani kiedy odbyło się ich spotkanie z Jezusem i Jego rodziną. Ewangelia podaje jedynie, że byli mędrcami (gr. μάγοι *magoi*), pochodzili ze Wschodu, i przybyli do Betlejem w czasie, kiedy Jezus miał nie więcej niż dwa lata (por. Mt 2,16). Asyryjska legenda dopowiada, iż owi „Mędrcy”, syr. ܡܓܘܝܐ *mgusze*, pochodzili z rdzennych asyryjskich terenów Mezopotamii. W drogę wyruszyło ich 12, lecz gdy po drodze zatrzymali się w miejscowości Hah (dziś wioska w Turcji, zamieszkała przez Asyryjczyków), 9 z nich zdecydowało pozostać, a trójka udała się w dalszą podróż. W drodze powrotnej, prowadzącej przez miasto ܐܕܝܨܐ *Urhoj* (Edessa, dziś Şanlıurfa w Turcji), tę trójkę Mędrców przyjął król tego miasta, Abgar V Ukama, który w ten sposób dowiedział się o cudownym narodzeniu (Abdalla, 1986).

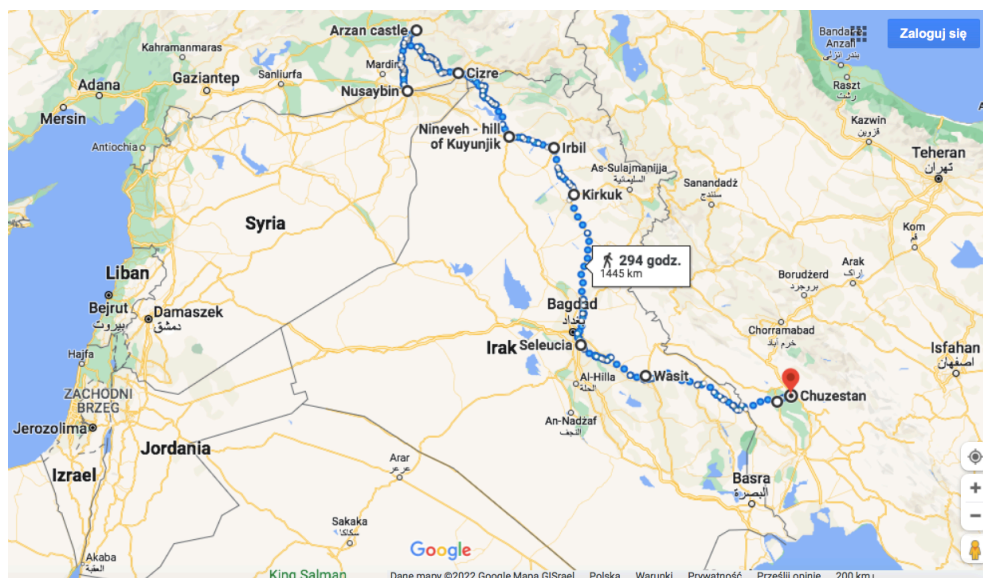
8.1.2. Legenda o królu Abgarze

Z rodziną władców Edessy związana jest kolejna legenda, dotycząca cudownego uzdrowienia króla Abgara. Król ten miał listownie zaprosić do siebie Jezusa Chrystusa, lecz ten wysłał do niego odpowiedź, a potem skierował do Edessy jednego ze swoich uczniów, znanego jako Addaj z Edessy lub Mor Addaj (tj. św. Tadeusz). Wydarzenia te wraz z korespondencją są opisane w syriackiej pracy *Nauczanie Addaja Apostoła* z IV w. (Phillips, 1876). Opracowanie to, według autora ułożone na podstawie danych z archiwum miasta Edessa, zawiera wiele anachronizmów, ale również pewne wątki historyczne, związane z początkami chrześcijaństwa w królestwie Osroene (Ramelli, 2011). Tak czy inaczej, dynastia Abgaridów, która rządziła w Edessie między 133 r. przed Chr. a ok. 250 r. n.e., odegrała bardzo ważną rolę w rozwoju chrześcijaństwa na terenach dzisiejszej Turcji, Syrii i Iraku. Dzięki przekazowi Euzebeusza z Cezarei, który twierdził, że widział oryginalny list króla Abgara przechowywany w archiwach syryjskich (*Historia kościelna* I,13), legenda ta znana była również w Europie.

8.1.3. Legenda o Mar Marim

Jeśli *Nauczanie Addaja Apostoła* miało duże znaczenie dla rozwoju chrześcijaństwa syryjskiego, Kościół Asyryjczyków zamieszkałych na terenach Mezopotamii i Persji wielką wagę przywiązywał do tradycji, dotyczącej niejakiego człowieka o imieniu Mari. O działalności Mar Mariego (św. Mariego) opowiada księga z V w. *Żywot św. Mariego* (Harrak, 2005). Podróże misyjne św. Mariego ulokowano na obszarze pomiędzy miejscem działalności Addaja (Edessa i południowa Mezopotamia) a św. Tomasza Apostoła (wschodnia Persja i Indie).

Według legendy Addaj zmarł pozostawiając dobrze zorganizowany Kościół w Edessie i wiele nawróconych w Mezopotamii. Mari natomiast jako jego następca założył Kościół w miastach Nisibis i Arzun. Kolejne miasta, do których zawędrował ten święty, to Bet Zabdaj (w pobliżu Cizre w dzisiejszej Turcji) i Arbela (Irbil w dzisiejszym Iraku). Podjął też działalność misyjną w regionach Asyrii (Niniwa) i Bet Garmai (Kirkuk). Z Niniwy Mar Mari wysłał dwóch uczniów, Tomisa i Dasana, do kolejnych krajów, a sam udał się do Seleucji, odwiedzając kolejne miasta: Dôrqônî i Kûkê, a następnie Kaszkar (w pobliżu Wasit w dzisiejszym Iraku). Dalej apostoł udał się w głąb Persji, krocząc przez regiony Suzy i Chuzestanu (Mesene, Bêt Hûzayê). Jak głosi legenda, na tych obszarach Mar Mari spotykał już wspólnoty wierzących w Chrystusa, którzy już wcześniej przyjęli chrześcijaństwo. Trasa św. Mariego o długości ok. 1500 km, obejmująca ważne dla Asyryjczyków miasta i regiony, jest pokazana na ryc. 8.1.

Ryc. 8.1. Podróż Mar Mariego wg tradycji Asyryjskiego Kościoła Wschodu

Znaczenia tej tradycji nie da się przecenić, gdyż główną modlitwą eucharystyczną używaną do dziś w Asyryjskim Kościele Wschodu jest liturgia przypisywana temu apostołowi *Anafora Addaja i Mariego* (Potoczny, 2016).

8.1.4. Legenda o św. Tekli

Na Zachodzie uznaje się za legendarną postać św. Tekli. Według tradycji miała ona usłyszeć Ewangelię i nawrócić się słuchając przemówień św. Pawła w Ikonium (Dz 14,1). Jej nawrócenie spotkało się z dezaprobatą i prześladowaniem, co zmusiło ją do ucieczki. Według legendy, niedaleko Damaszku skały się rozstały ratując ją przed pościgiem. W tym miejscu od co najmniej IV w. jest klasztor pod wezwaniem św. Tekli (Parzyszek, 2012). Zabudowania klasztorne są uwidocznione na zdjęciu z 2005 r. na ryc. 8.2; klasztor znacznie ucierpiał w wyniku brutalnych działań Państwa Islamskiego w 2013 r. (Malula..., 2025).

Ryc. 8.2. Widok na klasztor św. Tekli w 2005 r. (By HeretiQ – Own work, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=276318>)

Miejscowość Ma'alula (syr. ܡܥܠܘܠܐ, arab. معلولا) w dzisiejszej Syrii, gdzie znajduje się klasztor św. Tekli, jest do dziś ostoją syriacko-aramejskiej tożsamości. Jest jednym z nielicznych miejsc, gdzie dominującym obecnie językiem mówionym jest dialekt zachodni neoaramejskiego najbardziej zbliżony do tego, jakim posługiwano się w I w. W pewnym sensie podobne doświadczenie mają Polacy, dla których w XVIII-XIX w. przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego stanowiła główny czynnik określający świadomość narodową i przynależność grupową wobec obcości językowej i wyznaniowej państw zaborczych (Deszczyńska, 2021).

Innym przykładem zachowania tożsamości przez Asyryjczyków w obcym środowisku jest migracja ok. 400 osób (72 rodziny) z Edessy, którzy udali się na Malabar w Indiach w 345 r. (Potoczny, 2014). Zauważmy, że to miało miejsce zaledwie 20 lat po Soborze Nicejskim, na którym oficjalnie powiązano Indie z Patriarchatem Antiochii. Potomkowie tej grupy osadników zachowali odrębność, unikając małżeństw z tubylcami, dzięki czemu nie ulegli asymilacji i również dzisiaj zachowują tożsamość etniczną

8.2. Rozwój wspólnot asyryjskich w II-III w.

Wraz z rozwojem chrześcijaństwa następowało umocnienie samoświadomości Asyryjczyków, a działalność misyjna tworzyła nowy typ interakcji międzykulturowych również w miejscach ich zwartej zamieszkania. Pamięamy bowiem, że w wyniku burzliwych dziejów żadne miasto ani tym bardziej państwo nie pozostawało jednolitym kulturowo czy językowo. Na ryc. 8.3 pokazano miejscowości, w których już w pierwszej połowie III w. funkcjonowały asyryjskie wspólnoty chrześcijańskie z biskupami na czele.

W asyryjskim mieście Arbela ܐܪܒܝܠ (arab. أربيل Arbil/Irbil w dzisiejszym Iraku) już w 104 roku urzędował biskup. W mieście Bet Zabdai ܒܝܬ ܙܒܕܝ (Azach w dzisiejszej Turcji) w regionie Tur Abdin już w 120 roku istniało biskupstwo asyryjskie. Co więcej, najprawdopodobniej papież Anicet (155–166), biskup Rzymu, był Asyryjczykiem rodem z miasta Emesa (Homs w dzisiejszej Syrii, arab. حمص Hims), będącego wówczas pod rządami imperium Rzymskiego (Danielou & Marrou, 1984).

W pierwszej połowie III w. na wschodzie pracowało ponad 20 biskupów, od Bet Zabdai aż do terenów dzisiejszego Kataru: Karka de-Bet Slok (Kirkuk), Kaszkar (obecnie nie istnieje), Bet Lapat (pers. Dżundiszapur, obecnie nie istnieje), Hormizd-Ardaszir (Ahwaz w dzisiejszym Iranie), Perat Maiszan (obecnie Basra البصرة w Iraku), Hanita, Herbat-Gallal, Arzun, Bet Nikator (znany też jako Nikatoropolis), Bet Szarkard, Bet Meskane, Hulwan, Bet Katraje (region w przybliżeniu należący do dzisiejszego państwa Katar na Półwyspie Arabskim), Bet Hazzaje, Bet Dailomaje oraz Szigar (region pomiędzy dzisiejszym Mosulem w Iraku a miastem Nusaybin/Nisibis w Turcji) (*The Cronicle...*, 1985).

Ryc. 8.3. Miasta ze znaczącymi chrześcijańskimi wspólnotami asyryjskimi w III w.

Również w okolicach miasta Dżubail (arab. **الجُبَيْل**) w Arabii Saudyjskiej znaleziono pozostałości kościoła należącego do Asyryjczyków (Langfeldt, 1994). Nawet dzisiaj, po wielowiekowym procesie arabizacji Bliskiego Wschodu, te obszary należą do pięciu krajów o bardzo zróżnicowanej kulturze i językach.

8.3. Wydarzenia przełomowe dla Asyryjczyków w IV w.

8.3.1. Tworzenie Kościoła Powszechnego

Jak się zdaje, Asyryjczycy bardziej angażowali się w szerzenie i umocnienie ponadnarodowego Kościoła niż w sprawy polityki i niepodległości państw. W Kościele Powszechnym panowała jedność, a wszelkie nauczanie zniekształcające przesłanie Ewangelii było zwalczane jednomyślnie. Znaczącym jest fakt, że postanowienia Soboru Nicejskiego (lipiec 325 r.) przyjęły wszystkie wspólnoty Kościoła, reprezentowane przez ponad 300 biskupów z terenów dzisiejszej Hiszpanii, Francji, Włoch, Węgier, Tunezji, Libii, Egiptu, Izraela, Turcji, Syrii, Iraku i Iranu (Edwards, 2006). Postanowienia soboru wywarły znaczący, długotrwały

wpływ na rozwój religii, kultury i nauki w Europie i Azji, a także na dalsze wydarzenia polityczne i są uważane są za jeden z fundamentów obecnej cywilizacji europejskiej (Baron & Pietras 2002).

O wpływie Asyryjczyków i ich języka na Kościół Powszechny świadczy nie tylko fakt udziału w Soborze Nicejskim Eustacjusza, patriarchy Antiochii Syryjskiej, i jego autorytet. Wiosną 325 r. w Antiochii odbył się synod, poświęcony jedności Kościoła i przygotowaniom sformułowania wspólnego wyznania wiary (łac. *credo*), którego dokumenty zachowały się w języku syriackim i greckim i zostały wydane wraz z tłumaczeniem na język polski (Baron & Pietras 2006-2011). W kontekście interesujących nas interakcji międzykulturowych warto zwrócić uwagę na to, że nazywając Kościół „powszechnym” (syr. ܕܠܟܠܝܕܢܝܕܢܝܐ *idto katuliki*) Asyryjczycy zapożyczyli z greki słowo καθολική *katolike* używane też w polszczyźnie jako „katolicki”. Dokument wyraża troskę o jedność i zgodę we wspólnotach znajdujących się na terenie dzisiejszego Izraela, Arabii Saudyjskiej, Kataru, Omanu, Libanu, Syrii i Turcji. Pamiętając, że chrześcijanie w cesarstwie Rzymskim byli prześladowani, oraz że działalność misyjna nie przynosiła Asyryjczykom żadnych korzyści politycznych, możemy przyjąć, że priorytetem dla nich stała się zgoda i wzajemny szacunek przedstawicieli różnych narodów w ramach wspólnoty Kościoła.

Najprawdopodobniej misje te nie miały charakteru asyryzacji czy arameizacji innych narodów. Można o tym wnioskować na podstawie zgromadzonych danych o przedislamskim rozwoju chrześcijaństwa wśród Arabów. Wymienia się dwa królestwa arabskie, gassanidzkie i lachmickie, których królowie byli chrześcijanami, a także liczne klany i plemiona (Kościelniak, 2003). Jeśli w aramejsko-arabskich królestwach Petry czy Palmiry dominowała kultura aramejska, choć rządzą tam arabscy władcy, to np. w chrześcijańskim mieście al-Hira arabski był językiem używanym na co dzień w mowie i piśmie. Jak stwierdza Kościelniak (2003), „wszystko wskazuje na to, że klasyczny alfabet arabski zainspirowali po raz pierwszy misjonarze chrześcijańscy, podobnie jak wiele innych alfabetów wschodnich”. Za pomocą alfabetu syriackiego lub utworzonego na jego podstawie alfabetu arabskiego spisywano też księgi liturgiczne i tłumaczenia fragmentów Biblii na arabski.

Za przykład może posłużyć również fakt, że tradycje zarówno asyryjskiego, jak i gruzińskiego Kościołów przyjmują, iż Gruzja (ówczesny region Kartlia oraz królestwo Iberia) przyjęła chrześcijaństwo jako państwo w 319 r. Miała do tego się przyczynić niejaka Nina (ok. 296–338) z Kapadocji (Malan, 2015). Była to greckojęzyczna obywatelka Rzymu, Asyryjka, po gruzińsku nazywana ნინო *cminda Nino* ‘święta Nino’. Chrystianizacja Gruzji nie nosiła cech podporządkowania kulturowego. Pomimo formalnego podporządkowania patriarchatowi Antiochii, rozwój Kościoła w Gruzji przyczynił się do rozkwitu własnej kultury narodowej, sztuki i piśmiennictwa. Opracowano alfabet gruzińsko-

ormiański, pojawiła się gruzińska literatura, otwarto wiele szkół, a pod koniec V wieku przetłumaczono na język gruziński Biblię i niektóre księgi liturgiczne. Natomiast w VIII w. patriarcha antiocheński wraz z synodem nadał gruzińskiemu Kościołowi uprawnienia do samodzielnego wyświęcania zwierzchnika z całkowitym zachowaniem kanonów (Sawicki, 2018).

Są zatem wszelkie podstawy do wnioskowania, że misjonarze z asyryjskich kręgów kulturowych szanowali inne kultury i dbali o zachowanie i rozwój tożsamości przez nowych adeptów chrześcijaństwa. Misje były skierowane zarówno do władców, jak i mas prostego ludu, lecz brakuje oznak dążenia Asyryjczyków do przejmowania władzy lub tworzenia nowych jednostek politycznych w celu asyryzacji jakichś regionów.

8.3.2. Prześladowania z powodu wiary

W pierwszych wiekach naszej ery wciąż trwała wojna między Rzymianami a Partami. Na początek III w. datuje się powstanie nowego perskiego państwa Sasanidów, nazywanego w Iranie *Eranszahr* ‘imperium Irańskie’. Ardaszir, pierwszy król nowej dynastii, został koronowany w 224 r. w Ktezyfonie i przyjął tytuł Szahenszah, tj. „Król królów”. Na monecie z jego wizerunkiem (ryc. 8.4 po lewej) umieszczono napis w języku pahlawi, uważanym za etap przejściowy między staroperskim a współczesnym perskim. Pismo pahlawi było zbudowane na bazie aramejskiego z licznymi zapożyczeniami z tego języka, zapisywanych w postaci tzw. *heterogramów*, podobnych do tych, jakimi Asyryjczycy dawniej zapisywali w języku akadyjskim zapożyczenia z sumeryjskiego (Geiger & Kuhn, 1895–1901).

Ryc. 8.4. Po lewej: moneta z wizerunkiem króla Ardaszira I (180–242); po prawej: wyobrażenie Ahuramazdy (© public domain)

Jak wspomniano w rozdz. 2.2, tytuł „król królów” obrał wcześniej asyryjski władca Tukulti-Ninurta (ok. 1233–1197). Jednak w przypadku Ardaszira najwyraźniej następuje odejście od wcześniejszych tradycji nawiązywania do ciągłości monarchicznej i religijnej Mezopotamii. Tekst na monecie (ryc. 8.4) oznacza: „Czcziciel [bożka] Mazdy, Pan Ardaszir, król królów Iranu, pochodzący od bogów”. Jak wiadomo, czczicielem Mazdy był już perski król Dariusz I (522–486 przed Chr.), lecz wówczas władze stawiały na odnowienie dawnych wierzeń lokalnych w celu pozyskania sympatii podbitych narodów. Tymczasem w nowym imperium budowanym przez Sasanidów zoroastrianizm i jego główne bóstwo Mazda (Ahuramazda) miały zająć wiodącą pozycję, ostatecznie doprowadzając do krwawych prześladowań religijnych. Łatwo zresztą zauważyć uderzające podobieństwo wyobrażenia perskiego bożka Ahuramazdy (ryc. 8.4 po prawej) do wyobrażeń asyryjskiego Aszura (rozdz. 1.1, ryc. 1.1)

Warto w tym miejscu przypomnieć, że na terenie cesarstwa Rzymskiego regularnie wybuchały prześladowania chrześcijan:

- za Marka Aureliusza (161-180),
- za Septymiusza Sewera (193-211),
- za Maksymina Traka (235-238),
- za Decjusza (249-251),
- oraz za Dioklecjana (284-305).

Dopiero po edyktie mediolańskim 313 r. chrześcijaństwo na terytorium podległym Rzymowi doznało swobody wyznania (Ławreszuk, 2014). Dokładnie odwrotnie sytuacja złożyła się na Wschodzie, gdzie konflikty władz z chrześcijanami miały sporadyczny i lokalny charakter. Dopiero początki panowania perskich Sasanidów zaznaczyły się serią zorganizowanych prześladowań wyznawców Chrystusa. W szczególności król Szapur II (309-379), zaczynając od 339 r. aż do swojej śmierci masowo prześladował chrześcijan. Prześladowania były związane z umocnieniem pozycji kapłanów Ahuramazdy oraz uczynieniem zoroastryzmu religią panującą. Jako pretekst prześladowań podaje się oskarżenie biskupa Symeona o szpiegostwo na rzecz Rzymian, z którymi Persowie toczyli w tym czasie wojny (Teister & Uciecha, 2012). Pod tym względem niewiele się zmieniło, gdyż w kwietniu 2025 r. na Białorusi został fałszywie oskarżony o „szpiegostwo na rzecz Polski i Watykanu” ks. Henryk Okołotowicz i na tej podstawie skazany na 11 lat więzienia (*Katolicki...*, 2025). W Polsce zapadały podobne kłamliwe wyroki na księży w latach 1951-1953 (Dębiński, 2012), a w ZSRR była to powszechna praktyka w zwalczaniu chrześcijaństwa (Pospelovsky, 1988).

Syryjskie kroniki informują o męczeńskiej śmierci biskupa perskiego miasta Suza o imieniu Mar Miles (ܡܪ ܡܝܠܝܣ) w 340 lub 341 r. Patriarcha Kościoła asyryjskiego Mar Szymun Barsabba (ܡܪ ܫܝܡܘܢ ܒܪܫܒܒܐ) został stracony w Wielki piątek 345 r.

po tym, jak odmówił przyjęcia zoroastrianizmu. Biskup Barba'szmin (ܒܪܒܐ ܫܡܝܢ), konsekrowany na metropolitę Seleucji w 343 r., został zamordowany w 346 r. wraz z szesnastoma księżmi. Prześladowania wybuchły w Adiabene, Bet Garmai, Chuzistanie i wielu innych prowincjach, gdzie mieszkali Asyryjczycy. W Seleucji wręcz zorganizowano polowania na chrześcijan. Przywództwo w pogromach objęli kapłani Ahuramazdy, szczególnie zajmujący niższe pozycje w hierarchii. Zakonnikom proponowano wybór między wyjściem za mąż za zoroastrianina a śmiercią, dla mnichów jedyną możliwość uniknięcia śmierci stanowiło oddanie boskiej czci królowi oraz Słońcu. Pojmanych chrześcijan trzymano w więzieniach miesiącami, a nawet latami, a tych, którzy mimo to pozostawali przy swojej wierze, torturowano i okrutnie mordowano. Jak się zdaje, najgorzej sytuacja wyglądała w północnych częściach imperium Perskiego, szczególnie w Adiabene, gdzie pełno było kościołów i klasztorów, choć prześladowania dotknęły chrześcijan we wszystkich regionach, podległych Szapuruowi II (Neusner, 1969).

W swojej pracy *Historia kościelna* (II, 14) Sozomen (ok. 400–450) zaznacza, że liczba pomordowanych Persów, Asyryjczyków i mieszkańców Edessy była ogromna, nie do policzenia (Walford, 2018). Mimo to, jak przyznawały również władze perskie, mało kto zrzekał się swojej wiary, a liczba chrześcijan wzrastała. Asyryjczycy nie wchodzili w konfrontację z władzą, nie próbowali się zorganizować i wszcząć powstanie, nie dbali o interes narodowy – byli prześladowani za wyznawaną wiarę razem z przedstawicielami innych grup etnicznych. Dopiero za panowania Jezdegerda I (399–420), kolejnego władcy z dynastii Sasanidów, Kościół w imperium Perskim zaznał pokoju. Warto odnotować, że w związku z zatrzymaniem antychrześcijańskiej przemocy kapłani Ahuramazdy nadali temu królowi przydomek „Grzesznik” (*Yazdegerd*, 2025).

8.4. Interakcje międzykulturowe Asyryjczyków w II-IV w.

8.4.1. Wymuszone migracje

Ze względu na burzliwe wydarzenia polityczne i wspomniane prześladowania były to trudne czasy dla Asyryjczyków mieszkających w regionach podzielonych między mocarstwami. Wystarczy wspomnieć, że miasto Nisibisz z dużą, prężnie rozwijającą się wspólnotą chrześcijańską, było trzykrotnie oblegane przez Szapura II (w 337, 346 i 350 r.) i ostatecznie przeszło pod kontrolę Persów. Ludność chrześcijańska ewakuowała się do innych miast asyryjskich, przeważnie do Edessy i Amidu (ܐܡܝܕ, dzisiejszy Diyarbakir w Turcji). Wśród uchodźców znalazł się Efrek Syryjski (ok. 306–373), czczony jako święty również w Kościele rzymskokatolickim. Jest znany jako wybitny poeta chrześcijański i wykładowca egzegezy biblijnej w tzw.

„szkole Persów” w Edessie, gdzie znalazło schronienie wielu uczonych ze słynnej wówczas uczelni w Nisibis, zarządzanej przez św. Jakuba (†338). Relikwie tego świętego przeniesiono do miasta Amid, gdzie powstała nowa dzielnica nazwana Nisibis, dla której poszerzono obwarowany murem obszar miasta (Drijvers, 2022).

W 359 w wyniku wojny z Armenią Persowie zdobyli również miasto Amid. W 363 r. Szapur II pokonał cesarza Rzymu Juliana w bitwie pod Seleucją – Armenia i Gruzja przeszły pod władzę Persów, wraz z Nisibis. Szapur II podjął nieudaną próbę narzucenia zoroastrianizmu Armenii, która już od 301 r. była chrześcijańska, budując świątynie i masowo deportując chrześcijan w głąb Persji. *Encyklopedia Iranica* podaje, że wywożono mieszkańców ormiańskich miast Artaśat, Wałarśapat, Eruandaśat, Zarehawan, Zariśat, Van oraz Nakčwan, wśród których byli również wyznawcy judaizmu (Daryaei, 2018). Już wcześniej, podczas wojen z państwami arabskimi na początku swoich rządów, Szapur II przesiedlił przymusowo do Persji kilka plemion arabskich.

Jego poprzednicy również masowo przemieszczali przedstawicieli różnych narodów do różnych regionów imperium Perskiego. Szapur I (240–270) po zwycięstwie nad wojskami rzymskimi i przejęciu zajmowanych przez Rzymian regionów (Syria, Cylicja, Kapadocja) deportował tamtejszą ludność do Iranu, w tym do prowincji Chuzestan i Asoristan. Rzymscy zesłańcy zostali osiedleni m.in. w odbudowanym przez niego mieście Dżundiszapur, które Asyryjczycy nazywali Bet Lapat, a które odegrało kluczową rolę w dalszym rozwoju chrześcijaństwa asyryjskiego (Kalmin, 2006). Właśnie tutaj w III w. powstała słynna asyryjska akademia teologiczna i medyczna, dzięki której w następnych stuleciach świat arabski mógł zapoznać się z grecką medycyną i która dała impuls rozwojowi kolejnych szkół medycznych w późniejszym kalifacie arabskim (Reinink, 2003). Jak na ironię, masowe deportacje przyczyniały się do rozwoju i szerzenia chrześcijaństwa, które miało być zwalczane przez Szapura II m.in. metodą przesiedleń.

Możemy odnotować, że polityka masowych deportacji, niegdyś zastosowana przez władców asyryjskich (zob. rozdz. 2.2 i 3.2.2), została przejęta przez perskich Sasanidów i obróciła się przeciwko Asyryjczykom. Z jednej strony, wywożono ich z Syrii i Mezopotamii w głąb Persji, z drugiej zaś byli zmuszeni ewakuować się ze zdobytych przez Persów miast w głąb Armenii i Anatolii. Ponadto do miejsc zwartego zamieszkania Asyryjczyków przesiedlano przedstawicieli kolejnych grup etnicznych. W kontekście tych wymuszonych w III-IV w. interakcji międzykulturowych zauważa się dążenie Asyryjczyków do budowania wspólnot ponadnarodowych w ramach rozwijającego się, choć prześladowanego chrześcijaństwa.

8.4.2. Wpływ żydowskiej nauki i metodologii

Wzajemny wpływ Żydów i Asyryjczyków jest nie do przecenienia. Jak się okazało, ten wpływ nie ograniczył się jedynie przyjęciem przez tych ostatnich wiary

w żydowskiego Mesjasza, zbawcy ludzkości. W takich miastach jak Nisibis, Arbela (Erbil) czy Karka d-Bet Slok chrześcijanie często żyli obok znacznie większych wspólnot żydowskich. Żydzi i chrześcijanie asyryjscy posługiwali się tym samym językiem (zblizonymi dialektami aramejskiego) oraz tym samym świętym tekstem w bardzo zbliżonych wersjach tłumaczeń aramejskich. W omawianym okresie powstało tłumaczenie Biblii na syriacki dialekt aramejskiego, znane jako Peszitta (ܡܫܝܬܬܐ dosł. ‘prosta, nieskomplikowana’). Przyjmuje się, że ok. II w. Żydzi z Edessy wyznający wiarę w Chrystusa przełożyli na syriacki księgi Starego Testamentu, a przed V w. dokończono tłumaczenia Nowego Testamentu.

Wiele elementów liturgii synagoidalnej weszło do nabożeństw chrześcijańskich. Nie ma w tym nic dziwnego, skoro centralna dla wiary chrześcijańskiej msza nawiązuje do żydowskiej liturgii paschalnej i jej rytuałów (Rucki, 2018). O tym, że wyznawcy Chrystusa masowo uczestniczyli w żydowskich nabożeństwach w szabaty i święta, świadczą rozmaite dokumenty starożytne dotyczące różnych miejsc (Rucki, 2017-2018):

- w Cezarei (Orygenes, lata 234-250),
- w Antiochii (Jan Chryzostom, ok. 350-407),
- w Rzymie w odniesieniu do świeckich i nawet biskupów (*Konstytucje Apostolskie* XLVII, 375-380),
- a także w Hiszpanii na początku IV w.

Ponadto chrześcijanie Asyryjczycy opiekowali się grobowcami żydowskimi:

- w Antiochii grobowcem męczenników machabejskich,
- w Suzie grobowcem proroka Daniela,
- w Niniwie grobowcem proroka Jonasza, zniszczonym przez Państwo Islamskie w 2014 r. (Tawfeeq, 2014),
- w Alkosz (45 km od Mosulu w dzisiejszym Iraku) grobowcem proroka Nahuma.

Badger (1852) podaje, że w XIX w. grobowiec Nahuma formalnie należał do Żydów, ale opiekowali się nim chrześcijanie, gdyż Żydów w Alkosz już nie było.

Co więcej, ośrodki nauki rabinicznej i chrześcijańskiej powstawały w tych samych miastach, ale również obowiązujące w nich zasady były podobne. Zauważono też wiele podobieństw w strukturach i terminologii babilońskich szkół rabinicznych i np. chrześcijańskiej akademii w Nisibis (Kalmin, 2006).

W tradycji judaizmu przyjmuje się, że przed rokiem 220 spisano Misznę, czyli zasadniczą treść tego, co przed zburzeniem świątyni Jerozolimskiej było przekazywane jako „tradycja ustna”. Rozpoczęte prace nad Miszną wiązały się z powstaniem ośrodków nauki żydowskiej w Galilei, ale też m.in. w Edessie, Nisibis, Seleucji i innych miastach, gdzie mieszkali Asyryjczycy. Jednak rabini szybko się zorientowali, że spisane teksty wymagają objaśnień i aktualizacji w zmieniającym się świecie, więc podjęto prace nad uzupełnieniem Miszny, nazwanym po aramejsku

Gemara (גמרא). Aramejski wyraz ܡܥܡܪ *gmar* oznacza ‘doprowadzenie do pełni, doskonałości’, a Miszna połączona z Gemarą stanowi Talmud.

Prace nad Gemarą ukończono w Palestynie pod koniec IV w., dominuje w niej palestyński dialekt aramejskiego. W Mezopotamii natomiast prace trwały dłużej i Gemarę ukończono ok. r. 500, wykorzystując dialekt wschodni języka aramejskiego. W obu wersjach, nazwanych odpowiednio Talmudem Jerozolimskim i Talmudem Babilońskim, można znaleźć liczne wzmianki o Asyryjczykach i ich syriackim dialekcie języka aramejskiego.

To wszystko nie mogło nie wpłynąć na podejście Asyryjczyków do religii, liturgii i literatury sakralnej. Najdobitniejszym przykładem tego wpływu jest św. Efrema Syryjski, zmuszony do ucieczki z Nisibis, gdzie studiował, do Edessy, gdzie później był wykładowcą w akademii chrześcijańskiej. I choć jego nauczanie nosi charakter antyjudaizmu „symbolicznego” a nawet „teologicznego”, powszechnie przyjmuje się, że św. Efrema wykorzystuje podejście rabiniczne nazywane מדרש *midrasz*, co odzwierciedla też nazwa gatunku literackiego ܡܕܪܫܐ *madrasza* ‘piesn pouczająca’, do jakiego należy jego twórczość. Niektórzy badacze dopatrują się w sposobie omawiania tekstów Starego Testamentu przez św. Efrema cech *haggadycznych*, zgodnie z metodologią rabiniczną (od hebr. חגגדה *haggada* ‘opowiadanie’).

8.4.3. Początki monastycyzmu i edukacji syriackiej

Ze względu na to, że w kolejnych wiekach klasztory asyryjskie odegrały istotną rolę w rozwoju nauki, piśmiennictwa, edukacji, a tym samym w zachowaniu i rozwoju tożsamości Asyryjczyków, warto w tym miejscu poświęcić nieco uwagi początkom monastycyzmu. Pochodzenie ruchu monastycznego jest owiane legendami, a niektórzy uważają, że jest powiązane z zasadami funkcjonowania żydowskiej wspólnoty ascetycznej z Qumran (Knox, 2018). Najważniejszymi cechami charakterystycznymi dla tej wspólnoty było ścisłe przestrzeganie nakazów religijnych, przepisywanie ksiąg religijnych oraz ich egzegeza, co obserwujemy też w monastycyzmie chrześcijańskim.

Teodoret z Cyru w swojej *Historii religijnej* (ok. 444 r.) wspominał o tysiącach wspólnot monastycznych na Wschodzie, szczególnie w Syrii, co wskazuje na ich powstanie już w IV w. Wygląda na to, że pierwsze oznaki ruchu ascetów pojawiły się w okolicy Nisibis. Później dopiero wzorce monastycyzmu zostały przeniesione z Mezopotamii do Egiptu i Grecji (Abdalla & Rucki, 2016). Kiedy zatem w połowie IV w. do regionu Tur Abdin, zamieszkałego przez Asyryjczyków, przybył z Egiptu św. Eugeniusz Wielki, raczej wzmocnił on już istniejący syryjski ruch ascetyczny. Niewątpliwie zdobył wielu zwolenników, którzy następnie odegrali ważną rolę w szerzeniu chrześcijaństwa i rozwoju piśmiennictwa syriackiego, a tym samym w umocnieniu tożsamości chrześcijańskiej Asyryjczyków.

Między innymi uczniowie św. Eugeniusza, Mor Szmuel i Mor Szymon Kartminojo, wzniesli w 397 r. wielki klasztor nieopodal miasta Mardin. Nazwany później Dajro d-Mor Gabriel (klasztor św. Gabriela), jest dziś jednym z najstarszych na świecie wciąż czynnym klasztorom. W 446 r. w jego kryptach było już pochowanych 483 mnichów. Klasztor wydał 12 świętych, 13 patriarchów, jednego *mafiriona* (odpowiednik kardynała w Kościele rzymskokatolickim) i siedemdziesięciu dziewięciu biskupów (Abdalla & Rucki, 2016). Obecnie, na początku XXI w., klasztor Mor Gabriel jest nękany przez okolicznych Kurdów, którzy żądają m.in. „zwrotu” ziemi, utrzymując, że klasztor zbudowano nielegalnie na muzułmańskiej ziemi, choć islam powstał dopiero w VI w. (BarAbraham, 2008). Kolejny dylemat międzykulturowy, tym razem w świetle prawa muzułmańskiego, którego zasady w odniesieniu do niemuzułmanów przedstawimy w rozdz. 9.

Pod koniec IV w. powstał też asyryjski klasztor św. Antoniego Kozhaja w dolinie Kadisza (Liban). Jednym z pierwszych klasztorów na terenie Syrii był al-Hit w Hauranie, o którego istnieniu świadczy jedynie inskrypcja z 354 r. Niedaleko Mosulu znajduje się też wciąż czynny klasztor Mar Michael z IV w., niegdyś należący do Kościoła Wschodu, obecnie przejęty przez Kościół Chaldejski (unicki).

Z dokumentów wynika, że pod koniec IV w. działały też następujące klasztory asyryjskie (Abdalla & Rucki, 2016)

- Mor Ahrun (góra niedaleko Meliteny),
- Madenhoje (góra niedaleko Edessy),
- Mor Augen (góra Izla niedaleko Nisibis),
- Mor Johannon-Urtojo (okolice Dyarbakiru),
- Mor Eusebona (w regionie Antiochii),
- Mor Mattai (góra Alfaf niedaleko Mosulu).

Każdy klasztor (ܕܝܪܐ *dajro* lub ܐܡܪܐ *umro*) był samowystarczalny i miał swój własny, niepowtarzalny charakter. Różniły się one położeniem, architekturą, organizacją, w każdym była bogata biblioteka oraz duża liczba cel, w których mieszkali mnisi, a także pokojami gościnnymi. Teren klasztoru był często otoczony murem, w centrum był kościół lub nawet kilka kościołów i kaplic, zazwyczaj był też własny system ujęcia wody. Kiedy z powodu zwiększenia liczby mnichów cele nie mogły pomieścić wszystkich, nowicjusze urządzali cele w skałach poza murami.

Na przestrzeni kolejnego tysiąclecia klasztory były kuźnią nauki i wiedzy, *alma mater* chrześcijańskiej inteligencji. Klasztory tworzone i rozwijane przez Asyryjczyków przyczyniły się do rozwoju rodzimego piśmiennictwa syriackiego, ale też greckiego i później arabskiego oraz do upowszechnienia wiedzy naukowej, która stała się łatwo dostępna. Uważano bowiem, że do nauki i wiedzy ma prawo każdy (Abdalla & Rucki, 2016).

Stopniowo, czasami równoległe do ośrodków klasztornych, powstawały też osobne ośrodki nauki, których organizację można uznać za początki dzisiejszych

uniwersytetów. O bogatych, twórczych i owocnych interakcjach międzykulturowych świadczy fakt, że wieloetniczna kadra naukowa w chrześcijańskich uczelniach asyryjskich składała się z Greków, Asyryjczyków, Koptów (Egipcjan), Mandejczyków (Sabejczyków), Żydów, do których później dołączyli także schrystianizowani Arabowie.

8.4.4. Wpływy liturgiczne

Patriarcha Antiocheńskiego Kościoła Syriacko-Ortodoksyjnego Mor Ignatius Aphrem I Barsaum (2012), wymieniając 79 rytów liturgicznych wciąż wykorzystywanych w jego Kościele, stwierdził: „Żaden inny Kościół nie posiada tak wielkiej liczby anafor (modlitw eucharystycznych) jak syryjski”. Wprawdzie kilkanaście anafor przypisuje się apostołom i patriarchom z I-II w., brak dokumentów potwierdzających przebieg liturgii w tamtych czasach. Paprocki (1988) jedynie stwierdza, że dążenie do unifikacji spowodowało, że „najpóźniej w III wieku w powszechnym użyciu był jeden model Liturgii eucharystycznej, który bądź wypierał, bądź też modyfikował tradycje lokalne”. Schemat ówczesnej anafory został wypracowany najprawdopodobniej w Syrii i Małej Azji w aramejskojęzycznych środowiskach w ciągu wieków I-III, a następnie wywarł wpływ na wszystkie inne ośrodki chrześcijańskie. Po Soborze Nicejskim (325 r.) zaczęto wprowadzać precyzyjny przebieg mszy i pojawiły się ustalone teksty modlitw w różnych ośrodkach liturgicznych, przede wszystkim a Jerozolimie i Antiochia Syryjskiej, a także w Aleksandrii i Rzymie, oraz później w Konstantynopolu. Dość powszechnie uznaje się syriacką wersję *Anafory Jakuba Brata Pańskiego* za źródło wykorzystywane podczas tworzenia wszystkich anafor późniejszych (Carr, 1997). Przyjmuje się, że powstała ona środowisku Kościoła Jerozolimskiego, a w okresie ponicejskim rozprzestrzeniła się na regiony Azji Mniejszej i Europy, jak również na Egipt, Etiopię, Armenię i Gruzję. Do dziś zachowała się w wersji aramejskiej (syriackiej), greckiej, starocerkiewnosłowiańskiej, gruzińskiej, etiopskiej, ormiańskiej i koptyjskiej. Najwyraźniej jeszcze w czasie soboru Chalcedońskiego (451 r.) funkcjonowały liczne formy narodowe tej anafory, lecz zostały one później wyparte przez tradycję Konstantynopola. Są wykorzystywane do dzisiaj jedynie w postaci rytu syryjskiego wschodniego (Asyryjski Kościół Wschodu) i zachodniego (Kościół Antiocheński).

8.5. Podsumowanie

Wszystko wskazuje na to, że w pierwszych wiekach chrześcijaństwa Asyryjczycy chętnie przyjmowali i szerzyli nową wiarę, wywodzącą się z judaizmu. Zamiast prób odbudowywania własnej państwowości asyryjscy misjonarze zajęli się tworzeniem wieloetnicznej wspólnoty Kościoła. I choć ewangelizacja odbywała się

z poszanowaniem kultur, dialekt syriacki języka aramejskiego stopniowo zdobywał wiodącą pozycję jako *lingua franca* w komunikacji międzykulturowej, szczególnie w ramach Kościoła.

Wydaje się, że w interakcji z narodem żydowskim, pozbawionym własnego państwa i rozproszonym po całym świecie, Asyryjczycy zrewidowali wartości związane z dominacją polityczną. Język aramejski ułatwił im zrozumienie żydowskiego odbioru wspólnej historii oraz przyjęcie nowej perspektywy. Miłość, przebaczenie i odkupienie to wartości, promowane przez żydowskiego Mesjasza, które poruszyły zarówno najniższe warstwy społeczeństwa, jak i przywódców państwowych na całym Wschodzie.

Wraz z wiarą w żydowskiego Mesjasza Asyryjczycy przejęli wzorce metodologiczne przepisywania, studiowania, wyjaśniania i nauczania Tory i Pism prorockich, które położyły podwaliny dla zbudowania trwałego systemu edukacji, koniecznego dla enkulturacji kolejnych pokoleń. Ponadto, łącząc nowe metody z wcześniejszym dorobkiem naukowym Sumeru, Babilonii i Asyrii oraz z grecką filozofią, Asyryjczycy zbudowali fundament dzisiejszej metodologii naukowej.

Obok klasztorów, będących ośrodkami nauki, powstawały pierwsze uniwersytety. Asyryjczycy, dominując w tych ośrodkach, pozostawali otwarci na innych, czyniąc edukację i naukę dobrem powszechnie dostępnym. Warto wypunktować ważniejsze cechy interakcji międzykulturowych, w jakich uczestniczyli Asyryjczycy w tym okresie:

- dominacja Asyryjczyków nie wiązała się z władzą polityczną,
- masowe prześladowania za wiarę dotknęły w równym stopniu przedstawicieli różnych narodów na terenie imperium Sasanidów,
- praca misyjna była prowadzona zarówno na rdzennych ziemiach Asyrii, jak i w innych krajach i regionach,
- szybkie upowszechnienie dialektu syriackiego jako języka nauki i piśmiennictwa, ale też liturgii i teologii,
- masowe deportacje przyczyniły się do upowszechnienia chrześcijaństwa aramejskojęzycznego.

Należy odnotować, że przyjęcie przez Asyryjczyków chrześcijaństwa przyniosło rozwiązanie wielu dylematów, m.in.:

- w interakcji z przedstawicielami innych grup etnicznych zaczęła dominować współpraca partnerska zamiast konfrontacji,
- wśród priorytetów rozwojowych nauka zastąpiła politykę,
- otwartość zamiast izolacji,
- dobrowolność zamiast przymusu,
- relatywizm kulturowy zamiast etnocentryzmu,
- wrażliwość kulturowa zamiast ksenofobii,

- rozwój tożsamości powiązany z przyswajaniem dobrych (korzystnych) wzorców zamiast kurczowego trzymania się tradycji.

Jak się okazało, chrześcijaństwo dało mocny impuls, który zapoczątkował kolejną fazę rozwoju cywilizacyjnego Asyryjczyków i narodów, będących z nimi w kontakcie.

Literatura

- Abdalla M., Rucki M., *Klasztory jako ośrodki działalności pisarzy syriackich*. „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 36/1, 2016, s. 129-152.
- Abdalla M., Rucki M., *Pisarze asyryjscy w wykazie metropolity Mar Abdiszo (XIII w.)*. „Teologia i człowiek” 51/3, 2020, s. 199-221.
- Abdalla M.: *Z kręgu folkloru chrześcijańskich Asyryjczyków*. „Literatura Ludowa” 4-6, 1986, s. 63-76.
- Badger G.P.: *The Nestorians and their Rituals*. Vol. 1. Duncan. London 1852.
- BarAbraham A.: *Turks, Kurds Threaten Assyrian Monastery in Turkey*, <https://www.persecution.org/2008/12/03/turks-kurds-threaten-assyrian-monastery-in-turkey/> (dostęp 14.04.2025)
- Baron A., Pietras H. (red.): *Dokumenty soborów powszechnych: tekst grecki, łaciński, polski*. Tom 1. Wydawnictwo WAM. Kraków 2002.
- Baron A., Pietras H. (red.): *Synody i kolekcje praw*. Tomy I-VI. Wydawnictwo WAM. Kraków 2006-2011.
- Blank A.: *Die Grabinschrift des Aberkios: ein Kommentar*. Schnell & Steiner. Regensburg 2023.
- Brown K., Oglivie S. (Eds.): *Concise Encyclopedia of Languages of the World*. Elsevier. Oxford 2009.
- Carr E.: *Liturgical Families in the East*. In: Chupungco A. (Ed.), *Handbook for Liturgical Studies: Introduction to the liturgy*. Pueblo Book. Collegeville 1997.
- Chatonnet F.B., Desreumaux A.: *Oldest Syriac Christian Inscription Discovered in North-Syria*. „Hugoye: Journal of Syriac Studies” 1/14, 2011, pp. 45-61.
- Danielou J., Marrou H.I.: *Historia Kościoła*. Tom 1. PAX. Warszawa 1984.
- Daryaei T.: *Šāpur II*. In: *Encyclopedia Iranica*, <https://www.iranicaonline.org/articles/shapur-ii/> (dostęp 14.04.2025)
- Dębiński J.: *Kościół w Polsce represjonowany przez władze komunistyczne w latach 1944-1989*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 97, 2012, s. 45-64.
- Deszczyńska M.: *O genezie więzi katolicyzmu i świadomości narodowej w społeczeństwie polskim w pierwszej połowie XIX w.* „Nasza Przyszłość” 135, 2021, s. 39-75.
- Drijvers J.W.: *The Forgotten Reign of the Emperor Jovian (363-364): History and Fiction*. Oxford University Press. New York 2022.

- Edwards M.: *The First Council of Nicaea*. In: Mitchell M.M., Young F.M. (Eds.), *The Cambridge History of Christianity*. Vol. 1. Cambridge University Press. Cambridge 2006, pp. 552–567.
- Euzebiusz z Cezarei: *Historia Kościelna*. WAM. Kraków 1993.
- Geiger W., Kuhn E.: *Grundriß der iranischen Philologie. Band 1, Abteilung 1. Vorgeschichte der iranischen Sprachen, Awestasprache und Altpersisch, Mittelpersisch*. Verlag von Trubner. Strassburg 1895–1901.
- Harrak A.: *The Acts of Mār Mārī the Apostle*. Brill. Leiden – Boston 2005.
- Kalmin R.: *Jewish Babylonia Between Persia and Roman Palestine*. Oxford University Press. New York 2006.
- Katolicki ksiądz więziony na Białorusi: „Cale oskarżenie opiera się na kłamstwach, groźbach i szantażu”. <https://stacja7.pl/ze-swiata/katolicki-ksiazd-wieziony-na-bialorusi-cale-oskarzenie-opiera-sie-na-klamstwach-grozbach-i-szantazu/> (dostęp 14.04.2025)
- Knox J.S.: *The Monastic Movement: Origins & Purposes*. In: *World History Encyclopedia*, <https://www.worldhistory.org/article/930/the-monastic-movement-origins--purposes/> (dostęp 14.04.2025)
- Kościelniak K.: *Chrześcijańskie piśmiennictwo arabskie przed Mahometem i jego wpływ na islam*. „Analecta Cracovensia” 35, 2003, s. 329–343.
- Langfeldt J.A.: *Recently Discovered Early Christian Monuments in Northeastern Arabia*. “Arabian Archaeology and Epigraphy” 5, 1994, pp. 32–60.
- Ławreszuk M.: *Edykt tolerancyjny a rozwój tradycji liturgicznej*. „Rocznik Teologiczny” 56/1, 2014, s. 73–88.
- Malan S.C.: *A Short History of the Georgian Church*. Aeterna Press. London 2015.
- Malula: *Stronghold of Syriac-Aramean Identity*. Syriac Press, <https://syriacpress.com/blog/2025/02/12/malula-stronghold-of-syriac-aramean-identity/> (dostęp 11.04.2025)
- Mor Ignatius Aphrem I Barsaum: *Geschichte der syrischen Wissenschaft und Literatur*. Harrasovitz Verlag. Wiesbaden 2012.
- Neusner J.: *A History of the Jews in Babylonia, Part 4. The Age of Shapur II*. Brill. Leiden 1969.
- Paprocki H.: *Wieczera Mistyczna*. PAX. Warszawa 1988.
- Parzyszek E.: *Legends of Christians from Syria*. W: Machut-Mendecka E., Pachniak K. (red.), *Świat arabski. Kultura i polityka*. Dialog. Warszawa 2012, s. 307–314.
- Phillips G. (Ed.): *The Doctrine Addai, the Apostle: Now First Edited in a Complete Form in the Original Syriac with an English Translation and Notes*. Trübner & Co. Ludgate Hill 1876.
- Pospelovsky D.V.: *A History of Soviet Atheism in Theory, and Practice, and the Believer*. Vol 2. St Martin’s Press. New York 1988.
- Potoczny M.: *Kościół dla wybranych? O specyfice indyjskich chrześcijan knānāya*, „Teologia i Człowiek” 28/4, 2014, s. 237–257.

- Potoczny M.: *Malka – asyryjski sakrament Świętego Zaczynu. Refleksje na marginesie dyskusji*. „Teologia i człowiek” 33/1, 2016, s. 149-165.
- Pound S.: *Assyrian Christian Minority (Iraq)*. UK Parliament Debates, Vol. 423, 6 July 2004. [https://hansard.parliament.uk/commons/2004-07-06/debates/b1e9abcd-c2d7-4070-b650-a59572cc2e64/AssyrianChristianMinority\(Iraq\)](https://hansard.parliament.uk/commons/2004-07-06/debates/b1e9abcd-c2d7-4070-b650-a59572cc2e64/AssyrianChristianMinority(Iraq)) (dostęp 11.04.2025)
- Ramelli I.L.E.: *Possible Historical Traces in the Doctrina Addai*. “Hugoye: Journal of Syriac Studies” 9/1, 2011, pp. 57–134.
- Reinink G.J.: *Theology and Medicine in Jundishapur*. In: MacDonald A.A., Reinink G.J., Twomey M.W. (Eds.), *Learned Antiquity: Scholarship and Society in the Near East, the Greco-Roman World, and the Early Medieval West*. Peeters. Leuven 2003, pp. 163-174.
- Rucki M.: *Zagadnienia jedności i miłosierdzia Bożego w tekstach żydowskiej liturgii paschalnej w porównaniu do liturgii syriackiej*. „Liturgia Sacra” 24/2, 2018, s. 423-436.
- Sawicki D.: *Zarys dziejów Gruzińskiego Kościoła Prawosławnego i Apostolskiego*. „Rocznik Teologiczny” 40/4, 2018, s. 461–489.
- Siniscalco P., van Esbroeck M., Lavenant R., Marrassini P., Orlandi T.: *Starożytne Kościoły Wschodnie*. Wydawnictwo Petrus. Kraków 2013.
- Stafford R.S.: *The Tragedy of the Assyrians*. Gorgias Press. Piscataway 2006.
- Tawfeeq M.: *Extremists destroy Jonah's tomb, officials say*, <https://edition.cnn.com/2014/07/24/world/iraq-violence/index.html> (dostęp 4.04.2025)
- Teister W., Uciecha A.: *Postawa chrześcijan Kościoła perskiego w czasie prześladowań Szapura II*. „Vox Patrum” 32, 2012, s. 667–676.
- The Chronicle of Arbela*, transl. P. Kawerau and T. Kröll. Editions Peeters. Lovanii 1985.
- Vansina J.M.: *Oral tradition as history*. University of Wisconsin Press. Madison 1985.
- Walford E. (Transl.): *The Ecclesiastical History of Sozomen*. Evolution Publishing. Merchantville 2018.
- Yazdegerd I*. Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Yazdegerd-I> (dostęp 14.04.2025).

9. ASYRYJCZYCY W V-XII W.

9.1. Wydarzenia przełomowe dla Asyryjczyków w V-XII w.

9.1.1. Usamodzielnienie Kościoła Perskiego

Zgodnie z postanowieniami Soboru Nicejskiego (325 r.), Kanon VI „O precedencji niektórych stolic i o tym, że nie można zostać powołanym na urząd biskupi bez zgody metropolity” ustanawia samodzielność trzech stolic Apostolskich: „biskup aleksandryjski posiada władzę nad tymi wszystkimi prowincjami, tak jak i biskupowi Rzymu przysługuje podobny zwyczaj. Podobnie ma się rzecz w odniesieniu do Antiochii i innych prowincji” (Baron & Pietras 2006-2011). W ten sposób jurysdykcja biskupów antiocheńskich dotyczyła całej Azji z założeniem, że rzymscy i aleksandryjscy biskupi nie będą ustanawiać na tych terenach podwładnych sobie jednostek. W ten sposób praktycznie wszyscy Asyryjczycy znaleźli się w Kościele Patriarchatu Antiocheńskiego.

Jednak granice polityczne i nieustanne wojny między Rzymem a perskimi Sasanidami utrudniały kontakty między stolicą Apostolską w Antiochii a wschodnimi diecezjami. Jak ukazano na ryc. 9.1, granica oraz linia frontu przebiegała bezpośrednio rozdzielając wspólnoty Asyryjczyków na wschodnie i zachodnie. Działania wojenne powodowały wymuszone migracje, omówione w rozdz. 8.4.1 i utrudniały kontakty między ośrodkami asyryjskimi po obu stronach granicy.

Ostatecznie w roku 410 synod w Seleucji-Ktezyfonie ogłosił niezależność od biskupów Edessy i Antiochii i nadał swemu przywódcy rangę Patriarchy. Należy przy tym odnotować, że jednym z celów synodu było zaaprobowanie postanowień soboru Nicejskiego i załagodzenie wszelkich sporów w celu odbudowy jedności (Baron & Pietras 2006-2011).

Ryc. 9.1. Granica między zwalczającymi się imperiami Perskim i Rzymskim w VI w.
(Original file by Ro4444, edited by me. Licencja CC BY 4.0,
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=94837349>)

Perski król Jezdegerd I (399–420) zaprzestał prześladowań chrześcijan i zawarł pokój zarówno z Rzymem, jak i z Bizancjum. Po przeczytaniu listu od biskupów w sprawie synodu w Seleucji miał zawołać: „Oto wschód i zachód przyjmują jedną władzę pod panowaniem mego królestwa” i dołożyć starań, by biskupi perscy mogli licznie uczestniczyć w synodzie. Dokument synodalny wiele razy wspomina imię Jezdegerda I zaznaczając, że właśnie przez niego „pokój i zgoda zostały zaprowadzone wobec kościołów” oraz że „udzielił on wolności i wytchnienia zgromadzeniom Chrystusowym i pozwolił sługom Bożym publicznie wysławiać Chrystusa” (Baron & Pietras 2006-2011).

9.1.2. Podział na Kościoły „jakobicki” i „nestoriański”

Patriarcha asyryjski Mar Abdiszo Bar Bericha (†1318) uważał, że celem soboru w Chalcedonie w 451 r. było pojednanie, by „Kościół został zjednoczony jednym doskonałym porozumieniem” (Badger, 1987; Mar Abdiszo, 2023). Jak się okazało, zamiast zjednoczenia nastąpił bolesny rozłam, który wielu badaczy uznało za największe i najbardziej bolesne wydarzenie dla chrześcijaństwa, szczególnie Wschodniego (Kavattu, 2011). Ponownie zaważył czynnik polityczny, gdyż biskupi perscy zatrzymani na granicy nie mogli uczestniczyć w obradach, w związku z czym ostatecznie nie zaakceptowali postanowień synodu. Po serii nieporozumień

i wzajemnych oskarżeń wybuchły krwawe prześladowania, w których władza cesarska odegrała znaczącą negatywną rolę.

W wyniku schizmy po soborze Chalcedońskim (451 r.) powstały dwa odrębne Kościoły, do których należeli Asyryjczycy. Kościół Perski (obecna nazwa: Asyryjski Kościół Wschodu), niezależny już od 410 r., odmówił potępienia Nestoriusza, arcybiskupa Konstantynopola (428–431), uznając za właściwą definicję eucharystyczną przez niego zaproponowaną (van Unnik, 1937). Biorąc pod uwagę, że Nestoriusz nie należał do Perskiego Kościoła i nawet nie nauczał w języku syriackim, nazwanie Asyryjskiego Kościoła Wschodu „nestoriańskim” nie jest właściwe.

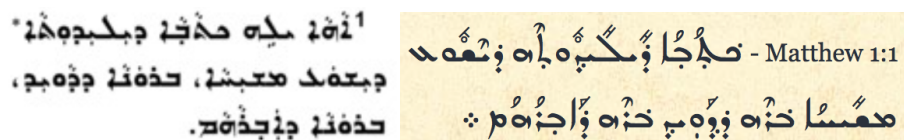
Drugim odrębnym Kościołem Asyryjczyków został tzw. „monofizycki” Kościół Patriarchatu Antiocheńskiego, który pozostał przy własnym rozumieniu chrystologii. Później nazwano go „jakobickim”, ponieważ biskup Jakub Baradeusz (†578) przyczynił się do odrodzenia tego Kościoła po krwawych prześladowaniach ze strony władz bizantyjskich.

Oprócz tego powstał też melkicki (dosł. ‘królewski’ od syr. *malka* ‘król’), podległy cesarzowi Bizancjum Kościół, który przyjął narzuconą przez cesarza doktrynę. Rozumiejąc jedność Kościoła jako fizyczną eliminację myślących inaczej, cesarz Justyn I (518–527) wszczął krwawe prześladowania wspólnot niechalcedońskich. Kościół Antiocheński był bliski całkowitego zniszczenia, kiedy ok. 543 r. Jakub Baradeusz (syr. *Jakub Burd'ojo*) został potajemnie wyświęcony przez patriarchę Aleksandrii Teodozjusza, otrzymując uprawnienia do udzielania święceń biskupich (Saint-Laurent, 2015). Zaczynając od Tarsu i Seleucji (dziś Tarsus i Silifke w Turcji), ustanawiał biskupów i księży po całej Anatolii, Mezopotamii, Syrii i Palestynie, odbudowując Kościół Antiocheński z własną doktryną, niezależną od doktryny cesarskiej (Treadgold, 1997). Nie odpowiadając przemocą na przemoc, Asyryjczykom udało się odbudować własny Kościół i zachować własną tożsamość.

W rzeczywistości jednym z powodów rozłamu w Kościele, poza podziałami natury politycznej, był problem kulturowo-językowy. W tym okresie greckojęzyczni biskupi aleksandryjscy, już słabo znający aramejski, mieli trudność, by wypracować wspólnie akceptowalny język teologiczny opisujący realność człowieczeństwa Jezusa Chrystusa, podczas gdy biskupi antiocheńscy nie potrafili przedstawić pojęć, opisujących jedność osobową Jezusa Chrystusa w sposób zadowalający dla Kościoła aleksandryjskiego (Migliore, 2014). Między innymi, nieporozumienia powstały wokół pojęć syriackich *kjono* ‘natura’ i *knumo* ‘istota’, których adekwatne przełożenie na grecki jest bardzo trudne (Rucki i in., 2018).

Rozdzielenie wspólnoty kościelnej i narodowej Asyryjczyków pogłębiło różnice między dialektami wschodnimi, znajdującymi się pod wpływem greki, oraz zachodnimi, w znacznej mierze związanymi z językiem perskim. Różnice te znalazły swój wyraz również w sposobie zapisywania liter oraz później znaków

samogłoskowych. Na ryc. 9.2 są pokazane przykłady tekstu syriackiego w dialektach wschodnim i zachodnim, zapisane za pomocą odpowiednio alfabetów *madynhaja* (‘wschodniego’) oraz *serto* (dosł. ‘linia’).

Ryc. 9.2. Pierwszy werset Ewangelii Mateusza w tłumaczeniu syriackim w dialekcie wschodnim (po lewej) i zachodnim (po prawej)

Może to się wydać paradoksalnym, lecz polemiki dotyczące natury Chrystusa i innych zagadnień teologicznych wpłynęły pozytywnie na rozwój syriackiego piśmiennictwa kościelnego. Nie ulegając przemocy, asyryjscy pisarze wydali wiele listów i traktatów na sporne tematy, nieraz w ramach dyskusji doktrynalnych między Kościołem Wschodu („nestoriańskim”) a Kościołem Antiocheńskim („jakobickim”). Powstawała bogata literatura syriacka, która siłą rzeczy ulegała znacznej hellenizacji trwającej aż do VII w. Z kolei monastycyzm syryjski podążał w kierunku wyznaczanym przez autorytety egipskie, prowadząc żywą wymianę z klasztorami w Egipcie.

Wiek VI i VII to czas rozkwitu syryjskiego życia monastycznego, kiedy powstało wiele nowych klasztorów, zwłaszcza w rejonie miasta Nisibis w Tur Abdinie, a także w dolinie Niniwy (okolice Mosulu w dzisiejszym Iraku). W literaturze syriackiej można znaleźć nazwy co najmniej 56 klasztorów, które powstały do VII w. i stanowiły ważne ośrodki nauki i piśmiennictwa. Są świadectwa występowania konkurencyjnych wspólnot monastycznych należących do Kościołów „jakobickiego” i „nestoriańskiego” w V i VI wieku na całym terenie, gdzie używano języka syriackiego. Zdarzało się, że w ramach tej „rywalizacji” nieopodal klasztoru jednej wspólnoty powstawał jakby „dla równowagi” też klasztor drugiej (Żelazny, 2014).

Możemy więc zauważyć, że wobec dylematu interakcji międzykulturowej, powiązanej z różnicami doktrynalnymi, Asyryjczycy wybrali rozwiązanie twórcze i konstruktywne. Podział, który poskutkował m.in. utworzeniem dwóch odrębnych alfabetów dla wschodniego i zachodniego dialektów języka syriackiego, przyczynił się do wzmocnienia motywacji i ostatecznie do rozwoju tożsamości.

9.1.3. Dominacja islamu

Podboje islamskie w VII-VIII wiekach nadały nowy kierunek zmianom kulturowo-cywilizacyjnym całego Wschodu (Kennedy, 2011), kiedy Asyryjczycy

znaleźli się w warunkach narastającej dominacji islamu. Należy mieć na uwadze, że islam od samego początku był religią o bardzo silnym nacechowaniu politycznym, ingerującym również w życie społeczne (Jamsheer, 2014). W literaturze podkreśla się historyczne powiązanie religii i polityki w islamie, które w różnym stopniu trwa do naszych czasów (Gerges, 1999). Esposito (1998) zwraca uwagę, że „islam nie był po prostu wspólnotą duchową. Raczej stanowił państwo, imperium. Islam rozwinął się jako ruch religijno-polityczny, w którym religia była integralna z państwem i społeczeństwem”. Już Mahomet połączył wierzenia religijne z prawem i polityką, rozpoczynając podboje militarne w celu utworzenie „idealnego państwa muzułmańskiego”. Asyryjczycy należący do Kościołów Wschodu znaleźli się pod panowaniem władców muzułmańskich, zaczynając od Umajjadów (VII-VIII w.), poprzez Abbasydów (750 – ok. 1100) i Seldżuków (na terenie Turcji w XI-XII w.), aż do Mongołów (XIII w.).

Jak podkreśla Wolińska (2015), najazd arabski nie był pierwszym i jedynym, jaki dotknął Bliski Wschód, dlatego też inwazja wojsk muzułmańskich i przejęcie przez nich władzy początkowo nie była postrzegana jako coś wyjątkowego. Z czasem jednak się okazało, że pojawienie się islamu było przełomem w wielu wymiarach:

- religijnym, gdyż nowe wyznanie przyjmowały miliony ludzi na ogromnym obszarze trzech kontynentów,
- politycznym, zapoczątkowując nowy podział świata śródziemnomorskiego,
- gospodarczym, ponieważ Bizancjum utraciło najbogatsze prowincje, których rozwój nabrał nowego tempa,
- kulturowym i językowym, odcinając od greckich wpływów Bizancjum obszary zamieszkałe przez ludność posługującą się aramejskim (syriackim) i koptyjskim (językiem rdzennych mieszkańców Egiptu), i rozpoczynając trwający do dziś proces stopniowej arabizacji.

W aspekcie politycznym, z punktu widzenia nowej religii, nastąpił podział świata na dwa zwalczające się obozy religijne:

W społeczeństwie islamu, które definiowało się wedle kryterium religijnego, wspólnota wiary nadawała tożsamość i wewnętrzną spójność. Oparte na Koranie i Sunnie klasyczne prawo muzułmańskie dzieliło zatem świat na dwie ostro przeciwstawiane części: *dar al-islam* i *dar al-harb*. Pierwszą tworzyły (i tworzą) kraje muzułmańskie, kraje zamieszkałe przez muzułmanów lub niekoniecznie tylko przez muzułmanów, lecz znajdujące się pod władzą muzułmanów, kraje w których znajduje zastosowanie *szariat* – prawo islamu. *Dar al-harb* natomiast oznacza dosłownie „kraj wojny”. Termin ten odnosi się do ziem zamieszkałych przez niewiernych, do krajów wymykających się władzy islamu. Stąd też synonimem *dar al-harb* jest *dar al-kufr* (dosłownie: „kraj niewiernych”) (Vorbrich, 1999).

Pod panowaniem muzułmanów, w ramach *dar al-islam*, znaleźli się ludzie należący do różnych wyznań (chalcedońskich, monofizyckich, „nestoriańskich”,

ale też wyznawcy judaizmu i innych religii), kultur i języków, którzy nieco inaczej postrzegali swych nowych władców i ich wierzenia. Z pewnością te wspólnoty, które doznały niesprawiedliwego traktowania i prześladowań ze strony Bizancjum, powitały najeźdźców arabskich jako wyzwoliciele. Ci z kolei nadali wspólnotom chrześcijańskim i żydowskim dość duży stopień autonomii – pod warunkiem pełnej lojalności i płacenia specjalnego podatku – co przyczyniło się do zwoju nowego imperium. W początkowej fazie podbojów muzułmańskich niewielka liczebnie grupa Arabów sprawowała władzę nad przeważającymi większościami niemuzułmańskimi, co utrudniało natychmiastowe upokorzenie, arabizację i islamizację podbitych ludów. „Starając się pozyskać sympatię i poparcie elit politycznych i naukowych na podbitych terenach, władcy muzułmańscy początkowo promowali chrześcijan w ich działalności, stopniowo jednak zmuszając do przyjęcia islamu, marginalizując lub masakrując całe plemiona chrześcijańskie” (Abdalla, 2018).

9.2. Status mniejszości w krajach muzułmańskich

W odróżnieniu od władców poprzednich imperiów, w ramach których przez wieki funkcjonowali Asyryjczycy, muzułmanie wypracowali system specjalnego traktowania mniejszości. Jednym z ważniejszych warunków, spełnienie którego pozwalało żydom i chrześcijanom pozostawać przy swojej wierze pod władzą muzułmanów, było płacenie podatku *جزية* *dżizja* lub *خراج* *haradż*. Płacąc podatek *dżizja*, nabywali prawo do zachowania życia pomimo odmowy przyjęcia islamu, zaś podatek *haradż* dawał im prawo do zamieszkiwania i pracy na ziemi w obrębie muzułmańskiego państwa (Edalatnejad, 2023).

Specjalny status mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych w państwie jest oryginalnym wynalazkiem islamu, niemającym poprzedników na świecie (Bosworth, 1982). Najprawdopodobniej system *millet*, utworzony później i obowiązujący w państwie osmańskim, został zbudowany na fundamentach typowych dla muzułmańskiego prawodawstwa, z wykorzystaniem faktów z życia Mahometa w Medinie w latach 622–632) i jego nauczania związanego z tym okresem.

Wprawdzie w imperium Rzymskim istniał już precedens prawnych ograniczeń, narzuconych mniejszości żydowskiej, m.in. zakaz obchodów niektórych świąt religijnych czy dokonywania obrzędów, m.in. obrzezania, a także obowiązek płacenia specjalnego „podatku żydowskiego” *fiscus Iudaicus* (Geiger, 1976; Rutgers, 1998), to jednak w islamie zagadnienie traktowania podbitych narodów i panowania nad wyznawcami innych religii mieści się w ogólnej koncepcji wojny religijnej. Przede wszystkim związek między zależnością niemuzułmanina od jego muzułmańskiego patrona i protektora a prowadzonymi przez tego ostatniego wojnami religijnymi określa historyczną rolę tej kategorii ludzi i ich ostateczne przeznaczenie (Ye’or, 2010). Status prawny niemuzułmanina, znajdującego się pod panowaniem

muzułmańskim został określony mianem الذَّمِّي *dhimmi* lub *zimmi*. Główne jego cechy opisuje Abdalla (2018):

Klasyczne sformułowania dotyczące statusu *dhimmi* znalazły się w tzw. *Przymierzu 'Umara*. (...) Zgodnie z głównym nurtem prawa muzulmańskiego, wszystkie kościoły na zdobytych przez muzulmanów ziemiach mają być zburzone lub zamienione na meczety. (...) Jedynie kościoły należące do wspólnot, które się poddały islamowi bez walki, mogą pozostawać w użyciu pod warunkiem spełnienia ograniczeń wymienionych w *Przymierzu 'Umara*. (...)

Z reguły szyicki odłam islamu był bardziej rygorystyczny w stosunku do *dhimmi* niż sunnicki. Niemniej jednak w całym świecie islamu *dhimmi*, mimo „ochrony” ze strony władz muzulmańskich, byli i są obywatelami drugiej kategorii. Tolerowano ich przede wszystkim dlatego, że posiadali cenne umiejętności, będąc lekarzami, pisarzami, kupcami, albo też podejmowali się czynności koniecznych dla społeczeństwa muzulmańskiego, których muzulmanie nie chcieli wykonywać. Początkowo pozwalało to im na zajmowanie ważnych pozycji (...), jednak już w czasach Abbasydów, na początku X wieku, powstało państwo nie tylko zarządzane przez muzulmanów, ale w którym większość obywateli stanowili muzulmanie. W ten sposób zaistniało pojęcie *dar al-islam*, gdzie niemuzulmanie nie mogli już odgrywać żadnej znaczącej roli (...). Od tego czasu praktycznie we wszystkich krajach muzulmańskich obowiązują te same zasady względem niemuzulmanów, m.in. muzulmanin może poślubić kobietę spośród *dhimmi*, ale żaden *dhimmi* nie może pojąć za żonę muzulmanki. Muzulmanin może mieć niewolnika spośród *dhimmi*, ale nigdy odwrotnie. Świadeństwo *dhimmi* w sądzie nie jest uznawane za prawnie ważne, jeśli sprawa dotyczy muzulmanina. Jak ujął to średniowieczny prawnik muzulmański Sarakhsi (zm. 1090): „słowo nieuczciwego muzulmanina jest więcej warte niż słowo uczciwego *dhimmi*”. Odwrotny przypadek, kiedy muzulmanin pozywa *dhimmi*, jest w pełni zgodny z prawem muzulmańskim. (...) Granica społeczna między *dhimmi* a niewolnikami była niewielka, ponieważ w wyniku porywania kobiet i ciągłych ataków na miejscowości niemuzulmańskie ich członkowie mogli z dnia na dzień zostać faktycznymi niewolnikami muzulmanów.

Nie sposób nie zauważyć, że wraz z najazdem muzulmańskim interakcje międzykulturowe nabrały nowego charakteru. Prawodawstwo, nadając jednej grupie przywileje i odzierając z podstawowych praw pozostałe grupy, narzuciło jednokierunkowość wielu procesom komunikacji, dotychczas przebiegającym w obu kierunkach, w szczególności:

- w państwie muzulmańskim tylko muzulmanie mogą sprawować władzę i zajmować wysokie stanowiska, niemuzulmanie muszą zajmować wyłącznie niższe pozycje społeczne, a ich niemuzulmańska (i tym samym społeczna) przynależność ma być uwidaczniana i podkreślana,
- muzulmanin może przekonywać niemuzulmanina do swojej religii, zachęcając lub nawet zmuszając do przyjęcia islamu, ale niemuzulmaninowi tego nie wolno,

- muzułmanin może zeznawać w sądzie przeciwko niemuzułmaninowi, ale niemuzułmanin nie może składać zeznań,
- muzułmanin może ożenić się z niemuzułmanką, lecz niemuzułmaninowi nie wolno poślubić muzułmanki,
- dzieci ze związku muzułmanina z niemuzułmanką są uważane za muzułmanów, a z majątku męża po jego śmierci żona niemuzułmanka nie otrzymuje nic,
- muzułmanin może w dowolny sposób bezkarnie obrażać i poniżać uczucia religijne niemuzułmanów, lecz sroga kara czeka niemuzułmanina, jeśli muzułmanin poczuje się obrażony.

Przykładem tego ostatniego punktu jest oskarżenie w 2009 r. pakistańskiej katoliczki Aasii Bibi o bluźnierstwo i skazanie jej na śmierć. Wprawdzie w 2018 r. została uniewinniona, to jednak Salmaan Tasir, gubernator prowincji Pendżab, który stanął w jej obronie, został zastrzelony, a jego syn Szahbaz Tasir porwany i 5 lat przetrzymywany w niewoli (Bibi & Tollet, 2020).

Dodatkowym czynnikiem, poważnie ograniczającym otwartość muzułmanów na inne religie i kultury, jest wprowadzenie tuż po śmierci Mahometa doktryny „wojny przeciwko apostatów”. Uczyniono to z powodu masowego odejścia od islamu, znajdując w Koranie i w czynach Mahometa ideologiczno-prawne uzasadnienie, co spowodowało, że została ona przyjęta jako norma w prawodawstwie islamskim (El-Fadl, 2004). Jednym z pierwszych męczenników, zamordowanych za odejście od islamu i przyjęcie chrześcijaństwa, był Cyrus z Harranu (†770) (Griffith, 2008), miasta nauki chrześcijańskiej, wspomnianego w rozdz. 9.3.1. Obecnie, w 2019 r., po zbadaniu 198 krajów i regionów, stwierdzono, że w 79 z nich (40%) są przepisy prawne przewidujące kary za „bluźnierstwo”, a w 22 (11%) działa prawo zabraniające apostazji (Villa, 2022). W co najmniej 10 krajach na świecie apostazja od islamu karana jest śmiercią, dodatkowo w niektórych krajach islamiści bezkarnie mordują tych, których uważają za apostatów (CEMB, 2023), a dostępne swobodnie w Internecie strony muzułmańskie wyjaśniają, dlaczego tak powinno być wszędzie (*Why...*, 1998).

9.3. Wkład Asyryjczyków w rozwój cywilizacji

9.3.1. Kalifat

Pomimo wyżej wymienionych trudności i ograniczeń, Asyryjczycy podjęli wyzwanie i ponownie, jak w przypadku innych obcych imperiów, przyczynili się do rozwoju kalifatu muzułmańskiego. Niewątpliwie, „dominacja kultury, literatury i języka syryjskiego (w różnych jego dialektach usamodzielnionych ze starożytnego języka aramejskiego) jeszcze w VI i VII wieku była bezsporna w każdej dyscyplinie

nauki i życia codziennego mieszkańców Lewantu, nie tylko Aramejczyków, lecz także w różnym stopniu Arabów, Ormian, Greków, Żydów, Persów i innych grup etnicznych czy religijnych” (Grodzki, 2017).

Poza plemionami, które przyjęły chrześcijaństwo i włączyły się do głównego aramejskojęzycznego nurtu, Arabowie nie posiadali własnej nauki, sztuki, ani też filozofii, i uczyli się od Asyryjczyków, od wieków dominujących kulturowo w Syrii i Mezopotamii (Warda, 2013). Wprowadzenie Arabów do cywilizacji światowej jest niewątpliwie zasługą syriackich pisarzy i naukowców (Rucki, 2017). Poza kilkoma wyjątkami, praktycznie wszyscy tłumacze byli syriackojęzycznymi chrześcijanami, którzy znali grekę jako język liturgiczny i naukowy (Gutas, 1999). Właśnie oni przełożyli na język arabski fundamentalne dzieła kultury hellenistycznej, dobrze im znane i już wcześniej przyswojone przez literaturę syriacką. Pismo arabskie zostało opracowane przez Nabatejczyków, przedstawicieli arabskich plemion chrześcijańskich z kręgów kultury aramejskiej, na podstawie alfabetu aramejskiego (Gruendler, 1993). Wybitny naukowiec Al-Du’ali (zm. 688), twórca gramatyki arabskiej, korzystał z wiedzy i pomocy asyryjskich naukowców z ośrodka w mieście Kufa, wprowadzając klasyfikacje, pojęcia i zasady analogiczne do tych już wcześniej funkcjonujących w gramatyce syriackiej. Również system znaków samogłoskowych, opracowany dla pisma syriackiego przez Mor Jakuba (†708), biskupa Edessy, został zapożyczony i dostosowany do pisma arabskiego. Wybitne postacie uznawane za przedstawicieli nauki muzułmańskiej, jak np. filozof i matematyk Al-Kindi (zm. 879) czy lekarz Awicenna (zm. 1037), otwarcie przyznawali, że zostali wprowadzeni w świat nauki dzięki Asyryjczykom (Warda, 2013). Zresztą jednym z pierwszych lekarzy arabskich był Al-Harith ibn Kalada (zm. 634), który studiował w chrześcijańskiej akademii w Dżundiszapurze (syr. Bet Lapat, zob. rozdz. 8.4.1). Z kolei kiedy kalifowie stwierdzili nieskuteczność lekarzy muzułmańskich, wezwali do Bagdadu Asyryjczyka Gabriela Bachtiszo, którego rodzina przez kolejne trzy wieki (765-1058) dbała o zdrowie kalifów (Abdalla, 2010). Za namową syna Gabriela kalif Al-Mamun w 830 r. utworzył akademię w Bagdadzie, której dyrektorem został wybitny lekarz i naukowiec Asyryjczyk Juhanna Maswaj (†857), pochodzący z okolic Niniwy, znany w Europie w łacińskim brzmieniu „Johannes Mesue”. Jego opracowania medyczne w średniowieczu były tłumaczone na łacinę i cieszyły się popularnością w Europie.

W związku z postępującą arabizacją imiona większości syriackojęzycznych naukowców asyryjskich, którzy wpłynęli na rozwój cywilizacji muzułmańskiego Bliskiego Wschodu, są znane w Europie w arabskim brzmieniu. Dotyczy to również działaczy ze szkoły w mieście Harran, gdzie jednym z pierwszych tłumaczy był Asyryjczyk Hadżadż ibn Jusuf ibn Matar (†833). Są znane jego przekłady z języków greckiego i syriackiego na arabski różnych dzieł z dziedziny matematyki i astronomii, m.in. autorstwa Euklidesa i Ptolemeusza. Również ze szkoły Harranu wywodzi się wielki matematyk i astronom Tabit ibn Kara (†901). Zespół tłumaczy

pod jego kierownictwem przełożył prawie wszystkie starożytne dzieła z dziedziny matematyki, w tym pisma Archimedesesa (212 przed Chr.) i Apoloniusza z Perge (262 przed Chr.). Naukowcy ci nie tylko zajmowali się tłumaczeniami, ale też twórczo przetwarzali dorobek swoich poprzedników, wnosząc znaczący wkład w rozwój nauk ścisłych i przyrodniczych (Rybka, 1971). Sam Tabit ibn Kara napisał co najmniej 16 prac naukowych w języku syriackim oraz ok. 150 prac w języku arabskim. Jego syn Sinan ibn Tabit (†943) również zajmował się nauką. Wiadomo, że był zmuszony przez kalifę do przyjęcia islamu. Osiągnięcia naukowe mieli również wnukowie i dalsi potomkowie Tabita.

Należy odnotować, że oprócz gramatyki, znaków samogłoskowych i diakrytycznych, syriaccy pisarze opracowali również system akcentów recytatorskich, który został zapożyczony również przez rabinów i jest do dziś wykorzystywany w tekstach Biblii Hebrajskiej (Nieten, 2017). Już w I w. wykształciły się różne sposoby recytacji świętych tekstów: syryjsko-chrześcijański, bizantyjski i żydowski (Chomiński & Wilkowska-Chomińska, 1989), ale właśnie Asyryjczycy opracowali sposób zapisywania osobliwości recytacji. System ten został przeniesiony też na arabski tekst Koranu i wykorzystuje się go podczas recytacji do dziś (Schewe, 2017). Badania też wykazują, że całe słownictwo religijne, wykorzystane w arabskim tekście Koranu, jest zapożyczone z języka aramejskiego, najprawdopodobniej z dialektu syriackiego. Nawet samo słowo „Koran” pochodzi z aramejskiego, podobnie jak niektóre wyrazy związane z piśmiennictwem, zaś struktura języka całego Koranu wskazuje na arabo-semickie źródłowe dialekty syropalestyńskie (Kerr, 2014). Potwierdza to ogromny wpływ kultury, języka i piśmiennictwa asyryjskiego na rozwijający się w VII w. islam i język arabski, szczególnie w zakresie pojęć religijnych.

Poza tym chrześcijanie syriackojęzyczni wykorzystali i rozwinęli system cyfr, obecnie znany jako „cyfry arabskie”, znacznie wcześniej niż dowiedzieli się o nim arabscy naukowcy muzułmańscy (Jenkins, 2009). Autor ten uważa, że gwałtowny rozwój i złoty wiek nauki i kultury islamu wyrasta bezpośrednio ze środowiska chrześcijaństwa syriackiego. Ofek (2011) natomiast zwraca uwagę na zanik działalności naukowej we współczesnym świecie islamu. Z jego analizy wynika, że obecne kraje muzułmańskie mają przeciętnie 9 naukowców i inżynierów na 1000 obywateli, podczas gdy średnia na świecie wynosi 41. Ofek podaje też inne dane statystyczne: tylko dwóch spośród 1,6 mld muzułmanów na świecie zdobyło naukową nagrodę Nobla, a 46 muzułmańskich krajów razem wziętych (czyli ponad 23% krajów świata) na początku XXI w. przyczyniło się do powstania zaledwie 1% literatury naukowej. Poza tym, w latach 1980-2000 np. Korea Południowa zarejestrowała 16 328 patentów, przedstawiciele dziewięciu krajów arabskich (włącznie z pracującymi tak obcokrajowcami) zarejestrowali zaledwie 370 patentów.

Należy odnotować, że najbardziej znaczącym procesem, który przyczynił się do takiej zmiany stanu rzeczy, jest zamknięcie na dorobek cywilizacyjny innych

krajów i narodów, promowanie osób i ich działalności nie według ich zdolności, tylko według ich stosunku do obowiązującej religii, a także wynikające z tego przejście stanowisk i marginalizacja zdolnych naukowców z powodu ich przynależności etnicznej i religijnej.

Obecnie, po radykalizacji świata muzułmańskiego i gwałtownych próbach odrodzenia kalifatu przez Państwo Islamskie na terenie Syrii i Iraku w 2014 r., ks. Ibrahim Nseir wyraził opinię, że w Syrii po usunięciu chrześcijan nastąpi totalna destrukcja (McKay, 2016). Podobną opinię wyartykułował również muzułmanin Kamal Al-Labwani, mówiąc: „Obecnie chrześcijanie są w niebezpieczeństwie, i my musimy pomóc im pozostać w Syrii. Syria bardzo potrzebuje swoich chrześcijan. [Przyszłość] kultury Syrii zależy od tego, czy oni pozostaną. Nie da się pomyśleć Syrii bez chrześcijan” (OSV, 2017). Po obaleniu reżimu Baszara Asada w 2024 r. pojawiły się nadzieje na odrodzenie wolności w Syrii (Tulloch & Cetera, 2024), lecz po nich nastąpiły masakry ludności alawickiej według przynależności religijnej, co wywołuje nowe obawy i lęki, wyartykułowane nawet na posiedzeniu Parlamentu Europejskiego (Latinopoulou, 2025).

Podsumowując, w nowych warunkach, narzuconych przez kalifat arabski, asyryjscy chrześcijanie wciąż odgrywali ważną rolę w nauce i kulturze, ponownie przyczyniając się do rozwoju swojego kraju, zarządzanego przez obcych najeźdźców. Jednak władze muzułmańskie narzucały im poważne ograniczenia, coraz bardziej utrudniając działalność, co pogarszało pozycje chrześcijan i osłabiało sam kalifat.

9.3.2. Wpływ na Europę

Jak już zaznaczono w poprzednim podrozdziale, tłumaczenia arabskie dorobku wcześniejszych naukowców oraz prace uczonych asyryjskich były tłumaczone później (w XII w.) na łacinę i w znacznym stopniu przyczyniały się do rozwoju europejskiej cywilizacji. Należy przy tym odnotować, że spisany na przełomie V i VI wieków *Statut świętej szkoły miasta Nisibis* (Pigulewska, 1989) już w 542 r. został przetłumaczony na łacinę i mógł przyczynić się do utworzenia uczelni o podobnych zasadach funkcjonowania w Rzymie. Jednak to się nie udało, ale pod wpływem tych zasad w klasztorze w Vivarium wprowadzono obowiązkowe zajęcia zarówno z teologii, jak i nauk świeckich (Vööbus, 1988). Musiało minąć ponad 500 lat zanim w Europie powstał uniwersytet Boloński, uważany za „matkę europejskich uniwersytetów”, które do dziś pozostają instytucjami o fundamentalnym znaczeniu dla społeczeństw Europy (Rüegg & de Ridder-Symoens, 2003). Tymczasem już w powyższym statucie szkoły z Nisibis można znaleźć wiele elementów życia akademickiego, które zostały przejęte przez Europę i przetrwały do dziś. Jako ciekawostkę można wymienić podział roku akademickiego na dwa semestry,

by studenci mogli podjąć się pracy w czasie przerw międzysemestralnych i zarobić na dalszą naukę.

Drugim – obok życia uniwersyteckiego – uznanym filarem tożsamości i rozwoju średniowiecznej Europy jest *sacerdotium*, czyli hierarchia Kościoła (Rüegg & de Ridder-Symoens, 2003), na którą również Asyryjczycy wywarli znaczący wpływ. Ważną rolę w chrześcijaństwie zachodnim odegrał m.im. św. Jakub Asyryjczyk, znany również jako św. Jakub z Tarentaise oraz Apostoł Sabaudii. Urodzony w połowie IV w. w rodzinie asyryjskiej w północnej Mezopotamii, był żołnierzem w armii perskiej. Widząc męczeństwo chrześcijan torturowanych i prześladowanych bez przyczyny, Jakub sam przyjął chrześcijaństwo, został mnichem i zawędrował do Europy, gdzie chrześcijaństwo doznało już wolności. W 426 r. Jakub został pierwszym biskupem w miejscowości Moûtiers na terenie Francji, a trzy lata później poniósł śmierć męczeńską (Al-Jeloo, 2017).

Oprócz tego nie bez znaczenia jest fakt, że na przełomie VII i VIII stulecia w wyniku najazdu arabskiego oraz trudnej sytuacji w Bizancjum znaczna liczba chrześcijan syriackojęzycznych znalazła schronienie w Europie, m.in. w Rzymie. Urząd papieża piastowało co najmniej pięciu biskupów asyryjskich, a patriarcha Kościoła Syriacko-Ortodoksyjnego Antiochii brał udział w opracowaniu kalendarza gregoriańskiego, którym dzisiaj posługuje się cały świat (Johnson, 2010).

W XI stuleciu kraje europejskie odpowiadały wyprawami krzyżowymi (1096–1270) na agresję muzułmańską. Jak podaje Kucharczyk (2012):

Bezpośrednią przyczyną zwołania przez papieża Urbana II pierwszej krucjaty była kolejna fala agresji muzułmańskiej na chrześcijańskie cesarstwo [Bizantyjskie] na Wschodzie. W latach 70. XI wieku agresorom przewodzili Turcy seldżuccy, którzy w 1071 roku w bitwie pod Manzikertem (Azja Mniejsza) zadali poważną klęskę wojskom bizantyjskim. Sytuacja była na tyle poważna, że cesarz bizantyjski zwrócił się o pomoc do papieża Grzegorza VII, który był skłonny osobiście przewodzić zachodniemu rycerstwu w jego drodze do Konstantynopola i dalej na pola bitew w Azji Mniejszej. (...) Dodajmy, że przez niemal dwieście lat obecność krzyżowców w Ziemi Świętej skutecznie powstrzymywała ekspansję muzułmanów w głąb Europy. Nieprzypadkowo ekspansja Turków osmańskich na nasz kontynent (w pierwszej kolejności na Bałkany) rozpoczęła się na początku XIV wieku, dosłownie kilka lat po upadku Akki (w 1291 r.) – ostatniego bastionu krzyżowców w Ziemi Świętej.

W wyniku wypraw krzyżowych nastąpiły pierwsze od wielu wieków bezpośrednie kontakty Kościołów Wschodu z chrześcijaństwem Zachodu. Jednym z następstw o doniosłym znaczeniu dla dalszego przetrwania chrześcijaństwa o korzeniach asyryjskich było przyjęcie w tych czasach przez libański Kościół maronicki zwierzchnictwa władzy Rzymu. Obecnie, obok syryjskich korzeni i syriackiego języka liturgii, unia kościelna z Rzymem stanowi jeden z filarów tożsamości Maronitów (Kennerley, 2022).

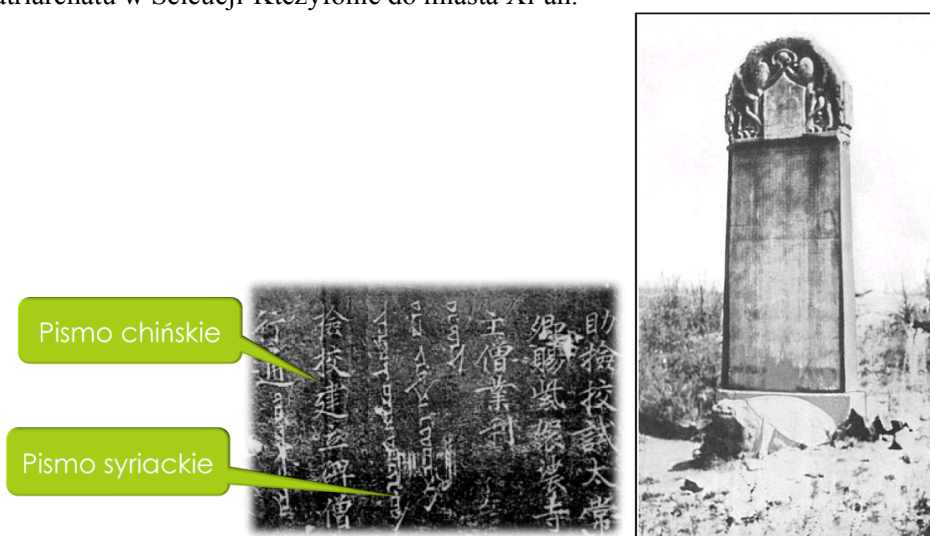
9.3.3. Misje w Azji

Na skutek konfrontacji i wojen imperium Perskiego, a potem kalifatu arabskiego z Zachodem, rozwój Kościoła Perskiego mógł swobodnie rozwijać się w kierunku wschodnim. Prowadzono prace ewangelizacyjne w całej Azji, a szczególnie w Chinach (Roberson, 1998). Jak zauważa Li (2025):

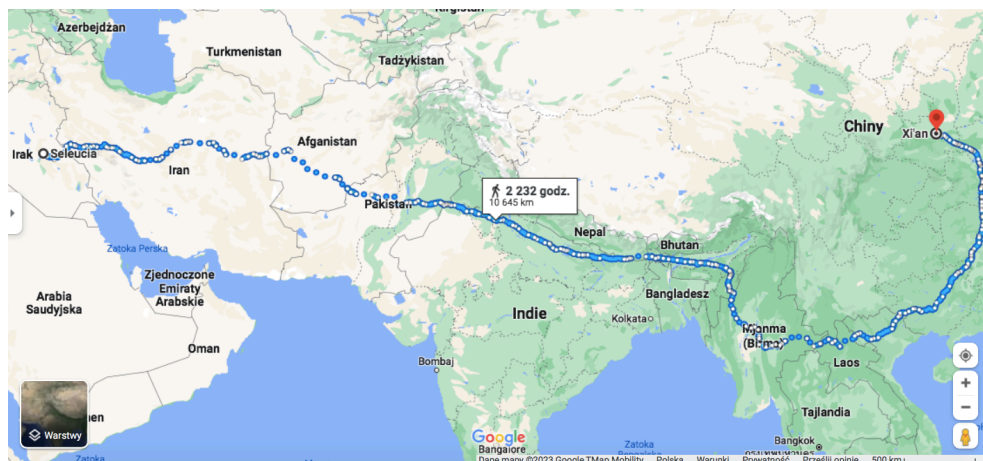
W tych warunkach Kościół Wschodu nauczył się utrzymywać interakcje między różnymi grupami religijnymi w kontekście wielokulturowym, jednocześnie zachowując zasadnicze różnice doktrynalne. Była to nieodłączna umiejętność, która zapewniała sukces wzdłuż Szlaku Jedwabnego, a zwłaszcza w Chinach.

Autor ten podkreśla wkład asyryjskich misjonarzy w rozwój cywilizacyjny ludów, zamieszkających tereny dzisiejszego Uzbekistanu i Tadżykistanu, m.in. poprzez opracowanie dla nich pisma na bazie alfabetu syriackiego (Li, 2025).

Słynna stela z miejscowości Xi'an (西安), znana też jako 景教碑 *Jǐngjiào bēi*, została ustanowiona 4 lutego 781 r. przez biskupa Adama, metropolitę Asyryjskiego Kościoła Wschodu, w celu upamiętnienia 150. rocznicy chrześcijaństwa w Chinach. Według napisu, w 635 r. cesarz Tang Taizong (唐太宗, zm. 649), któremu syriaccy mnisi przedstawili „święte księgi i obrazy”, zaakceptował utworzenie Kościoła na terenie swojego kraju (Jenkins, 2008). Fragmenty syriackich i chińskich napisów ze steli są pokazane na ryc. 9.3, a mapa na ryc. 9.4 ukazuje odległość od siedziby patriarchatu w Seleucji-Ktezyfonie do miasta Xi'an.

Ryc. 9.3. Fragment napisu na steli z Xi'an (西安) z 781 roku, upamiętniającej 150-lecie chrześcijaństwa w Chinach (po lewej) oraz fotografia steli, którą wykonał Frits Holm w 1907 r. (po prawej) (©Public domain)

Ryc. 9.4. Odległość od siedziby patriarchatu w Seleucji-Ktezyfonie do miasta Xi'an wynosi ponad 10 600 km (©GoogleMaps)

O wrażliwości kulturowej asyryjskich misjonarzy świadczy fakt, że gdy dotarli do Chin, przetłumaczyli całą Biblię na język chiński i przekazali w prezencie dla cesarza. Dla porównania, w IX w. znaczna część Europy (w tym Polska, Litwa, Dania, kraje Skandynawii) pozostawała poza obszarem cywilizacji chrześcijańskiej, podczas gdy Kościoły Wschodu już działały na rozległych terenach od Anatolii i Afryki Północnej aż do Indii i Chin.

Jako ciekawostkę możemy odnotować relacje asyryjskich historyków, dotyczące Słowian. Wspominał o nich Jan z Efezu (†589), urodzony w Amidzie Asyryjczyk działający w Konstantynopolu, Michał Syryjski (†1199), patriarcha Kościoła Syriackiego, oraz arcybiskup Bar Hebraeus (†1286), nawrócony na chrześcijaństwo Żyd. Dla nich Słowianie byli barbarzyńskim ludem, atakującym i plądrującym cywilizowane krainy imperium Rzymskiego, którego obawiano się nawet w XIII w., długo po włączeniu narodów słowiańskich do kręgu cywilizacji chrześcijańskiej (Bednarowicz, 2010).

Chrześcijanie zostali deportowani z Chin w czasach cesarza Wuzonga (zm. 847), który, promując taoizm, kazał usunąć buddyzm i chrześcijaństwo jako religie kulturowo obce Chinom. Po 200 latach rozwoju Kościoła chrześcijaństwo praktycznie znikło z Chin, ale asyryjscy misjonarze i duchowni kontynuowali pracę wśród Ujgurów i innych ludów tureckich w Azji Środkowej. Asyryjscy chrześcijanie wciąż tworzyli jakby pomost kulturowy między różnymi władcami i kulturami wzdłuż Szlaku Jedwabnego aż do powstania imperium Mongolskiego w XIII w. (Li, 2025). Jak podaje Baumer (2008), kiedy Mongołowie podbili Iran, a następnie w 1258 r. zdobyli Bagdad, sam kalif al-Mu'tasim poprosił patriarchę Asyryjskiego Kościoła Wschodu o przeprowadzenie negocjacji z mongolskim chanem Hülägü.

9.4. Dylematy interakcji międzykulturowych w nowych warunkach

Nowe warunki funkcjonowania Asyryjczyków i podejmowanych przez nich interakcji międzykulturowych w V-XII w. obejmowały przede wszystkim:

- podział polityczny terenów przez nich zamieszkałych oraz wojny i przesuwanie granic,
- rozłam Kościoła i podziały religijno-doktrynalne, utrudniające komunikację, a nawet związane z przemocą i prześladowaniami ze strony Bizancjum,
- jednocześnie umocnienie więzi z Kościołem koptyjskim (Patriarchat Aleksandrii), wzajemne wsparcie i pomoc, wzajemne korzystne wpływy,
- powstanie islamu i najazd muzułmański, narzucający prawne ograniczenia dla kontaktów międzyreligijnych i międzykulturowych,
- praca misyjna w krajach bardzo odległych geograficznie, językowo i kulturowo.

Przyjęcie chrześcijaństwa dało Asyryjczykom impuls do rozwoju cywilizacyjnego na nowym poziomie światowym, kontynuowanego pod władzą najeźdźców muzułmańskich. W ramach działalności klasztorów rozwijało się piśmiennictwo, edukacja i nauka, nie tylko umacniająca tożsamość Asyryjczyków, ale przynosząca korzyści innym ludom, z którymi podejmowali oni interakcje.

W omawianym okresie powstawały nowe uniwersytety, dzięki mobilności naukowców rozwijała się wymiana naukowa, mnożyły się publikacje w języku aramejskim (syriackim) o charakterze naukowym, a także ich tłumaczenia na języki regionalne i te znane w wielu krajach (łacina, greka, arabski). Polemiki religijne odegrały znaczącą rolę w tworzeniu ponadnarodowej metodologii naukowej, która miała zapewnić w dalszych wiekach rozwój nauki i techniki.

W warunkach przychylności kalifów arabskich nastąpił dynamiczny rozwój nauki, kultury i sztuki, znany jako „złoty wiek islamu” pomimo wiodącej roli naukowców chrześcijańskich. Dzięki tłumaczeniu greckich i syriackich dzieł na arabski dorobek cywilizacyjny został udostępniony Arabom. Na skutek polityki marginalizacji chrześcijan (w tym Asyryjczyków) nastąpił upadek nauki arabskiej. Skorzystanie z tłumaczeń arabskich, wykonanych przez Asyryjczyków, dało potężny impuls dla rozwoju uniwersytetów europejskich.

Podsumowując, należy odnotować, że ponownie Asyryjczycy, nie mając własnego państwa i żadnej władzy politycznej, przyczynili się do rozwoju obcego narodu. Jednak tym razem korzyść nie była obopólna. Priorytetem religijno-społeczno-prawnej doktryny nowych władców było zapewnienie lojalności poddanych i pozyskiwanie dochodów, w tym na drodze przejmowania dorobku cywilizacyjnego oraz pobierania dodatkowych podatków od niemuzułmanów za prawo do życia i uprawiania ziemi.

Nowe warunki znacząco ograniczały swobodę funkcjonowania i rozwoju. **Pojawił się nowy dylemat:** asymilacja (arabizacja i islamizacja) czy marginalizacja? Zasadniczą trudność stanowiły narzucone ramy:

- pierwsze rozwiązanie (asymilacja) prowadziło do pełnej utraty tożsamości i możliwości rozwoju,
- drugie (marginalizacja) stwarzało zagrożenie eksterminacji w majestacie obowiązującego prawa,
- przy tym ani integracja, ani izolacja nie była przewidywana przez nowe władze.

Zaczynając od VIII stulecia pisarze, którzy dotąd tworzyli dzieła w języku syriackim, zaczęli przechodzić na arabski, który stopniowo zajął na Wschodzie pozycję *lingua franca*, wypierając język aramejski po ponad 1500 latach dominacji. W wyniku zajęcia części Syrii przez Bizantyjczyków, zwiększył się wpływ na Asyryjczyków greckiego języka i kultury, szczególnie w tekstach związanych z liturgią. W największym stopniu wpływ ten dotknął Kościołów melchickich, w których użycie języka syriackiego prawie całkowicie zanikło do końca XIII w.

Jednocześnie dzięki uniezależnieniu się od władz muzułmańskich w niedostępnych górach Libanu i umocnieniu niezależności poprzez unię kościelną z Rzymem, wspólnota Maronitów mogła uniknąć zagrożenia i, zachowując tożsamość, rozwijać interakcje międzykulturowe.

Literatura

- Abdalla M., Rucki M.: *Klasztory jako ośrodki działalności pisarzy syriackich*. „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 36/1, 2016, s. 129–152.
- Abdalla M.: *Wierność i oddanie. Trzy wieki chrześcijańskiej rodziny Bahtiszo w służbie medycznej Abbasydów*. W: Woźniak J. (red.), *Polska syrologia w zarysie*. Wydawnictwo Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Warszawa 2010, s. 203–229.
- Abdalla M.: *Dhimmi – niemuzułmanin w państwie muzułmańskim: teoria i praktyka*. W: Rucki M. (red.), *Wpływ ideologii na naukę i życie społeczne*. Chrześcijańskie Forum Pracowników Nauki. Warszawa 2018, s. 9–23.
- Al-Jeloo N.: *Saint James the Assyrian, First Bishop of Tarentaise and Apostle of Savoy*. „Ninway” 9, 2017, pp. 22–24.
- Badger G.P. *The Nestorians and their Rituals*. Vol. 2. Darf Publishers. London 1987.
- Baron A., Pietras H. (red.): *Synody i kolekcje praw*. Tomy I-VI. Wydawnictwo WAM. Kraków 2006–2011.
- Baumer C.: *The Church of the East*. Tauris. London – New York 2008.
- Bednarowicz S.: *Syriaco-Slavica. What did the Syriac medieval writers know about the Slavs*. „Orientalia Christiana Cracoviensia” 2, 2010, pp. 29–44.
- Bibi A., Tollet A.I.: *Nareszcie wolna! Esprit*. Kraków 2020.

- Chomiński J.M., Wilkowska-Chomińska K.: *Historia muzyki, cz. 1*. PWM. Kraków 1989.
- Council of Ex-Muslims of Britain – CEMB: *Apostasy Day 2023 report*, <https://ex-muslim.org.uk/2023/10/apostasy-day-2023-report/> (dostęp 28.04.2025).
- Edalatnejad S.: *The Legal Status of Non-Muslims in the Shiite Fiqh and Iranian Laws (1906-2020)*. Brill. Leiden 2023.
- El-Fadl K.A.: *The Death Penalty, Mercy and Islam: A Call for Retrospection*. In: Owens E.C., Carlson J.D., Elshtain E.P. (Eds.), *Religion and the Death Penalty: A Call for Reckoning*. Eerdmans Publishing. Grand Rapids – Cambridge 2004, pp. 73–107.
- Esposito J.L.: *Islam and Politics*. Syracuse University Press. New York 1998.
- Geiger J.: (1976). *The Ban of Circumcision and the Bar-Kokhba Revolt*. “Zion” 41, 1976, 139–147.
- Gerges F.A.: *America and Political Islam*. Cambridge University Press. Cambridge 1999.
- Griffith S.H.: *The Church in the Shadow of the Mosque: Christians and Muslims in the World of Islam*. Princeton University Press. Princeton 2008.
- Grodzki M.: *Panteon sceptyków*. Uniwersytet Warszawski. Warszawa 2017.
- Gruendler B.: *The Development of the Arabic Scripts: From the Nabatean Era to the First Islamic Century According to Dated Texts*. Scholars Press. Atlanta 1993.
- Gutas D.: *Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early ‘Abbāsid Society*. Routledge. London 1999.
- Jamsheer H.A.: *Historia powstania islamu jako doktryny społeczno-politycznej*. Wydawnictwo Akademickie Dialog. Warszawa 2014.
- Jenkins P.: *The Lost History of Christianity: the Thousand-Year Golden Age of the Church in the Middle East, Africa, and Asia – and How It Died*. Harper Collins. New York 2008.
- Jenkins P.: *The Lost History of Christianity: The Thousand-Year Golden Age of the Church in the Middle East, Africa, and Asia—and How It Died*. HarperOne. New York 2009.
- Johnson D.A.: *Syriac Influences in Western History*. Lulu.com 2010.
- Kavattu S.K.: *Christological Conceptions and Expressions of the Early Syriac Authors and Writings*. “Asian Horizons” 5/1, 2011, pp. 138–151.
- Kennedy H.: *Wielkie arabskie podboje. Jak ekspansja islamu zmieniła świat*. PWN. Warszawa 2011.
- Kennerley S.: *Rome and the Maronites in the Renaissance and Reformation: The Formation of Religious Identity in the Early Modern Mediterranean*. Routledge. London – New York 2022.
- Kerr R.M.: *Aramaisms in the Qur’ān and their Significance*. In: Ibn Warraq (Ed.), *Christmas in the Koran*. Prometheus Books. New York 2014, pp. 145–234.

- Latinopoulou A.: *The abominable massacre of Christians and Alawites in Syria and the urgent need for an immediate and decisive EU response*. 11.03.2025, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/P-10-2025-001051_EN.html (dostęp 28.04.2025).
- Li T.: *Christianity on the Silk Roads*. In: Henderson J., Morgan S.L., Salonia M. (Eds.), *Reimagining the Silk Roads: Interactions and Perceptions Across Eurasia*. Routledge. New York 2025, pp. 174–185.
- Mar Abdisz z Nisibis: *Perła*. Tłum. i red. M. Abdalla. Uniwersytet Opolski. Opole 2024.
- McKay H.: 'Life is horrible': Syria's Christians fear total genocide. "Fox News" May 15, 2016, <https://www.foxnews.com/world/life-is-horrible-syrias-christians-fear-total-genocide> (dostęp 28.04.2025).
- Migliore D.L.: *Faith Seeking Understanding: An Introduction to Christian Theology*. Eerdmans Publishing Co. Cambridge 2014.
- Nieten R.: *Literary Sources concerning the Recitation of Holy Texts: The Contribution of the Grammarians to the Syriac-Aramaic Recitation*. Society of Biblical Literature 2017 International Meeting, 7–11 July 2017.
- Ofek H.: *Why the Arabic World Turned Away from Science: On the lost Golden Age and the rejection of reason*. „The New Atlantic” 2011, <http://www.thenewatlantis.com/publications/why-the-arabic-world-turned-away-from-science> (dostęp 28.04.2025).
- OSV News Weekly, <https://www.osv.com/OSVNewsweekly/World/Article/TabId/718/ArtMID/13624/ArticleID/16245/Violence-continues-to-cause-fear-across-region.aspx> (dostęp 11.01.2017 r.).
- Pigulewska N.: *Kultura syryjska we wczesnym średniowieczu*. PAX. Warszawa 1989.
- Roberson R.G.: *Chrześcijańskie Kościoły Wschodnie*. Wyd. Homini. Bydgoszcz 1998.
- Rucki M., Abdalla M., Jacyna-Onyszkiewicz Z.: *Czy definicja natury Jezusa Chrystusa powinna prowadzić do podziału?* W: Rucki M. (red.), *Wpływ ideologii na naukę i życie społeczne*. Chrześcijańskie Forum Pracowników Nauki. Warszawa 2018, s. 55–71.
- Rucki M.: *Religijne uwarunkowania złotego wieku i przetrwania Asyryjczyków jako narodu bez państwa*. W: Dudra S., Michalak R., Młyńczyk Ł. (red.), *Polityczne uwarunkowania religii – Religijne uwarunkowania polityki*. Instytut Politologii Uniwersytetu Zielonogórskiego. Zielona Góra 2017, s. 177–191.
- Rüegg W., de Ridder-Symoens H. (Eds.): *A History of the University in Europe: Volume I, Universities in the Middle Ages*. Cambridge University Press. Cambridge 2003.
- Rutgers L.V.: *Roman Policy toward the Jews*. In: Donfried K.P., Richardson P. (Eds.), *Judaism and Christianity in First-Century Rome*. Eerdmans Publishing Company. Grand Rapids – Cambridge 1998, pp. 93–116.

- Rybka E.: *Ruch planet w astronomii ludów islamu*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 16/1, 1971, 11–25.
- Saint-Laurent J.N.M.: *Missionary Stories and the Formation of the Syriac Churches*. University of California Press. Oakland 2015.
- Schewe S.: *Literary Sources concerning the Recitation of Holy Texts: The Recitation of the Qur'an and Writings on tajwid Literature*. Society of Biblical Literature 2017 International Meeting, 7–11 July 2017.
- Treadgold W.: *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford University Press. Stanford 1997.
- Tulloch J., Cetera R.: *After Assad, Syria's Christians hope for 'rebirth' of country*. “Vatican News” 09 December 2024, <https://www.vaticannews.va/en/church/news/2024-12/syrias-christians-cautiously-optimistic-fall-assad-government.html> (dostęp 28.04.2025).
- van Unnik W.C.: *Nestorian Questions on the Eucharist*. Joh. Enschede en Zonen. Haarlem 1937.
- Villa V.: *Four-in-ten countries and territories worldwide had blasphemy laws in 2019*. Pew Research Center, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/01/25/four-in-ten-countries-and-territories-worldwide-had-blasphemy-laws-in-2019-2/> (dostęp 28.04.2025).
- Vööbus A.: *The contribution of ancient Syrian Christianity to the west European culture*. “Journal of Assyrian Academic Society” 1, 1988, pp. 8–14.
- Vorbrich R.: *Europa w islamskiej wizji świata: od kraju niewiernych do kraju misyjnego*. „Lud” 83, 1999, s. 33–45.
- Warda W.M.: *Assyrians Beyond the Fall of Nineveh*. Warda. Lexington 2013.
- Why is Death the Prescribed Punishment for Apostasy in Islam?* Islam Questions & Answers, <https://islamqa.info/en/answers/811/why-is-death-the-prescribed-punishment-for-apostasy-in-islam> (dostęp 28.04.2025).
- Wolińska T.: *Elity chrześcijańskie wobec islamu (VII-X wiek)*. „Vox Patrum” 35/64, 2015, s. 529–567.
- Ye'or B.: *The Decline of Eastern Christianity Under Islam: From Jihad to Dhimmitude*. Associated University Press. Cranbury 2010.
- Żelazny J.W.: *Monastycyzm syryjski i mezopotamski w ujęciu ks. Stefana Siwca*. W: A. Uciecha (red.), *Historia monastycyzmu orientalnego*. Księgarnia św. Jacka. Katowice 2014, s. 59–69.

10. ZNISZCZENIE CYWILIZACJI ASYRYJCZYKÓW I ROZPROSZENIE PO ŚWIECIE

10.1. Tamerlan oraz Mamelucy

Pomimo utrudnień, związanych z prawnymi i społecznymi ograniczeniami dla niemuzułmanów w państwie islamskim (Bosworth, 1995; Abdalla, 2018), asyryjskim chrześcijanom udawało się nie tylko zachować własną tożsamość, ale też znacząco przyczynić się do rozwoju kalifatu arabskiego, jak to opisano w rozdz. 9.3.1. Wraz z najazdem mongolskim nastąpiło osłabienie presji muzułmańskiej, co poskutkowało rozwojem m.in. piśmiennictwa syriackiego (Forness, 2021). Zamiast wyzwolenia jednak nastąpiły wyjątkowe co do skali masakry, zorganizowane przez religijnie usposobionego władcę Tamerlana, nazywanego „mieczem islamu” (Marozzi, 2006).

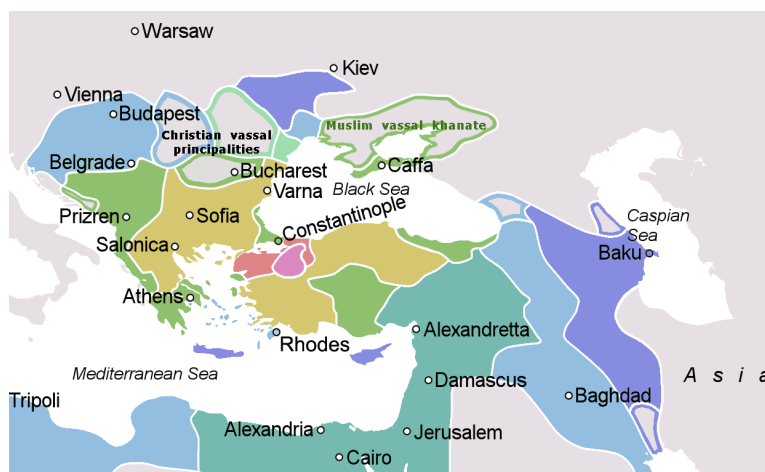
Pojawiła się nadzieja na wyzwolenie z opresji islamskiej – w latach 1260/1261 asyryjski dowódca Samdaqu stanął na czele powstania w Mosulu i ustanowił jako nowego władcę chrześcijanina Zakiego. Aż do roku 1289 chrześcijanie sprawowali w Mosulu władzę, prawdopodobnie mając nadzieję na zbudowanie państwa chrześcijańskiego w Mezopotamii w sojuszu z chanatem. Jednak pod koniec XIII w. tron objął Il-Chan Ghazan (1295-1304), który z buddyzmu przeszedł na islam. Rozpoczęły się krwawe masakry chrześcijan, żydów, zoroastrian i buddystów. Kolejna fala masakr nastąpiła po objęciu władzy przez Oljeitu (1304-1316), który wkrótce przeszedł z chrześcijaństwa na islam. Jednak dopiero Tamerlan (1370-1405) zadał cywilizacji chrześcijaństwa asyryjskiego śmiertelny cios. W wyniku masowych mordów Kościół przetrwał jedynie w niedostępnych rejonach górskich, a także w Irańskim Azerbejdżanie, Armenii i Kerali. W XV wieku została zniszczona cała struktura organizacyjna Kościoła Wschodu, po czym wszystkie wysiłki chrześcijan zostały skierowane na fizyczne przetrwanie (Rucki, 2017).

Jednym z imperiów muzułmańskich, które weszły w miejsce kalifatu Abbasydów, było państwo Mameluków (1250–1517). Podejmując walkę

z krzyżowcami na zachodzie i z Mongołami na wschodzie, Mamelucy zmasakrowali tysiące chrześcijan, zamieszkujących Syrię, Mezopotamię i Persję. Wahba (2021) podaje, że chrześcijanom nawet nakazano ubierać się w taki sposób, by od razu można było rozpoznać ich przynależność religijną, co powodowało ich społeczną marginalizację. Władze zachęcały ludność do pogromów i rabunku mienia chrześcijan i przejmowania ich interesów. Autor ten nazywa prześladowania chrześcijan Bliskiego Wschodu w XIII i XIV w. bezprecedensowymi, gdyż pod koniec XIV w. chrześcijaństwo praktycznie zniknęło z obszarów prawie całego Iranu i Mezopotamii. Jeśli w V stuleciu liczba chrześcijan na Wschodzie wynosiła ok. 12 mln i z pewnością wzrastała w ciągu kolejnych wieków, to w XIII stuleciu zmniejszyła się do 5 mln. Historyczne budynki kościołów i klasztorów w Antiochii, Efezie czy Edessie zostały zdewastowane wraz ze zniszczeniem wspólnot chrześcijańskich. Do końca XV w. liczba diecezji, zarządzanych przez biskupów w Anatolii (dzisiejsza Turcja) zmniejszyła się z 373 do zaledwie trzech (Wahba, 2021). Podobnie zmniejszyła się liczba diecezji Asyryjskiego Kościoła Wschodu, która wynosiła ponad 60 w trudnym wieku XI, a w XIV w. spadła do siedmiu (Baum & Winkler, 2003).

10.2. Imperium Osmańskie

Pod koniec XIII w. powstało imperium Osmańskie (tur. Osmanlı İmparatorluğu), które w 1453 r. zdobyło Konstantynopol, kładąc kres cywilizacji bizantyjskiej i rozpoczynając inwazję na Europę. Na ryc. 10.1 pokazano zdobycze imperium Osmańskiego w różnych okresach.

Ryc. 10.1. Tereny sukcesywnie zdobywane przez wojska Osmańskie (© public domain)

Wspólnoty Asyryjczyków pozostające w Syrii, Mezopotamii (Irak), oraz w górskich regionach Tur Abdin i Hakkari (Turcja) znalazły się pod panowaniem Turków. Jak podaje Wahba (2021), ekspansja terytorialna imperium Osmańskiego odbywała się dzięki krwawym wojnom i masakrom. W administracji imperium utworzono zcentralizowany organ nadzoru nad instytucjami muzułmańskimi, nazwany *wakf*, a także system *millet* w celu nadzorowania niemuzułmańskich obywateli. Wspólnotom chrześcijańskim Ormian, Greków, Koptów (rdzennych Egipcjan), oraz Asyryjczyków należących do Kościołów „jakobickiego”, „nestoriańskiego” i maronickiego, nadano pewną autonomię w sprawach dotyczących np. małżeństwa, rodziny, dziedziczenia. Za nielicznymi wyjątkami, chrześcijanie nie mogli zajmować wysokich stanowisk państwowych i wojskowych, choć z ich wiedzy i pomocy często korzystano. System *millet* kontynuował i rozwijał wcześniejsze muzułmańskie zasady traktowania niemuzułmańskich obywateli, m.in. pod względem płacenia dodatkowych podatków. Osoby, które nie były w stanie płacić podatku *haradż*, musiały przyjąć islam, by pozostać przy życiu.

Należy zwrócić uwagę, że w państwie Osmańskim funkcjonowały tętniące życiem wspólnoty Berberów, Słowian, Arabów, Ormian czy Asyryjczyków o wielkim potencjale rozwojowym dla nauki, techniki i gospodarki. Jednak z powodu wspomnianych ograniczeń, potencjał ten pozostawał niewykorzystany. Muzułmańscy przywódcy religijni przeciwstawiali się jakimkolwiek reformom religijnym lub społecznym, niemuzułmanie pozostawali obywatelami drugiej klasy, edukacja upadała, o wolności słowa nie było nawet mowy (Wahba, 2021). Przy tym Maronici, ciesząc się pewną niezależnością od Osmanów i podtrzymujący kontakty z Kościołem rzymskokatolickim, mogli przyczynić się do rozwoju cywilizacji Europy i własnej nauki i edukacji. Na Piątym Soborze Laterańskim (1513–1515) była obecna delegacja maronicką, która zapoczątkowała naukowe zainteresowania językiem syriackim w Europie, a do Biblioteki Watykańskiej trafiły pierwsze rękopisy syriackie (Wilkinson, 2007). Podczas gdy na terenach imperium Osmańskiego drukowanie książek było zabronione na mocy zakazu sułtana z 1483 r. i zakaz obowiązywał aż do 1720 r., przy udziale Asyryjczyka Mojżesza z Mardinu w Wiedniu wydrukowano pierwszy egzemplarz syriackiego Nowego Testamentu już w 1555 r. W 1584 r. w Rzymie powstało Collegium Maronitum, które stało się jednym z ważnych ośrodków nauki i syriackiej literatury, gdzie w XVI w. działał wybitny naukowiec Gabriel Syjonita, a w XVIII w. inny znany pisarz syriacki Józef Assemani (Wilkinson, 2012). Z jego prac wynika, że wśród autorów syriackojęzycznych w XVI-XVII w. najwięcej było maronickich pisarzy (Assemani, 1719–1728).

Jednocześnie, przy formalnej ochronie ludności chrześcijańskiej przez władze państwowe, w imperium Ottomańskim często odbywały się pogromy i masakry „niewiernych”. Między innymi Kurdowie dopuścili się aktów płądrowania kościołów i domostw w regionie Tur Abdin (południowo-wschodnia Turcja)

w latach 1416–1426, następnie w roku 1446 wymordowali wszystkich mężczyzn we wsi asyryjskiej Basebrino, a w 1506 r. podpalili kościół i udusili dymem 312 osób, w tym 32 mnichów i biskupa, modlących się na niedzielnej nabożeństwie (Abdalla, 1996). Zaczynając od XVI w. praktycznie nieograniczoną władzę w Tur Abdinie sprawowali kurdyjscy emirowie i begowie, którzy regularnie atakowali chrześcijan, a mający chronić Asyryjczyków żołnierze tureccy bardziej dbali o udział w łupach niż o bezpieczeństwo chrześcijańskich obywateli (Abdalla, 2017). W 1829 r. odbyła się masakra ludności asyryjskiej w miejscowościach Azach i Esfes, zginęło ponad 300 osób, włącznie z biskupem, a wiele dziewcząt zabrano do niewoli (Wigram, 1929). Przez sześć lat (1842–1848) trwały masakry na Asyryjczykach, dokonywane przez Kurdów pod przywództwem Badr Chana (Aprim, 2015). Kilka tysięcy Asyryjczyków zginęło Podczas zamieszek w Aleppo w 1850 r. życie straciło ok. 5000 chrześcijan (Eldem i in., 1999). Dziesięć lat później, w 1860 r. w Damaszku i okolicach miała miejsce masakra ok. 25000 Maronitów, chrześcijan o asyryjskich korzeniach, splądrowano 326 wiosek i zniszczono 560 kościołów (Shaw, 1977).

Dodatkowo władze tureckie dbały o skłócanie między sobą różnych grup chrześcijańskich, należących do różnych narodów lub Kościołów. W ten sposób w wyniku konfliktu między duchownymi w Kościele Wschodu nastąpił rozłam, który doprowadził do wyodrębnienia Kościoła Chaldejskiego, który w 1552 r. zawarł unię z Rzymem (Wilmschurst, 2000). Według danych fundacji Pro Oriente, do początku XX w. liczba wiernych Asyryjskiego Kościoła Wschodu spadła do ok. 150 tys. (Pro-Oriente, 2025).

Jak się okazało, to wszystko było prelude do całkowitej eksterminacji ludności chrześcijańskiej, w tym asyryjskiej, w imperium Osmańskim. W listopadzie 1914 r. sułtan Mehmet V ogłosił świętą wojnę (arab. جهاد *dżihad*) nie przeciwko zewnętrznym wrogom niewyznającym islamu, tylko przeciwko własnym obywatelom wyznającym chrześcijaństwo (Zürcher, 2016). Rozpoczęły się bezpośrednie przygotowania do wydarzeń, które określono później jako ludobójstwo. Warto odnotować, że pojęcie „ludobójstwo” (ang. *genocide*) zaproponował polski prawnik i naukowiec Rafał Lemkin (1900–1959) w stosunku do zbrodni hitlerowskich (Lemkin, 2023) oraz do zorganizowanej przez bolszewików zbrodni zagłodzenia na śmierć ok. 5 mln Ukraińców w latach 1932–1933, znanej jako „Hołodomor” (ukr. *голодомор*) (Luciuk, 2008). Imię Lemkina nosi Centrum Dokumentowania Zbrodni Rosyjskich w Ukrainie utworzone przy Instytucie Pileckiego po agresji rosyjskiej w 2022 r. (O Centrum, 2025), zaś utworzone przez niego pojęcie *genocide* odniesiono również do systematycznej akcji eksterminacji chrześcijan w Turcji, wśród których większość stanowili Ormianie (Andreopoulos, 2025). Pojęcie to obejmuje zorganizowane działania, których celem jest zniszczenie narodu lub grupy etnicznej, a w prawie międzynarodowym ludobójstwo stanowi część szerszej kategorii „Zbrodnie przeciwko ludzkości”.

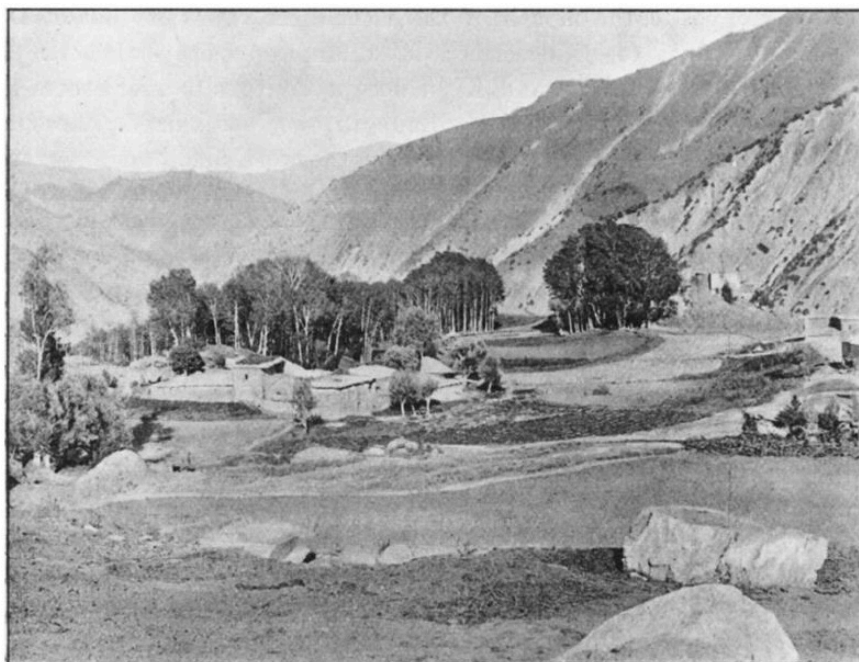
10.3. Zagłada w Turcji

Już pod koniec XIX w. gazeta „The New York Times” użyła terminu *holokaust* (z gr. *ὁλόκαυστος* *holokaustos* ‘ofiara całopalna’, czyli całkowite spalenie) w odniesieniu do masakr ormiańskiej ludności chrześcijańskiej w 1895 r. (Crowe, 2008). Jednak największe spustoszenie wśród ludności chrześcijańskiej Turcji poczynił ogłoszony przez sułtana *dżihad*. Tę tragedię Ormianie nazywają *Մեծ եղեռն* *Mec Jeghern* ‘wielkie nieszczęście’, Grecy *Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου* *Genoktonia ton Hellenon tou Pontu* ‘ludobójstwo Greków pontyjskich’, a Asyryjczycy słowem *ܣܝܦܐ* *sejfo* ‘miecz’.

Fakty dotyczące tej tragedii są bardzo dobrze udokumentowane. Morris i Ze’evi (2024) na podstawie zebranych dowodów poszerzyli ramy czasowe zorganizowanego ludobójstwa, zazwyczaj ograniczanego do lat 1915-1918. Autorzy piszą:

Kampania masowych mordów i czystek etnicznych była prowadzona w sposób rozłożony w czasie na ok. trzydzieści lat, między 1894 a 1924 rokiem. Objęła w Turcji nie tylko Ormian, ale także wszystkie inne społeczności chrześcijańskie kraju, przede wszystkim Greków, ale także różne grupy należące do Kościołów asyryjskich. Na proces czystek etniczno-religijnych składały się powtarzające się fale celowych masakr, zakrojonych na dużą skalę, a także systematyczne wysiedlenia, przymusowe konwersje [na islam] i zagłada kulturowa. To wszystkie działania razem stanowiły ludobójstwo. Na początku tego okresu chrześcijanie stanowili około 20 procent populacji Azji Mniejszej; do 1924 r. odsetek chrześcijan w Turcji spadł do 2% (Morris & Ze’evi, 2024).

Największe skupiska Asyryjczyków mieszkaly w dwóch regionach. Pierwszy to Tur Abdin, w przybliżeniu obejmujący dzisiejsze prowincje Mardin i Şirnak, z dominującą ludnością asyryjską, należącą do Prawosławnego Kościoła Syriackiego Patriarchatu Antiocheńskiego, posługującą się zachodnim dialektem syriackim nazywanym *ܬܘܪܝܐ* *turojo* lub *ܣܘܪܝܐ* *surjojo*. Drugi region to prowincja Hakkari, najbardziej wysunięta na południowy wschód w dzisiejszej Turcji, granicząca z Irakiem na południu i Iranem na wschodzie. Po masakrach Tamerlana w XIV w. tutaj znaleźli schronienie „nestorianie”, należący do Asyryjskiego Kościoła Wschodu, posługujący się wschodnim dialektem języka syriackiego, nazywanym *ܐܬܘܪܝܐ* *aturaja*. Od XVII w. patriarcha tego Kościoła, noszący zawsze imię Mar Szymun, miał siedzibę w miejscowości Kudszanis (wymawiane też jako „Koczanis”), położonej ok. 30 km na północ od dzisiejszego miasta Hakkari. Na ryc. 10.2 pokazano zdjęcie tej miejscowości, a na ryc. 10.3 fotografie patriarchy Mar Szymuna XIX Beniamina (1887-1918), zamordowanego 13 marca 1918 r. przez kurdyjskiego przywódcę Simko (1887–1930), który zaprosił patriarchę na rozmowy pokojowe, gwarantując mu bezpieczeństwo. Należy odnotować, że w 1930 r. sam Simko został zamordowany w podobny zdradziecki sposób w domu irańskiego oficera (Entessar, 2010).

Ryc. 10.2. Zdjęcie rezydencji patriarchy Mar Szymuna w Kudszanis (Maunsell, 1901)

Ryc. 10.3. Patriarcha Mar Szymun XIX Beniamin (1887-1918) (© public domain)

Z dostępnych dokumentów wynika, że niszczenie wspólnot chrześcijańskich w Turcji nastąpiło na skutek konsekwentnej polityki trzech następujących po sobie rządów: najpierw Abdülhamida II (1894–1896), następnie Młodo Turków (1914–1918), i w końcu reżimu nacjonalistycznego pod przywództwem Atatürka (1919–1924). Morris i Ze’evi (2024) podkreślają, że muzułmańscy współobywatele w większości nie przeciwstawiali się tej polityce, a wielu entuzjastycznie ją popierało. Przedstawiciele rządu organizowali masakry, deportacje i przymusowe konwersje na islam, a żołnierze, żandarmi i policjanci wykonywali te polecenia często za pomocą muzułmańskiej ludności cywilnej przy udziale duchownych muzułmańskich i poparciu turekojęzycznej prasy. Jednocześnie kolejne władze tureckie nie tylko zaprzeczają oczywistym faktom (CSCE, 2015), lecz podejmują wszelkie wysiłki w celu ich zanegowania:

...cały aparat państwa narodowego został wykorzystany do wystawiania w korzystnym świetle, upiększenia, odwrócenia uwagi, osłabienia argumentów, zaprzeczenia, wprowadzania dwuznaczności, usprawiedliwienia, zaciemnienia lub po prostu pominięcia wydarzeń. Żaden inny naród w historii nie dążył tak agresywnie do stłumienia prawdy o wycinku swojej historii, grożąc wszystkim, zaczynając od zerwania stosunków dyplomatycznych lub handlowych, poprzez zamknięcie baz lotniczych, aż po usunięcie odpowiednich wpisów z encyklopedii międzynarodowych (Tatz, 2018).

W rezultacie wymienionych wyżej aktów ludobójstwa straty wśród ludności asyryjskiej były ogromne. Brock (2025) podaje, że osiem z 20 diecezji Prawosławnego Kościoła Syriackiego zostało całkowicie spustoszonych, a Asyryjczycy zniknęli z całych obszarów zwartego zamieszkania, m.in. z Beth Sbirino (Bsorino) czy Dżulamierku (obecnie Hakkari). Asyryjscy mieszkańcy Hakkari zostali wciągnięci do wojny Rosji przeciwko Turcji, a po rewolucji bolszewickiej 1917 r. pozbawieni sojusznika musieli uciekać do pobliskiej Urmii, położonej za irańską granicą. Jednak po pewnym czasie w większości zostali zmasakrowani wraz z miejscową ludnością asyryjską. W zależności od regionu w Tur Abdinie i w prowincji Hakkari zginęło od 50% do 90% Asyryjczyków należących do różnych Kościołów. Duże liczby uchodźców, którym udało się przeżyć, znalazły się w Syrii, Palestynie, Iraku oraz na Kaukazie, znajdującym się pod kontrolą Rosji, a później Związku Radzieckiego (Brock 2025).

10.4. Uchodźstwo i strategie integracji

Jak odnotowuje Termen (Термен, 1910), Asyryjczycy zamieszkujący południowo-wschodnie tereny dzisiejszej Turcji, już od XIX w. masowo jeździli na zarobki do Gruzji i Armenii, znajdujących się pod panowaniem Rosji, a niektórzy również pracowali i zdobywali wykształcenie na Zachodzie. Asyryjczyk Osipow

(2023) opisuje historię swojej rodziny w Tbilisi, gdzie znalazła się ona w wyniku masakr w Urmii w 1915 r., aż do czasów obecnych. Na tej podstawie można wyodrębnić ważniejsze elementy interakcji międzykulturowej w kontekście integracji uchodźców w warunkach carskiej Rosji oraz w państwie bolszewickim (Rucki, 2024).

Wyjeżdżając całymi brygadami w połowie XIX w. do miasta Tyflis, Asyryjczycy podejmowali się sezonowych prac budowlanych, na które było zapotrzebowanie w związku rozbudowy tego ważnego dla carskiej Rosji miasta. W roku 1890 w Tbilisi pracowało ok. 600 Asyryjczyków, należących do unickiego Kościoła Chaldejskiego i będących poddanymi Persji. W ramach integracji i w nadziei uzyskania poddaństwa rosyjskiego, w samym tylko Tyflisie do 1899 r. na prawosławie przeszło 4222 Asyryjczyków, pochodzących z Urmii. Poza tym, wielu Asyryjczyków przyjmowało prawosławie już w Urmii w rosyjskiej misji, wierząc, że to ułatwi emigrację, a kiedy widzieli korzyści, niektórzy czynili to nawet po kilka razy. Według Osipowa (2023) na przełomie XIX i XX w. życie układało się jak najkorzystniej dla Asyryjczyków z Urmii i Salmas, gdyż po raz pierwszy od czasów okrutnych masakr Tamerlana mogli oni otwarcie, w jaskrawy sposób demonstrować i rozwijać własną edukację, kulturę, sztukę, literaturę, poezję. Właściwie na tym polegała integracja, że czyniąc to, pozostawali w zgodzie z wielokulturowym otoczeniem zarówno w rodzimej Persji, jak i w gościnnej Gruzji.

Tbilisi przekształciło się w piękne skrzyżowanie Wschodu i Zachodu, na którym różnorodny, kolorowy i wesoły tłum cieszył i wzbudzał podziw u wszystkich, kto tylko zetknął się z tym zdumiewającym miastem. Tbilisyjczyk jak nikt inny potrafił życzliwie odbierać każdą inną kulturę, obce języki i tradycje. Tu nie było ani Europy, ani Azji, bo tu było serce Gruzji, rajskiego zakątka, który, według żartu tbilisyjczyków, Stwórca zachował dla siebie, lecz musiał oddać Gruzinom, którzy spóźnili się na podział ziemi między narodami, gdyż zajmowali się swoim ulubionym imprezowaniem. Właśnie tę kulturę miejskiego życia Tbilisi, z jej beztrudnym wesołym sposobem obcowania, gościnnością i otwartością, z oryginalną kreatywną filozofią *karaczocheli* i *kinto*, Asyryjczycy odebrali jako coś głęboko osobistego, należącego do nich, i właśnie to legło u podstaw ich wiekuistego oddania temu miastu (Osipow, 2023).

Kiedy 20 grudnia 1914 r. oddział rosyjski stacjonujący w Urmii nagle się wycofał, muzułmańscy fanatycy spalili i zamienili w ruiny 98 asyryjskich miejscowości, a mieszkańcy zostali obrabowani i odarci ze wszystkiego do ostatniej nitki. Blisko 22 tysiące asyryjskich mężczyzn, kobiet i dzieci, którym udało się uciec z różnych miejscowości, znalazło schronienie w amerykańskiej i francuskiej misjach w Urmii. Ok. 15 tys. uchodźców wyruszyło w kierunku Rosji, z których wielu znalazło schronienie właśnie w Tyflisie, gdzie dołączyli do istniejącej już tam wspólnoty asyryjskiej. Asyryjczycy, którzy nie zdążyli uciec, byli prawie co do jednego wymordowani.

W 1917 r. po rewolucji lutowej w Rosji pojawiły się nadzieje na niepodległość i w Tbilisi został opublikowany Manifest Związku Wolnej Asyrii. Trzech wybitnych liderów asyryjskich – dr Freydun Aturaya, *rabi* Biniamin Arsanis i *rabi* Szlimun d'Salamas – utworzyli Asyryjską Partię Socjalistyczną, pierwszą w historii partię polityczną, zrzeszającą Asyryjczyków. Jednak wkrótce Freydun Aturaya został zaarrestowany, a jego towarzysze razem z innymi Asyryjczykami z Urmii, ratowali się ucieczką do obozów Baakuby pod Bagdadem.

Utworzona przez Freyduna Aturay'ę Asyryjska Rada Narodów również została zlikwidowana przez rząd mieńszewików, po czym w Rostowie nad Donem działała „Asyryjska Delegacja Narodowa”. Jej zadaniem w latach 1920-1921 było umożliwienie powrotu uchodźców asyryjskich do Urmii. Lecz również „Delegacja” została zlikwidowana w lutym 1922 r. na mocy zarządzenia NKWD.

Asyryjczycy nie poddawali się i już w lecie 1924 r. utworzyli Wszechrosyjski Związek Asyryjczyków pod nazwą *Chojad Atur* ‘Jedność Asyrii’, który został zarejestrowany w NKWD. Zjazd Związku Asyryjczyków odbył się w grudniu 1925 r., ale zanim udało się rozpocząć aktywną działalność, liderzy asyryjscy zostali rozstrzelani lub zesłani na Sybir. Również Freydun Aturaya został rozstrzelany przez bolszewików w 1926 r. W ten sposób aspiracje polityczne i nadzieje na odrodzenie polityczne zostały zniszczone.

Nieco dłużej Asyryjczycy cieszyli się możliwością rozwoju własnej tożsamości narodowej. W Tbilisi powstały szkoły asyryjskie, które stały się podstawą dla zachowania języka, literatury i całej wielopłaszczyznowej kultury asyryjskiej. Powstało też asyryjskie kółko teatralne, rozpoczęto wydawanie gazety „Kochwa d'Madyncha” (syr. ‘Gwiazda Wschodu’). Zaczęto wydawać podręczniki i otwierać asyryjskie szkoły podstawowe w enklawach asyryjskich w ZSRR Związek Asyryjczyków ZSRR zlikwidowano w 1937 r. Okazało się, że ideologia sowiecka z jej walką klasową i wytwarzaniem „nowego człowieka”, prowadziła Asyryjczyków do kolejnego dramatu. Przykładem może być Jakir Birdżamow, który urodził się w Tbilisi w rodzinie, cudem wybawionej z rzezi Asyryjczyków przez Turków, ale mając zaledwie dwa lata już został zesłany wraz z rodziną na Sybir, do obwodu Tomskiego, oddalonego od Tbilisi o ponad 4,5 tys. km.

Dramat Asyryjczyków tamtych czasów tkwił w ich szczerym przekonaniu, że droga socjalistycznych przemian jest słuszna i powinna prowadzić do pełnej sowietyzacji całego duchowego i materialnego życia narodu. Jednak droga ta doprowadziła wielu z nich do śmierci zadanej przez ten system, w którym oni upatrywali drogę do szczęścia dla swojego narodu. Represje stalinowskie lat 30. i wojna lat 40. na tyle stłumiły w Asyryjczykach Związku Radzieckiego nadzieję na odrodzenie narodowe, że zdarzały się przypadki, kiedy Asyryjczycy podawali w dokumentach inną narodowość i rezygnowali z pielęgnowania tożsamości.

Bolszewikom udało się zastraszyć Asyryjczyków. Po tym, jak rozstrzelano wszystkich działaczy lat 20. i 30., ludzie starali się pozbyć wszystkiego, co mogłoby

zdradzać jakiegokolwiek więzi z tymi męczennikami za wolność. Niszczono dokumenty, fotografie, a imiona wielu uległy zapomnieniu.

Podsumowując, migracje zarobkowe i uchodźstwo do znajdującej się pod władzą rosyjską Gruzji stworzyło nowe warunki dla interakcji międzykulturowych, a w szczególności:

- wymuszona migracja Asyryjczyków w XIX w. do Gruzji pod rządami Rosji otworzyła możliwości odrodzenia i rozwoju własnej kultury i tożsamości (pomimo masowej konwersji na rosyjskie prawosławie),
- ten rozkwit kultury asyryjskiej był integralną częścią wielonarodowej mozaiki Tbilisi, wnosząc do niej niepowtarzalne, trwałe elementy,
- skuteczna integracja stworzyła warunki do przyjęcia i włączenia do życia miasta dużej liczby uchodźców asyryjskich w kilku falach przybywających z Turcji i Persji,
- po rewolucji bolszewickiej działalność społeczna i polityczna Asyryjczyków była nakierowana na edukację oraz na rozwój własnej kultury i sztuki, ale również na starania o powrót do Ojczyzny,
- polityczne dążenia, niezgodne z ideologią komunistyczną ZSRR, zostały zniszczone poprzez zsyłki i rozstrzeliwanie działaczy,
- ideologia „sowieetyzacji”, która umożliwiała funkcjonowanie mniejszości narodowych w ZSRR, również okazała się zgubna dla Asyryjczyków,
- wszyscy liderzy asyryjscy zostali rozstrzelani lub zesłani na Sybir do łagrów,
- okrutne represje doprowadziły do stłumienia tożsamości narodowej, która zaczęła po części się odradzać dopiero u schyłku Związku Radzieckiego.

Imponująca liczba radzieckich Asyryjczyków, którzy coś osiągnęli w nauce, technice, kulturze i sztuce, wymienionych przez Osipowa (2023), a także powstanie związków Asyryjczyków w republikach powstałych po rozpadzie ZSRR, potwierdza wielki potencjał cywilizacyjny Asyryjczyków. Nawet krótkotrwała odwilż dała impuls dla rozwoju wielu talentów i obudzenia twórczej pamięci narodowej, zdolnej do współtworzenia wspólnego dorobku o ponadnarodowej wartości.

10.5. Obecna sytuacja Asyryjczyków na Bliskim Wschodzie

Obecna sytuacja Asyryjczyków w krajach, gdzie mieszkają oni od wieków, została szczegółowo przedstawiona w publikacji (Abdalla & Rucki, 2019), wykorzystanej z niewielkimi zmianami w niniejszym rozdziale. Do najważniejszych czynników utrudniających funkcjonowanie mniejszości asyryjskiej, która żyje dziś na terenie Syrii, Turcji, Iranu i Iraku, a także Libanu, należą:

- narastająca radykalizacja do niedawna względnie umiarkowanego otoczenia muzułmańskiego wskutek agresywnej propagandy antychrześcijańskiej w mediach i w meczetach,
- narastający nacjonalistyczny radykalizm kurdyjski, przejawiający się w nadużyciach i dyskryminacji na poziomie lokalnym,
- brak mechanizmów ochrony prawnej oraz zainteresowania władz centralnych,
- nielegalne zajmowanie nieruchomości i celowe niszczenie kultury materialnej,
- coraz większa ingerencja i obecność Zachodu kojarzonego z chrześcijaństwem, co wywołuje agresję przeciwko miejscowym chrześcijanom.

Czynniki te w różnym stopniu występują w różnych krajach Bliskiego Wschodu, a ich waga wzrasta wraz z osłabieniem władzy centralnej, rozumianej na Zachodzie jako „dyktatura”.

10.5.1. Sytuacja w Turcji

Oficjalnie państwo tureckie uznaje istnienie tylko niektórych mniejszości etnicznych i religijnych i przyznaje im ograniczone prawa. Statusu mniejszości odmówiono Asyryjczykom, podając jako powód „zbyt małą ich liczbę”, choć właśnie ludobójstwo dokonane przez państwo tureckie jest przyczyną drastycznego zmniejszenia liczebności tego narodu. Asyryjczykom nie tylko nie zwrócono mienia zagrabionego 100 lat temu, lecz nadal konfiskuje się ich nieruchomości (podobnie zresztą postępuje się z Ormianami pomimo że uznano ich za mniejszość narodową). W 2017 r. pięć działających w Europie i Ameryce stowarzyszeń asyryjskich podpisało petycję do rządów USA i UE oraz do ONZ i innych organizacji międzynarodowych zajmujących się prawami człowieka, apelując o pomoc i wywarcie nacisku na Turcję (*Assyrian...*, 2017).

Jeden z wielu przykładów dotyczy klasztoru Mor Augin, w którym już w IV w. służyło ok. 350 mnichów. Został wyludniony w latach 1915-1920, a ostatni mnich zmarł w 1968 r. Od tego czasu Kurdowie nielegalnie zajmują ziemię i nieruchomości klasztoru, a wszelkie postępowanie prawne nie daje rezultatów poza obietnicami (Atman, 2018). Klasztor Mor Gabriel z kolei, zbudowany w roku 397, jest nękaną od 2008 r. przez kurdyjskich sąsiadów usiłujących przejąć go (*The Case...*, 2018). Główną podstawą roszczeń i niekończących się procesów sądowych jest to, że klasztor zbudowano na rzekomo muzułmańskiej ziemi. W sporze nie są brane pod uwagę argumenty, że islam powstał dopiero w VII stuleciu, a Kurdowie pojawili się w Tur Abdinie w wyniku inwazji muzułmańskiej kilkaset lat później. W 2014 r. władze „omyłkowo” zagarnęły teren cmentarza klasztorowego, który gospodarze odzyskali po trzech latach procesów (*Turkey's...*, 2019).

W odpowiedzi na prośbę społeczności asyryjskiej w Stambule o zgodę na budowę kościoła władza wskazała skonfiskowany teren cmentarza katolickiego

(*Turkey Builds...*, 2019). Celem tej dobroduszości było zasianie konfliktu między nielicznymi i słabymi społecznościami chrześcijan. Gdyby bowiem chodziło o gest dobrej woli, wystarczyło zwrócić choćby jeden z dziesiątków kościołów czy klasztorów przerobionych na meczety lub magazyny, albo odbudować jeden z setek kościołów czy klasztorów znajdujących się w ruinie.

Symbolem zanikania wspólnoty asyryjskiej jest samotna zakonnica mieszkająca w miejscowości Zaz w Tur Abdinie. Większość ludności została wymordowana w 1915 r., pozostałych wyrugowano w latach późniejszych. Ich nieruchomości nielegalnie zajęli Kurdowie, którzy czują się całkowicie bezkarnymi właścicielami również tego, co należy do żyjącej zakonnicy: zabiera się plony z jej ogrodu i pola, jest ciągle atakowana; pluja na nią na ulicy, zdarzają się pobicia, odcięli jej dostęp wody pitnej, zabili jej psy. Nie mając u kogo szukać wsparcia i obrony, zakonnica postanowiła trwać w tym miejscu aż do śmierci (BBC, 2019).

10.5.2. Sytuacja w Syrii

W czasach Baszara Asada chrześcijanie cieszyli się względną wolnością i mieli możliwości kariery w wojsku, biznesie, nauce i administracji państwowej. Od początku syryjscy chrześcijanie należeli do elit kraju, aktywnie uczestniczyli w ruchu niepodległościowym i działali na rzecz świeckiego nacjonalizmu i socjalizmu arabskiego. Założycielem partii Baath był chrześcijanin, a przynależność do tej partii umożliwiała chrześcijanom czynny udział w życiu politycznym. I choć prawa obywatelskie i polityczne były w Syrii dla wszystkich reglamentowane, chrześcijanie, jako mniejszość, mieli zapewnioną ochronę ze strony państwa.

Działalność islamskich ugrupowań dążących do obalenia reżimu Asada, ogłaszających go „niewiernym” (*Arab...*, 2012) została odebrana na Zachodzie jako próba „demokratyzacji społeczeństwa”. W rzeczywistości motywacja religijna stała się jednym z ważniejszych czynników prowadzących do wojny domowej; większość konkurujących ze sobą ugrupowań głosiła hasła ustanowienia prawdziwego muzułmańskiego państwa. Celem co najmniej 15 frakcji zrzeszających 65 tys. bojówkarzy jest *dżihad*, rozumiany jako wojna z niemuzułmanami (Hunter, 2015).

Sytuacja ta doprowadziła do powstania Państwa Islamskiego (ISIS). Listy zbrodni popełnionych przez ISIS i inne muzułmańskie ugrupowania w Syrii w latach 2012-2017 były układane na bieżąco przez Asyryjczyków (*Attacks...*, 2017), którzy przez manifestacje i wystąpienia na forach międzynarodowych usiłowali zwrócić uwagę świata na swój dramatyczny los. Blisko 25 tys. bezbronných chrześcijan pozostało w zajętej przez islamistów mieście Hasaka, gdzie rozpoczął się terror: porwania, wymuszanie okupu, mordy na ulicach, pogromy, wyrzucanie chrześcijan z domów, gwałty itp. Zachód prowadził w tym czasie statystyki, ile tysięcy obywateli Unii Europejskiej, USA i Australii dołączyło do ISIS (Bergen, 2014). Po upadku Państwa Islamskiego większości z nich nie pociągnięto

do odpowiedzialności (Greenhill & Robinson, 2019), lecz wielu otrzymuje pomoc (Richardson, 2019). Są też doniesienia, że ofiary przemocy (szczególnie niewolnice seksualne ISIS), które znalazły schronienie na Zachodzie, nadal są atakowane przez swoich oprawców (Haines, 2019).

Wielu chrześcijan w Syrii straciło wszystko. Pomimo usunięcia bezpośredniego zagrożenia ze strony Państwa Islamskiego, sytuacja nie ulega normalizacji. Jednym z problemów jest fakt, że wspierani przez Zachód, szczególnie USA, Kurdowie stale włączają do Kurdystanu każdy teren, na który wchodzi ich oddziały, wysiedlając ludność, wyburzając domy mieszkalne i popełniając inne przestępstwa wojenne – jak je zakwalifikowało Amnesty International (*Syria...*, 2015). Posuwają się do pospolitych morderstw nadużywając zaufania chrześcijańskich towarzyszy broni: w ten sposób z rąk „kurdyjskich przyjaciół” zginęło dwóch dowódców asyryjskich (Shoebat, 2015). W 2018 r. zamknięto w Qamishli asyryjskie szkoły chrześcijańskie, działające w tym mieście zanim powstało państwo syryjskie. Zarzucono im, że odmawiają realizacji programu opracowanego przez doraźną i nielegalną administrację kurdyjską. Spontaniczny i zdecydowany protest skutkował tym, że szkoły zaczęły na nowo działać (*Christian...*, 2018). Jednak tak samo, jak na przestrzeni wieków, poszerzanie Kurdystanu odbywa się przede wszystkim kosztem asyryjskich ziem (*Kurdish...*, 2015). Pod tym względem rząd Asada wydawał się bardziej przychylny; zgodził się na przykład na utworzenie Uniwersytetu Antiocheńskiego prowadzonego przez chrześcijan (uroczyste otwarcie miało miejsce w listopadzie 2018 r.) (*Official...*, 2018).

W związku z tym, że „dyktatura” Asada i ideologia partii Baath umożliwiała Asyryjczykom udział w życiu społecznym i politycznym, po obaleniu reżimu w grudniu 2024 r. są oni postrzegani przez nowe władze Syrii jako kolaboranci. Szczególne niepokoje o przyszłość i bezpieczeństwo mniejszości chrześcijańskiej wzbudziły masakry, dokonane w marcu 2025 r. na Alawitach, mniejszości muzułmańskiej, do której należała rodzina Baszara Asada. Jak podaje Mende (2025), chrześcijanie nie byli bezpośrednio atakowani, ale pojawiło się wiele fałszywych wiadomości o pogromach. Autorka zaznacza, że chrześcijanie należący do 11 różnych denominacji stanowili w 2011 r., przed rozpoczęciem wojny domowej, ok. 10% ludności Syrii.

10.5.3. Sytuacja w Iraku

Podobnie, jak w Syrii, w czasach „dyktatury” Saddama Husajna w Iraku chrześcijanie jako grupa wyznaniowa cieszyli się względną wolnością, niektórzy robili karierę w wojsku i w strukturach państwowych. Asyryjczykiem był na przykład Mikhail Yuhanna, znany jako Tariq Aziz (1936–2015), minister spraw zagranicznych i wicepremier (Ray, 2025). To jednak nie oznaczało stabilnego bezpieczeństwa.

Zaledwie rok po uzyskaniu niepodległości od Brytyjczyków rząd iracki dokonał masakry na Asyryjczykach, o czym pisał również „Dziennik Kujawski” w Polsce (*Straszna rzeź...*, 1933). Prasa iracka rozpowszechniła fałszywe informacje, że Asyryjczycy „powstali przeciwko islamowi z zamiarem opanowania Iraku”. W sierpniu 1933 r. oficjalnie ogłoszono „dżihad”, a na północ kraju wysłano dwie trzecie nowopowstałego wojska. Do masakr zachęcano Kurdów i Beduinów: za zabicie chrześcijanina wyznaczono wysokie nagrody z prawem przejęcia jego majątku i żeńskiej części rodziny. Uchylającego się od udziału w masakrach muzułmanina nazywano zdrajcą islamu i ojczyzny (Abdalla, 1993).

Po tych zbrodniach rozpoczął się okres wynaradawiania Asyryjczyków (ang. *cultural genocide*) oraz przemocy inicjowanej przez państwo (ang. *State-sponsored violence*), szczegółowo przeanalizowany aż do akcji Anfal (1988 r.) w rozprawie doktorskiej Sargona Donabeda (2010). Jako przykłady przemocy autor wymienia m.in. zamordowanie w 1985 r. księdza Jonana w Kirkuku, księdza Johanna w Wielki Piątek 1986 r., oraz arcybiskupa S. Kaczo. Takie działania wzbudzały przerażenie wśród ludności chrześcijańskiej.

W ciągu ostatnich dziesięcioleci XX wieku niektóre uzbrojone klany kurdyjskie systematycznie osiedlały się w pobliżu wsi asyryjskich w północnym Iraku. Terroryzując ludność, zmuszano ją do opuszczenia domów i ziemi. W ten sposób przejmowano jedną wioskę za drugą, tworząc Kurdystan tam, gdzie jeszcze na początku XX w. Asyryjczycy stanowili większość (Aprim, 2019).

Atak wojsk USA na Irak i obalenie Saddama Husajna zapoczątkował falę przerażającego terroru przeciwko Asyryjczykom stanowiącym większość chrześcijan Iraku. Wiliam Warda, przewodniczący Organizacji Praw Człowieka im. Hammurabiego w Iraku, już w 2011 r. sugerował, że zmuszenie chrześcijan do opuszczenia Iraku ma na celu zmianę demografii regionu i ustanowienie państwa islamskiego (Warda, 2019). Według niego, tragedia Asyryjczyków rozpoczęła się w 2003 r., a szczyt osiągnęła w 2006 r. W ciągu siedmiu lat doprowadzono do spadku ich liczby w samym Bagdadzie z 400 do 100 tys., a w całym kraju z 1 400 000 do pół miliona.

Utworzenie Państwa Islamskiego (kalifatu) w Iraku w czerwcu 2014 r. oznaczało dalsze dramatyczne pogorszenie sytuacji (*Timeline...*, 2016). Tysiące Asyryjczyków zostało zamordowanych przez ISIS, kolejne tysiące zmarły w nieludzkich warunkach uchodźstwa, usiłując ratować życie. W efekcie z Mosulu znikli chrześcijanie, a kilkadziesiąt instytucji (zabytkowe kościoły, klasztory i cmentarze, domy kultury) zdewastowano, zniszczono lub przerobiono na meczety, z niektórych uczyniono kwatery dla bojówek ISIS. Z Mosulu i innych miejscowości położonych w Dolinie Niniwy, m.in. z miasta Qaraqosh, nazywanego „największą wyspą chrześcijaństwa w morzu muzułmańskim”, musiało uciec ponad 200 tys. Asyryjczyków (Raad, 2015).

Po zwalczeniu ISIS Kurdowie przejęli rolę islamistów, którym wcześniej utorowali drogę do regionu; kontynuowali proces wyrugowania Asyryjczyków, utrudniając powrót, eliminując działaczy społecznych (*Second...*, 2017), nielegalnie zajmując nieruchomości, fałszując dokumenty, wyniki wyborów czy manifestując wrogość symbolicznie. Wobec takich poczynań chrześcijanie boją się wracać do Iraku. Według badań Międzynarodowej Organizacji Migracji (International Organization for Migration – IOM) podstawową przeszkodą uniemożliwiającą powrót uchodźców jest brak bezpieczeństwa (*Lack...*, 2019).

Wobec niemożności utworzenia własnego państwa na terenach odwiecznego zamieszkiwania, Asyryjczycy podejmują działania w kierunku wyodrębnienia przynajmniej obwodu autonomicznego w ramach Iraku. Zaangażowanie wszystkich asyryjskich partii politycznych wskazuje na absolutną konieczność zapewnienia warunków dla przetrwania narodu (*A Future...*, 2025). Próby te jak dotąd nie przyniosły owoców.

10.5.4. Sytuacja w Iranie

Największa irańska wspólnota Asyryjczyków w Urmii (północno-zachodni Iran) została zdziesiątkowana w 1915 r., kiedy wojska tureckie zaatakowały Persję od północy. W ciągu lutego i marca zrównano z ziemią ponad 100 wsi, a życie straciło ponad 20 tys. mężczyzn, kobiet i dzieci. W samym mieście Urmia zmasakrowano ok. 10 tys., a pozostałych wypędzono; ok. 4 tys. zmarło z powodu głodu i chorób. Po wycofaniu wojsk rosyjskich z regionu w 1917 r. wymordowano całą ludność asyryjską Urmii, zniszczono ok. 200 wiosek, a ok. 65 tys. uchodźców konało na drogach lub zostało zmasakrowanych (Johanson, 2018). Część ocalałych powróciła jednak do Urmii; w latach 70. było ich tam kilkanaście tysięcy (Sanasarian, 2004).

Według spisu ludności w 1976 r. w Iranie mieszkało ok. 32 tys. Asyryjczyków, z których po islamskiej rewolucji wielu wyemigrowało; wg danych z roku 1987 w kraju pozostało ok. 20 tys. (*Iran...*, 2011). Choć, podobnie jak inne niemuzułmańskie mniejszości, mają zagwarantowane miejsce w parlamencie, ich angażowanie się w życie polityczne i gospodarcze kraju jest słabe.

Chrześcijanie mają w Iranie pozwolenie na praktykowanie swojej wiary pod warunkiem zaniechania działalności misyjnej. Za złamanie nakazu został aresztowany asyryjski ksiądz Victor Bet-Tamraz, którego uwolniono w 2015 r. pod naciskiem organizacji międzynarodowych, po czym zmuszono do opuszczenia kraju (*Victor...*, 2020). Pod względem traktowania nawróconych na chrześcijaństwo muzułmanów Iran zajmuje 9 miejsce w Światowym Indeksie Prześladowań, przed Afganistanem i Arabią Saudyjską (OpenDoors, 2025). Zdarza się też, że konfiskuje się budynki kościelne, by utworzyć muzułmańskie ośrodki modlitwy, jak to miało miejsce w 2016 r. (Nazarian, 2016). Przebywające poza własnym domem chrześcijanki, tak samo jak muzułmanki, muszą chodzić z zasłoniętą głową.

Pomimo zapisu w Konstytucji Iranu o prawie do używania języków mniejszości i oficjalnych deklaracji, możliwości publikacji i edukacji w języku innym niż perski są bardzo ograniczone (*Iran*, 2025). Wcześniej, przez kilkadziesiąt lat ukazywała się w Urmii asyryjska prasa: „Ishtar”, „Kochwa d-medench” (z przerwami w okresie I wojny światowej i po rewolucji islamskiej). Najdłużej, przez 69 lat, wydawany był miesięcznik „Zahrira d-Bahra” (Yonan, 1985).

Na ten moment sytuacja Asyryjczyków w Iranie jest najbardziej stabilna, w porównaniu do Syrii, Iraku i Turcji. Trzeba jednak pamiętać, że liczba perskich chrześcijan drastycznie spadła z ponad dwóch milionów w średniowieczu do kilkudziesięciu tysięcy dzisiaj i, że kilkanaście lat temu również Syria zapewniała chrześcijanom stabilne i bezpieczne życie.

10.5.5. Sytuacja w Libanie

Jak wspomniano w rozdz. 9.3.2 i 10.2, wywodzący się z Syrii Maronici, którzy znaleźli schronienie w górach Libanu, zachowali niezależność od władz muzułmańskich i chrześcijańską tożsamość, związaną z językiem syriackim (Hagopian, 1989). Dzięki kontaktom z Zachodem, Maronici mieli większy dostęp do osiągnięć cywilizacyjnych niż Asyryjczycy, marginalizowani i dyskryminowani na terenie imperium Osmańskiego. Ogromne spustoszenie wśród Maronitów poczyniły wojska tureckie w czasie pierwszej wojny światowej, a po latach francuskiego mandatu Liban uzyskał niepodległość w 1945 r. W tym wielonarodowym i wielokonfesyjnym państwie założono, że prezydentem będzie Maronita, rzecznikiem parlamentu muzułmanin szyita, premierem muzułmanin sunnita, a wicepremierem przedstawiciel greckiego Kościoła prawosławnego (Harb, 2006).

Od chwili odzyskania niepodległości Liban doznał rozkwitu jako ważne centrum biznesu, finansów i handlu. Podobnie, jak w początkach państwa asyryjskiego (rozdz. 1.1), założono minimalną ingerencję państwa w handel międzynarodowy, co przyczyniło się do rozwoju gospodarki (*Lebanon*, 2025). Słynna dolina klasztorów, znana jako Dolina Kadisza, stała się atrakcją turystyczną i pielgrzymkową (Tom, 2025).

Formalnie Liban poparł agresję krajów arabskich na Izrael w 1948 r., jednak nie brał udziału w działaniach wojennych (Morris, 2008). Jednak pojawienie się uchodźców palestyńskich zaważyło na sytuacji demograficznej Libanu, szczególnie po masakrach Palestyńczyków w Jordanii w 1971 r. Zmniejszenie liczby chrześcijan wskutek emigracji na Zachód i obawy przed dominacją agresywnego islamizmu doprowadziły do wojny domowej w 1975 r. (Salamey, 2014).

Dalsze pogorszenie sytuacji w Libanie nastąpiło, kiedy w konflikcie arabsko-izraelskim głos zabrał irański Ajatollah Chomejni (1902–1989), narzucając w 1979 r. każdemu muzułmaninowi obowiązek podjęcia walki z Izraelem. W ramach „eksportu” irańskiej islamskiej rewolucji w Libanie powstały radykalne

młodzieżowe ugrupowania szyickie, których celem była święta wojna *dżihad* przeciwko Izraelowi i ustanowienie muzułmańskiego państwa w Libanie. W 1985 r. ogłoszono powstanie ugrupowania Hezbollah, wspieranego militarnie i finansowo przez Iran (Salamey, 2014). W rezultacie teren Libanu wielokrotnie był wykorzystany do ataków na Izrael i kraj cierpiał w wyniku odpowiedzi wojsk izraelskich na te ataki.

Konflikty wewnętrzne, brak stabilności politycznej, kryzys związany z pandemią Covid-19, a także w 2020 r. tragiczny w skutkach wybuch przechowywanych w Bejrucie prawie trzech ton azotanu amonu – to wszystko doprowadziło do kryzysu gospodarczego i braku poczucia bezpieczeństwa mieszkańców dzisiejszego Libanu.

10.6. Osiągnięcia Asyryjczyków na Zachodzie

Jak już wspomniano, w wyniku masakr w regionach Tur Abdin, Hakkari i Urmia duża liczba Asyryjczyków znalazła schronienie na Kaukazie, w Armenii i Gruzji, potem w ZSRR. W nowych warunkach nastąpił gwałtowny rozwój szkolnictwa, rozwinęła się działalność społeczna i polityczna, Asyryjczycy ponownie zaczęli wykazywać się osiągnięciami naukowymi. Jednak wskutek rewolucji bolszewickiej sytuacja się zmieniła, nastąpiły represje stalinowskie, rozstrzelanie elit, masowe zsyłki na Sybir, sowietyzacja i wynarodowienie. To są fakty udokumentowane, choć minister spraw zagranicznych Rosji S. Ławrow w swoim wystąpieniu 19.01.2023 r. utrzymywał, że Rosjanie nigdy żadnemu narodowi nie wyrządzili krzywdy. Na ryc. 10.4 ukazano pomnik Asyryjczykom, pomordowanym w Turcji w latach 1914–1923 oraz w ZSRR w latach 1920–1930, ustanowiony na cmentarzu w Kijowie. Obie tragedie zostały w ten sposób upamiętnione.

Inaczej potoczyły się losy Asyryjczyków, którzy przedostali się do Europy, Ameryki, Australii i Nowej Zelandii. Wobec trudnych warunków i dyskryminacji na Bliskim Wschodzie, a także w odpowiedzi na fale przemocy fale migrantów asyryjskich porzuciły swoje dane tereny zamieszkania. Na przykład do Belgii pierwsze rodziny asyryjskie przybyły w 1969 r., następnie w połowie lat 70., a potem w latach 80. Wówczas liczba Asyryjczyków w Belgii sięgnęła 10 tys., obecnie wynosi blisko 20 tys. (Gabriel, 2014). Według danych, zebranych w Wikipedii (*Assyrian diaspora*, 2025), w USA mieszka ok. 100 tys. Asyryjczyków, podobnie w Szwecji, w Niemczech ok. 70 tys., w Australii ok. 60 tys., we Francji ok. 40 tys., w Kanadzie ok. 38 tys., w Brazylii ok. 10 tys. i podobnie w Szwajcarii i Danii.

Ryc. 10.4. Pomnik ofiarom masakr w Turcji i represji w ZSRR, ustanowiony w Kijowie
(© public domain)

Na Zachodzie Asyryjczycy zdobywają wykształcenie, robią kariery zawodowe i polityczne, zajmują wysokie stanowiska państwowe. Niektórzy zdobywają światową sławę, na przykład:

- Frank Gilbert, reżyser i scenarzysta (USA, pochodzi z Kirkuku),
- Nuri Kino (🏴‍☠️ oznacza ‘prawdy, sprawiedliwy’), wybitny, uznany dziennikarz, filmowiec (Szwecja, ur. w Turcji, Midyat).

Znani na całym świecie są też sportowcy asyryjscy, m.in. trener piłki nożnej ‘Amanuel Baba (ur. w Urmii, Bakuba, Iran), którego drużyna reprezentująca Irak wygrała mistrzostwa piłki nożnej „Krajów Zatoki”. W Polsce uznanie zdobył Asyryjczyk Michael Izaak (ur. w Szwecji w Södertälje), piłkarz „Lecha”, nagrodzony statuetką w kategorii napastnik sezonu 2021/22, uznany za najlepszego zagranicznego strzelca „Lecha” wszechczasów.

Spośród znanych naukowców asyryjskich można wymienić następujące nazwiska:

- Kenan Araz i Aydin Aslan, którzy założyli stowarzyszenie naukowe „Instytut Mezopotamii” obejmujące wiele instytucji naukowych na Wschodzie i w Europie; stowarzyszenie prowadzi projekty międzynarodowe korzystne dla innych narodów, dotyczące kultury asyryjskiej,
- Szabo Talaj, profesor językoznawstwa i literatury w Berlinie (ur. w Turcji),
- Abdul Masih Saadi, kierownik katedry na Uniwersytecie w Chicago (ur. w Syrii),
- Efreem Yildiz, prorektor uniwersytetu w Salamance (ur. w Turcji).

Wiele osiągnięć mają Asyryjczycy również w polityce. Do najbardziej znanych przykładów należą:

- Ibrahim Baylan, minister szkolnictwa Szwecji; urodzony w Turcji na wsi nie miał szans na fizyczne przeżycie, zaś w Szwecji mógł nie tylko przeżyć, ale też rozwinąć swoje talenty,
- Ilhan deBasso, europarlamentarzysta z ramienia Szwecji (rodzina pochodzi z Tur Abdinu),
- John J. Nimrod, w latach 2001–2005 przewodniczący UNPO (Unrepresented Nations and Peoples Organization),
- Michel Miguel Elias Temer Lulia, prezydent Brazylii w latach 2016–2019 (rodzice byli imigrantami maronickimi z Libanu),
- pani Reem Alabali-Radovan (ryc. 10.5), deputowana do Bundestagu, od 2025 zajmuje stanowisko ministra ds. współpracy gospodarczej i rozwoju Niemiec (rodzice są uchodźcami asyryjskimi z Iraku).

Jest, oczywiście, znacznie więcej postaci Asyryjczyków, wnoszących swój wkład w dobrobyt krajów zamieszkania. Chciałby się tylko dodać, że według ankiet popularnej szwedzkiej gazety Asyryjczyk Jakub Bar-Iszo (ur. w Syrii) ma najlepszą w kraju pizzerię (Holgersson, 2023)

Ryc. 10.5. Reem Alabali-Radovan, 2025
(Zdjęcie autorstwa Sandro Halank, Wikimedia Commons, Licencja CC BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=164772630>)

Uzupełniając obraz integracji Asyryjczyków w społeczeństwach demokratycznych, warto wspomnieć o tym, że dziedzictwo kulturowe Asyryjczyków zostało docenione w państwie żydowskim. W odróżnieniu od muzułmańskich krajów Bliskiego Wschodu, Izrael jest krajem demokratycznym, gdzie mniejszości chrześcijańskie i muzułmańskie cieszą się wolnością i nie są dyskryminowane. Obecnie w Izraelu funkcjonuje wspólnota aramejskojęzycznych chrześcijan licząca ok. 10 tys. osób, uznana przez Kneset za osobną grupę mniejszościową. Wcześniej zaliczano ich do arabskiej mniejszości chrześcijańskiej. Major Wojsk Obrony Izraela Shadi Khalloul jest założycielem i prezesem Stowarzyszenia Aramejskich Chrześcijan Izraela (ang. *Israeli Christian Aramaic Association*, ICAA). Uruchomiony program edukacji przed-wojskowej (ang. *Christian Aramaic-Jewish Pre-Military Educational Program*) nazwany po hebrajsku *Mechinat Kinneret* służy integracji młodzieży żydowskiej i aramejskojęzycznej młodzieży chrześcijańskiej.

10.7. Podsumowanie

Po fizycznym unicestwieniu chrześcijan Azji Środkowej przez Tamerlana cywilizacja Asyryjczyków ostatecznie upadła. Od tego czasu wszystkie wysiłki były nakierowane na fizyczne przetrwanie, utrudnione z powodu dyskryminacji i powtarzających się aktów przemocy. Interakcje międzykulturowe zostały ograniczone do granic narzuconych doktrynalnie i prawnie w ramach statusu *dhimmi*. Życie Asyryjczyków zdominowały następujące procesy:

- przymusowa arabizacja i islamizacja (pełna asymilacja),
- przyzwalanie władz na przemoc pomimo płacenia przez asyryjskich chrześcijan *haradżu* (خَرَج),
- dyskryminacja oraz pogromy pomimo dobrych relacji międzykulturowych z sąsiadami,
- marginalizacja, brak rozwoju, spadek liczebności Asyryjczyków.

Zorganizowane przez władze imperium Osmańskiego ludobójstwo, kontynuowane również przez Turcję Ataturka, zdziesiątkowało ludność asyryjską i zmusiło wielu ocalańców do uchodźstwa, a ich potomków do emigracji. Sytuacja w krajach, gdzie Asyryjczycy mieszkają od wieków, pozostaje niestabilna i stwarza narastające zagrożenie dla ich fizycznego przetrwania.

W krajach Zachodu Asyryjczycy chętnie uczą się języków i integrują się ze społeczeństwem, osiągając sukcesy w biznesie, nauce, polityce i sztuce, wnosząc znaczący wkład w rozwój kraju zamieszkania, jak to od wieków czynili ich przodkowie. Jednak oderwanie od własnej ziemi i korzeni nieuchronnie wiąże się ze stopniową asymilacją pokoleń, urodzonych już na obczyźnie. **Powstaje nowy**

dylemat: czy wiązać się na zawsze z nowym krajem zamieszkania, czy jednak powrócić na własną ziemię, odzyskując ją dla kolejnych pokoleń Asyryjczyków?

Literatura

- Abdalla M., Rucki M., *Zagrożona egzystencja. Społeczno-polityczna sytuacja Asyryjczyków na pograniczu Syrii, Turcji, Iranu i Iraku*. W: Pomajda P., Chodźko E. (red.), *Analiza wybranych problemów z zakresu nauk społecznych*. Tom 1. Wydawnictwo Naukowe TYGIEL, Lublin 2019, s. 92–104.
- Abdalla M.: Asyryjczycy w Tur Abdinie: między kurdyjskim młotem a tureckim mieczem. W: Kabzińska-Stawarz I., Szynkiewicz S.: *Konflikty etniczne. Źródła – typy – sposoby rozstrzygania*. Instytut Archeologii i Etnologii PAN. Warszawa 1996, s. 271–282.
- Abdalla M.: *Dhimmi – niemuzułmanin w państwie muzułmańskim: teoria i praktyka*. W: Rucki M. (red.), *Wpływ ideologii na naukę i życie społeczne*. Chrześcijańskie Forum Pracowników Nauki. Warszawa 2018, s. 9–23.
- Abdalla M.: *Dżihad w praktyce. Asyryjczycy miejscowości Azach (Azakh) w górnej Mezopotamii w latach I wojny światowej: opór, ugoda, zdemilitaryzowanie, exodus*. W: Sadowski M. (red.), *Przemoc w prawie i polityce*. Uniwersytet Wrocławski. Wrocław 2017.
- Abdalla M.: *Losy Asyryjczyków*. „Sprawy Narodowościowe – Seria Nowa” 2, 1993, s. 67–82.
- A Future for Christians in Iraq: A Proposal from Chaldean-Syriac-Assyrian Political Parties*, Syriac Press, 15.02.2025, <https://syriacpress.com/blog/2025/02/15/a-future-for-christians-in-iraq-a-proposal-from-chaldean-syriac-assyrian-political-parties-3/> (dostęp 5.05.2025).
- Andreopoulos G.J.: *Genocide*. In: *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/genocide> (dostęp 5.05.2025).
- Aprim F.: *Assyria or Kurdistan?* <http://www.atour.com/education/20030919a.html> (dostęp 7.01.2019).
- Aprim F.A.: *Assyrians: From Bedr Khan to Saddam Hussein. Driving into Extinction the Last Aramaic Speakers*. Xlibris. Philadelphia 2015.
- Arab Clerics Call to Kill Assad, Fight His 'Illegitimate' Regime*, Memri, 2012, <https://www.memri.org/reports/arab-clerics-call-kill-assad-fight-his-illegitimate-regime> (dostęp 5.05.2025).
- Assemani J.S.: *Bibliotheca Orientalis*, 4 vols. in 3. Rome 1719–1728.
- Assyrian diaspora*, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Assyrian_diaspora (dostęp 5.05.2025).
- Assyrian Organizations Condemn Turkey's Seizure of Assyrian Properties*, <http://www.aina.org/news/20170708124538.htm> (dostęp 5.05.2025).

- Atman S.: *Kurds in Turkey Have Occupied Assyrian Monastery's Land for 40 Years*, <http://aina.org/news/20180928172415.htm> (dostęp 5.05.2025).
- Attacks on Assyrians in Syria By ISIS and Other Muslim Groups*, AINA, 2017, <http://www.aina.org/releases/20150226225711.htm> (dostęp 5.05.2025).
- Baum W., Winkler D.W. *The Church of the East: A Concise History*. Routledge. London – New York 2003.
- BBC, آخر المسيحيين: ماضي مؤلم ومستقبل مجهول – „Ostatni chrześcijanie: bolesna przeszłość i nieznana przyszłość”, <https://www.youtube.com/watch?v=05sLOCcjJGA> (dostęp 5.05.2025).
- Bergen P.: *The British connection to ISIS beheadings*, CNN, September 2014, <http://edition.cnn.com/2014/09/14/opinion/bergen-british-connection-isis-beheadings/index.html?c=&page=2> (dostęp 5.05.2025).
- Bosworth C.E.: *Dhimma*. In: van Donzel E., Lewis B., Pellat C. (Eds.), *Encyclopaedia of Islam*. Vol. 2. Brill. Leiden 1995.
- Brock S.: *Sayfo*. In: *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage: Electronic Edition*, <https://gedsh.bethmardutho.org/Sayfo> (dostęp 5.05.2025).
- Christian schools re-open in Qamishli after the "suspension" imposed by Kurdish autonomists*, Agenzia Fides, September 2018, http://www.fides.org/en/news/64740-ASIA_SYRIA_Christian_schools_re_open_in_Qamishli_after_the_suspension_imposed_by_Kurdish_autonomists (dostęp 5.05.2025).
- Crowe D.M. *The Holocaust: Roots, History, and Aftermath*. Westview Press. Boulder 2008.
- CSCE (Commission on Security and Cooperation in Europe): *A century of denial: The Armenian genocide and the ongoing quest for justice*. U.S. Government Publishing Office. Washington 2015.
- Donabed S.G.: *Iraq and the Assyrian Unimagining: Illuminating Scaled Suffering and a Hierarchy of Genocide from Simele to Anfal*. PhD Thesis. University of Toronto. Toronto 2010.
- Eldem E., Goffman D., Masters B. *The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*. Cambridge University Press. Cambridge 1999.
- Entessar N.: *Kurdish Politics in the Middle East*. Lexington Books. Lanham 2010.
- Forness Ph.M.: *The Rise of the Church of the East*. In: Raheb M., Lamport M.A. (Eds.), *The Rowman & Littlefield Handbook of Christianity in the Middle East*. Rowman & Littlefield. Lanham 2021, pp. 27–43.
- Gabriel A.: *Assyrians in Belgium*. Conference „Assyrian Diaspora in Europe: Past, Present, Future”. Berlin, 3–4 May 2014. <https://www.atour.com/forums/activism/150.html> (dostęp 5.05.2025).
- Gaunt D., Atto N., Barthoma S.O. (Eds.): *Let Them Not Return: Sayfo – The Genocide Against the Assyrian, Syriac, and Chaldean Christians in the Ottoman Empire*. Berghahn Books. New York – Oxford 2017.

- Greenhill S., Robinson M.: *Revealed: The fates of the Britons who left to fight for the caliphate and how 450 of them have already returned to the UK*, February 2019, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-6706621/Revealed-fates-Britons-left-fight-caliphate.html> (dostęp 5.05.2025).
- Hagopian E.C.: *Maronite Hegemony to Maronite Militancy: The Creation and Disintegration of Lebanon*. "Third World Quarterly" 11/4, 1989, pp. 101–117.
- Halnes A.: *Former ISIS sex slaves sheltered in Canada threatened with phone calls, texts*, <https://www.ctvnews.ca/w5/former-isis-sex-slaves-sheltered-in-canada-threatened-with-phone-calls-texts-1.4282796> (dostęp 19.02.2019).
- Harb I. *Lebanon's Confessionalism: Problems and Prospects*. USIPeace Briefing. United States Institute of Peace. March 2006.
- Holgersson M.: *Pizza-veteranen Jakob startade om på Nyköpingsvägen: "Vill ha det lugnt"*. LT, Januari 2023, <https://www.lt.se/artikel/pizza-veteranen-jakob-startade-om-pa-nykopingsvagen-vill-ha-det-lugnt/> (dostęp 5.05.2025).
- Hunter I.: *15 Jihadi groups with 65,000 militants are ready to replace ISIS*, MailOnline, December 2015, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3367662/15-Jihadi-groups-65-000-militants-ready-replace-ISIS-defeated-share-aim-create-Islamic-state-destroy-west.html?ito=embedded> (dostęp 5.05.2025).
- Iran: Country Study Guide*. International Business Publications. Washington 2011.
- Iran*. Assyrian Policy Institute, 2025, <https://www.assyrianpolicy.org/iran> (dostęp 5.05.2025).
- Johanson P. (Ed.): *The Armenian Genocide*. Greenhaven Publishing. New York 2018.
- Kurdish Militia Occupies Assyrian School in Hasaka, Syria*, AINA, 13.08.2015, <http://www.aina.org/news/20150813120518.htm> (dostęp 5.05.2025).
- Lack of Security Main Obstacle to IDPs' Return in Iraq: IOM*, <http://www.basnews.com/index.php/en/news/iraq/399708> (dostęp 7.01.2019).
- Lebanon – Foreign Exchange Controls*, <https://www.privacyshield.gov/ps/article?id=Lebanon-Foreign-Exchange-Controls#:~:text=Lebanon%20imposes%20no%20foreign%20exchange,and%20free%20movement%20of%20capital>. (dostęp 5.05.2025).
- Lemkin R.: *Rządy państw Osi w okupowanej Europie. Prawa okupacyjne, analiza rządzenia, propozycje zadośćuczynienia*. Instytut Pileckiego, Warszawa 2023.
- Luciuk L. (Ed.): *Holodomor: Reflections on the Great Famine of 1932-1933 in Soviet Ukraine*. The Kashtan Press. Kingston 2008.
- Marozzi J.: *Tamerlan, miecz islamu, zdobywca świata*. Wydawnictwo Amber. Warszawa 2006.
- Maunsell F.R. *Central Kurdistan*. „The Geographical Journal” 18/2, 1901, pp. 121–141.
- Mende C.: *Syrian Christians: Debating the past, worry for the future*, Deutsche Welle, 28.03.2025, <https://www.dw.com/en/syrias-christians-struggle-with-their-past-and-future/a-72069725> (dostęp 5.05.2025).

- Morris B., Ze'evi D.: *The Genocide of the Christians, Turkey 1894–1924*. In: Kühne T., Rein M.J., Mamigonian M.A. (Eds), *Documenting the Armenian Genocide. Palgrave Studies in the History of Genocide*. Palgrave Macmillan, Cham 2024.
- Morris B.: *1948: A History of the First Arab-Israeli War*. Yale University Press. New Haven 2008.
- O Centrum, <https://instytutpileckiego.pl/pl/centrum-lemkina> (dostęp 5.05.2025).
- Official Opening of Antioch Syrian University, Syrian Orthodox Patriarchate of Antioch, November 2018, <https://syriacpatriarchate.org/2018/11/official-opening-of-antioch-syrian-university/> (dostęp 5.05.2025).
- OpenDoors, <https://www.opendoors.pl/przesladowania-chrzescijan/przesladowania-mapa> (dostęp 5.05.2025).
- Pro-Oriente, <https://www.pro-oriente.at/en/easternchurches/assyrian-church-of-the-east-introduction/assyrian-church-of-the-east> (dostęp 5.05.2025).
- Raad D., *Uprooted Qaraqosh: 'The Biggest Island of Christianity in the Islamic Ocean'*, Ankawa, January 2015, <http://english.ankawa.com/?p=13631> (dostęp 5.05.2025).
- Ray M.: *Tariq Aziz*. In: *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Tariq-Aziz> (dostęp 5.05.2025).
- Richardson J.: *Sweden Prosecuting Pensioners, Welcoming ISIS*, Gatestone Institute, February 2019, <https://www.gatestoneinstitute.org/13651/sweden-isis-pensioners> (dostęp 5.05.2025).
- Rucki M.: *Religijne uwarunkowania złotego wieku i przetrwania Asyryjczyków jako narodu bez państwa*. W: Dudra S., Michalak R., Młyńczyk Ł. (red.), *Polityczne uwarunkowania religii – Religijne uwarunkowania polityki*. Instytut Politologii Uniwersytetu Zielonogórskiego. Zielona Góra 2017, s. 177–191.
- Rucki M.: *Strategie integracji asyryjskich migrantów w Tbilisi przed i po rewolucji bolszewickiej*. Konferencja MIGRAMEM „Przymusowe migracje – kultura, literatura, pamięć”. Wrocław 2024.
- Salamey I.: *The Government and Politics of Lebanon*. Routledge. New York 2014.
- Sanasarian E.: *Religious Minorities in Iran*. Cambridge University Press. Cambridge 2004.
- Second Assyrian Mayor Illegally Removed By Kurdish Authorities*, AINA, 2017, <http://aina.org/news/20170806135107.htm> (dostęp 5.05.2025).
- Shaw E.K.: *History of the Ottoman Empire and modern Turkey*. Vol. 2. Cambridge University Press. Cambridge 1977.
- Shoebat Th.: *Five Muslim Kurds Take Two Major Christian Militia Leaders, Tie Them With Ropes, And Torture Them*, June 2015, <http://shoebat.org/2015/06/18/five-muslim-kurds-take-two-major-christian-militia-leaders-tie-them-with-ropes-and-torture-them-the-kurds-then-execute-one-of-the-christians-in-point-blank-range-and-then-shoot-the-other-christian/> (dostęp 5.05.2025).

- Straszna rzeź 700 Asyryjczyków w Iraku: Nieszczęsne dzieje chrześcijan asyryjskich. – Twarda ręka Turków, Kurdów i Anglików. – „Wolne” państwo asyryjskie pod protektoratem W. Brytanji. Masakra „buntowników”. „Dziennik Kujawski” 26 sierpnia 1933.*
- Syria: US ally’s razing of villages amounts to war crimes*, Amnesty International, October 2015, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2015/10/syria-us-allys-razing-of-villages-amounts-to-war-crimes/> (dostęp 5.05.2025).
- Tatz C.: *Why is the Armenian Genocide not as Well Known as Some Other Major Genocides?* In: Bartrop P.R. (Ed.), *Modern Genocide: Analyzing the Controversies and Issues*. ABC-CLIO. Santa Barbara 2018.
- The Case of the St. Gabriel Assyrian Monastery in Midyat, Turkey*, <http://www.aina.org/releases/20090120141229.htm> (dostęp 5.05.2025).
- Timeline of ISIS in Iraq*, AINA, 2016, <http://www.aina.org/news/20140729115702.htm> (dostęp 5.05.2025).
- Tom: *Qadisha Valley, Lebanon – Rock Monasteries and Churches*, Adventurous Travels, <https://www.adventurous-travels.com/posts/qadisha-valley-lebanon-rock-monasteries-and-churches> (dostęp 5.05.2025).
- Turkey Builds First New Church on Christian Graveyard*, <https://www.persecution.org/2019/01/23/turkey-builds-first-new-church-christian-graveyard/> (dostęp 5.05.2025).
- Turkey’s Syriac community welcomes Mor Gabriel Monastery’s return*, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkeys-syriac-community-welcomes-mor-gabriel-monasterys-return-122914> (dostęp 19.02.2019).
- Victor Bet-Tamraz reflects on 10-year sentence that forced him out of Iran*, Article18, September 2020, <https://articleeighteen.com/features/6893/> (dostęp 5.05.2025).
- Wahba W.: *Christianity within the Islamic Empires*. In: Raheb M., Lamport M.A. (Eds.), *The Rowman & Littlefield Handbook of Christianity in the Middle East*. Rowman & Littlefield. Lanham 2021, pp. 56–65.
- Warda W., <https://elaph.com/Web/news/2011/1/624133.html> (dostęp 7.01.2019).
- Wigram W.A.: *The Assyrians and Their Neighbours*. G. Bell & Sons. London 1929.
- Wilkinson R.J.: *Orientalism, Aramaic and Kabbalah in the Catholic Reformation. The first printing of the Syriac New Testament*. Brill. Leiden – Boston 2007.
- Wilkinson R.J.: *Syriac studies in Rome in the second half of the sixteenth century*. “Journal for Late Antique Religion and Culture” 6, 2012, pp. 55–74.
- Wilmshurst D.: *The Ecclesiastical Organisation of the Church of the East, 1318–1913*. Peeters Publishers. Louvain 2000.
- Zürcher E.J. (Ed.): *Jihad and Islam in World War I*. Leiden University Press. Leiden 2016.
- Термен Р.И.: *Отчет о поездке в санджак Хеккиари, Ванского вилайета, в 1907 году*. Штаб Кавказского военного округа. Тифлис 1910.

ZAKOŃCZENIE I WNIOSKI

Niniejsza monografia, obejmująca ponad pięć tysiącleci historii Asyryjczyków, siłą rzeczy daleka jest od kompletnego opisu wszystkich złożonych interakcji międzykulturowych. Próbowaliśmy jednak przedstawić ważniejsze konteksty polityczne, religijne i kulturowe, śledząc długofalowe skutki pewnych postaw i działań. Na tej podstawie można wyciągnąć wnioski, pożyteczne dla mieszkańców Polski początku XXI w., świadomych swojej historii, kultury i tożsamości narodowej, funkcjonujących w ramach wspólnoty narodów Unii Europejskiej.

Podsumowując przedstawiony materiał, możemy wypunktować najpierw najważniejsze związki przyczynowo-skutkowe, zakreślające ramy komunikacji między różnymi narodami, a następnie postawy i interakcje międzykulturowe.

- Po raz pierwszy niewielkie państwo asyryjskie (miasto Aszur) nabrało znaczenia wskutek **wprowadzenia innowacyjnego „wolnego handlu”**.
- Sukces ekonomiczny wywołał niezadowolenie sąsiadów i **agresję zbrojną**.
- Asyryjczycy postawili na **potęgę militarną**, wskutek czego nastąpiła ekspansja i **dominacja polityczna** w ciągu ok. 1500 lat (XXI-VII w. przed Chr.).
- Ekspansywna polityka była połączona z **adaptacją i przetwarzaniem dorobku kulturowego i naukowego** podbitych narodów.
- Dając **możliwość rozwoju innym narodom w ramach swojego państwa**, Asyryjczycy z okrucieństwem tłumili każde dążenie do niezależności politycznej.
- Ogromny skok w rozwoju cywilizacyjnym.
- Procesy globalizacyjne, **unifikacja kulturowo-językowa**, wspólna tożsamość narodowa (przynależność państwowa).
- Przystwojenie języka aramejskiego i uczynienie go *lingua franca* na kolejne 1600 lat (od VI w. przed Chr. do X w. n.e.).
- **Wpływ na obszary daleko poza granicami Asyrii.**

- **Okrucieństwo spowodowało okrucieństwo, a na podboje militarne była odpowiedź militarna.**
- Zniszczenie Niniwy, Aszur i Kalhu odbyło się z okrucieństwem, które przeraziło samych najeźdźców.
- Nowe władze doceniły i zachowały większość dorobku Asyryjczyków, **umożliwiając im działalność i rozwój.**
- Asyryjczycy potrafili wносить **znaczący wkład w rozwój kolejnych imperiów**, zachowując własną tożsamość i zajmując ważne miejsce w gospodarce, kulturze i sztuce kraju.
- Wykorzystywali nowe szanse, związane ze zmianą „ekipy rządzącej”, rozwijając własną kulturę.
- **Udawało się odtworzyć pewną autonomię polityczną** w ramach nowych imperiów.
- Kolejny **skok w rozwoju cywilizacyjnym** to przyjęcie chrześcijaństwa – dominacja w sferze religii, kultury i nauki przez ponad 1000 kolejnych lat.
- Asyryjczycy rezygnują ze spraw politycznych i zajmują się rozwojem duchowym, nierozzerwalnie połączonym z **nauką, budownictwem, sztuką, piśmiennictwem, edukacją** itp.
- Ekspansja w ramach misji, przynoszących obopólną korzyść międzykulturową.
- **Brak zgody na polityczne decyzje w sprawach religii** wywołał falę prześladowań ze strony Bizancjum.
- Przetrwanie dzięki **dobrym relacjom z Koptami** i ich Kościołem Aleksandryjskim.
- **Współpraca z najeźdźcami muzułmańskimi**, którzy wyzwolili z opresji i stworzyli możliwości do rozwoju.
- **Ograniczenia** społeczno-religijno-prawne (*dhimmi*) i presja kulturowo-językowa (islamizacja, arabizacja).
- **Brak realnej ochrony** ze strony władz, pogromy, masakry, marginalizacja.
- Fizyczna **eksterminacja** i próby przetrwania.
- Uchodźstwo i **nowe szanse** na emigracji.

W powyższym długofalowym ciągu związków przyczynowo-skutkowych warto zwrócić uwagę na następujące interakcje międzykulturowe:

- Partnerstwo w handlu międzynarodowym, tworzenie sieci biznesowych.
- Przeciwwstawienie się agresji zbrojnej i ekspansja zbrojna (konflikty międzynarodowe).
- Docenianie dorobku innych narodów, twórcze przetwarzanie, własny wkład, umożliwienie rozwoju grup politycznie lojalnych.
- Okrucieństwo wobec nielojalnych grup etnicznych, deportacje, masakry.

- Utrata państwowości, współpraca z nowymi władzami, znaczący wkład w rozwój już nie swojego kraju, zachowanie i rozwój własnej tożsamości.
- Akulturacja w najważniejszych obszarach: nowy język i nowa religia.
- Docenianie i krzewienie wartości ponadnarodowych z poszanowaniem kultur.
- Podtrzymywanie dobrosąsiedzkich relacji i wzajemne wspieranie się.
- Ponadnarodowa transmisja uniwersalnego dorobku kulturowego (Sumer – Asyria – Babilon – Persja – Indie – Egipt – Chiny – narody Azji Środkowej – Grecja – Arabia – Europa Zachodnia).
- Otwartość na przedstawicieli innych kultur w nauce (akulturacja i dostosowanie).
- Otwartość na osobliwości innych kultur w religii (akulturacja i dostosowanie).
- Zależność od obcych władców i bezradność wobec przemocy.
- Upadek cywilizacji wskutek narzuconych ograniczeń i systematycznej eksterminacji.
- Nieudane próby odzyskania niezależności politycznej.
- Wykorzystanie szans na uchodźstwie, integracja, przejmowanie dobrych wzorców.
- Nieustannie podejmowane próby powrotu i odbudowy własnego życia we własnej ojczyźnie.

Podsumowując, można stwierdzić, że dylematy interakcji międzykulturowych, które powstawały na przestrzeni wieków, były różnie rozwiązywane. Czasami przynosiły obopólne korzyści, a czasami korzyść płynęła tylko w jednym kierunku.

Twórcza otwartość na dorobek innych kultur to cecha nieodłączna wszystkich interakcji, w których Asyryjczycy brali udział. Rozwijając własną kulturę, Asyryjczycy wnosili istotny wkład do kultur obcych (babilońskiej, perskiej, greckiej, arabskiej, chińskiej). Odpowiedzią na ich okrucieństwo było okrucieństwo wobec nich, lecz odpowiedzią na życzliwość i twórczą pomoc nie zawsze była życzliwość i twórcza pomoc.

W twórczym podejściu Asyryjczyków do innych kultur istotnym elementem jest trwanie przy wartościach fundamentalnych własnej kultury. W rezultacie obserwujemy dynamicznie zmienną kulturę, która przez 3000 lat dominowała w rozwoju cywilizacji światowej, a po tysiącletniej przerwie wnosi do niej znaczący wkład i jest w stanie ponownie się odrodzić.

Przykład godny uwagi.

STRESZCZENIE

Niniejsza monografia stanowi pomoc dydaktyczną do przedmiotu z dziedziny nauk humanistycznych „Dylematy interakcji międzykulturowej” dla studiów I stopnia. W pracy zebrano ważniejsze pojęcia i definicje dotyczące kultury i komunikacji międzykulturowej, które następnie wykorzystano w przykładach interakcji międzykulturowej. W tym celu posłużono się przykładem Asyryjczyków, których historia sięga 5500 lat. W pierwszej części opisano początki państwowości asyryjskiej, sukcesy nowopowstałego państwa i jego sytuację międzynarodową. W rozdziale drugim omówiono warunki kulturowe i społeczne tworzenia państwa środkowoasyryjskiego (lata 1353-912 przed Chr.). Poszerzanie imperium i wchłanianie kolejnych narodów przyczyniło się do rozwoju cywilizacyjnego Asyrii, a z jej dorobku mogli korzystać przedstawiciele wszystkich grup etnicznych, które nie stawiały oporu asyryzacji. Ujednoliceniu sprzyjała polityka masowych deportacji oraz państwowych struktur administracyjnych i religijnych. Szczytu świetności Asyria osiągnęła w ramach tzw. państwa nowoasyryjskiego (912-612 r. przed Chr.), opisanego w rozdziale trzecim. Światowa dominacja militarna, polityczna i kulturowa cechuje ten okres, w którym wyraźnie zaznacza się osobna tożsamość narodowa (przynależność do państwa) obok wtórnych tożsamości etnicznych (przynależność rodowo-plemienna). Przejście Asyrii na język aramejski nie tylko umocniło tożsamość Asyryjczyków, ale też utwierdziło ich dominację kulturową na kolejne wieki. Zachowanie i rozwój kultury i nauki Asyryjczyków w warunkach kolejnych imperiów, zarządzanych przez inne narody, opisano w kolejnych rozdziałach. Zwrócono szczególną uwagę na wkład cywilizacyjny Asyryjczyków w rozwój Babilonii, Persji, greckich Seleucydów, państwa Partów, a następnie kalifatu arabskiego. Przeanalizowano warunki przyjęcia chrześcijaństwa, nowej i obcej dla Asyryjczyków religii, a także wpływ tej zmiany na rozwój nauki, kultury i tożsamości Asyryjczyków w kontekście interakcji międzykulturowych, szczególnie w związku z prowadzonymi misjami na terenach od Arabii aż do Chin. Rozdział dziesiąty jest poświęcony upadkowi cywilizacji Asyryjczyków po najeździe mongolskim, masakrom w Turcji na początku XX w., próbom odrodzenia oraz sytuacji współczesnej. Obecnie Asyryjczycy mieszkają w Iranie, Iraku, Syrii i Libanie, a także na uchodźstwie w Europie, Ameryce i Australii. Omówione sytuacje i interakcje międzykulturowe odniesiono do współczesnego świata i wyzwań, jakim muszą stawiać czoła Polacy w XXI wieku. Podkreślono, że w twórczym podejściu Asyryjczyków do innych kultur istotnym elementem jest trwanie przy wartościach fundamentalnych własnej kultury. W rezultacie powstała i rozwija się dynamicznie zmienna kultura, która przez 3000 lat dominowała w rozwoju cywilizacji światowej, a po tysiącletniej przerwie wnosi do niej znaczący wkład i jest w stanie ponownie się odrodzić.

SUMMARY

This monograph is a teaching aid for the humanities course “Dilemmas of Intercultural Interaction” for the studies of first degree. The work summarizes the most important concepts and definitions concerning culture and intercultural communication, which are then used in examples of intercultural interaction. For this purpose, the Assyrians, whose history dates back 5,500 years, are used as an example. The first chapter describes the beginnings of Assyrian statehood, the successes of the newly established state, and its international situation. The second chapter discusses the cultural and social conditions of

the formation of the Middle Assyrian state (1353-912 BC). The expansion of the empire and the absorption of subsequent nations contributed to the civilizational development of Assyria, including all ethnic groups that did not resist Assyrianization and could benefit from its achievements. The policy of mass deportations and the establishment of state administrative and religious structures fostered this unification. Assyria reached its peak during the so-called Neo-Assyrian Empire (912-612 BC), described in chapter three. It is characterized by global military, political, and cultural dominance during this period, when a distinct national identity (state affiliation) became clearly evident alongside secondary ethnic identities (tribal and clan affiliation). Assyria's transition to the Aramaic language not only strengthened the Assyrian identity but also established the cultural dominance for centuries to come. The preservation and development of Assyrian culture and science under successive empires governed by other nations is described in subsequent chapters. Particular attention is paid to the Assyrian civilizational contribution to the development of Babylon, Persia, the Greek Seleucids, the Parthian state, and later the Arab Caliphate. The conditions for the adoption of Christianity, a new and alien religion for the Assyrians, are analyzed, as well as the impact of this change on the development of Assyrian science, culture, and identity in the context of intercultural interactions, particularly in connection with missions conducted in areas from Arabia to China. Chapter ten is devoted to the decline of Assyrian civilization after the Mongol invasion, the massacres in Turkey in the early 20th century, attempts at revival, and the contemporary situation. Currently, Assyrians live in Iran, Iraq, Syria, and Lebanon, as well as in exile in Europe, America, and Australia. The discussed situations and intercultural interactions are related to the contemporary world and the challenges facing Poles in the 21st century. It is emphasized that a crucial element of the creative approach of Assyrians to other cultures is their adherence to the fundamental values of their own culture. As a result, a dynamically evolving culture has emerged and is developing. For 3,000 years, it has dominated the development of global civilization, and after a thousand-year hiatus, it is making a significant contribution to it and is capable to be restored.

ISBN 978-83-68172-40-9

9 788368 172409